

At gøre en forskel

- En antropologisk undersøgelse af omsorg og sociale relationer samt betydningen af mad i en café for hjemløse og socialt udsatte i København.

Kandidatspeciale

Af Amanda G. Hertz

Vejleder: Lotte Buch

Afleveret: 2. juli 2015

102 sider

195.639 anslag

Læsevejledning

- Alle informanter er anonymiseret, og alle navne, der optræder i det følgende, er derfor pseudonymer.
- Citater fra informanter og uddrag fra feltnoter er markeret med kursiv samt en indrykning af teksten.
- Citationstegn (") anvendes til at markere citater.
- Apostrof (') anvendes i feltnoteuddrag til at markere informanters udtalelser samt i citater, hvor et udsagn gengives.
- (...) Angiver, at dele af et citat er udelagt, mens ... angiver pauser i informantens tale.
- [xxx] I citater angiver mine uddybende forklaringer.
- Den anvendte bibliografiske standard er Chicago manual of style 16th edition.

Specialets forsideillustration er tegnet uopfordret af en bruger i Morgencaféen og gengives her med tilladelse fra Caféen.

Abstract

The concept of care is the main focus of this thesis. The study is based on four months of fieldwork in the spring of 2014 at a drop-in center, called the Café, for homeless and socially vulnerable people in Copenhagen. By analyzing data generated through qualitative research methods, I will attempt to reach an understanding of how care can be understood, how it ties in with social relations, and the role of food herein.

Whereas care has been a growing point of interest within anthropology, it has often been in the context of healthcare, where the study of care appears as an element within the study of other elements of society, like state power. I wish to contribute to the anthropology of care by making care itself the focal point through an analysis of how care is done, understood, and experienced in the Café. This appears particularly interesting in the light of the division between a private and a professional form of care often employed in care theory. However, the Café is part of an independent volunteer association where care is not a defined part of the staff's work, and it therefore seems to fall outside this division. Thus, it is questioned how care, and the social relations wherein it takes place, can be understood within this context.

In the thesis I explore how care is done in the small acts of everyday life between staff and users, where it takes on the form of satisfying users' basic human needs but also has emotional dimensions. I demonstrate how food serves as a source of nutrition as well as a key way of showing attention and recognizing the users' social dignity. All essential aspects of how care is done. Based on this, I argue that care is relational. As part of understanding care I therefore explore these relations, showing how the staff attempt to navigate in the gray areas between the private, personal, and professional in their relations with the users. Such relations are often represented as clearly asymmetrical with an active giver and a passive receiver. However, by employing theory of reciprocity, I demonstrate how care involves two active parts; thus, care is also received actively by the users and this can be understood as an obligation. Furthermore, I explore how the staff experience receiving care as well, thereby arguing that care is relative and that the relations should rather be viewed as placed on a continuum between asymmetry and symmetry where they mutually influence each other. Upon this basis, I argue that doing and receiving care is experienced by staff and users as a source of joy which strengthens their relations.

Finally, I discuss how this is challenged in periods where the users, due to their social situation, are less able to actively receive the care done. Therefore, the staff utilize their professional engagement to continue doing care but remain personally affected by the lack of reception and express

frustration and fatigue. Through an analysis of the values associated with care, I demonstrate how the staff understand good care as something which makes a difference in the users' lives. On an everyday basis, receiving care therefore reaffirms the notion that care makes a difference, hence it is good. However, when care is not received these values are questioned and the social relations put under strain. This demonstrates the vulnerability of care by showing how the experience of care can turn from joy to fatigue and frustration.

Thus, the overall argument is that care is done as a relational and dynamic process with two active parties in the everyday acts between staff and users. Further exploration shows how this relational care takes on a special form that falls in between the private and the professional and is associated with obligations, expectations, and certain values. The thesis hereby contributes with a new perspective on the concept of care as well as a way in which care itself can be shifted into focus. I consider this to be of importance for the further development of the anthropology of care.

Indhold

Kapitel 1. Introduktion.....	7
1.1. Indledning	7
1.2. Hjemløshed og omsorg - teoretisk kontekst.....	10
1.2.1. Hjemløshed som interesse og problem	10
1.2.2. Omsorg i sundhedssystemets kontekst.....	11
1.3. Omsorg, reciprocitet og mad – analytisk tilgang	13
1.3.1. Omsorg i fokus.....	13
1.3.2. Reciprocitet i omsorg	15
1.3.3. Mad som kommunikation og omsorg	16
1.4. Hjemløs og socialt udsat – en definition.....	16
1.5. Specialets opbygning	17
Kapitel 2. Kontekst og metodiske refleksioner	19
2.1. Feltens kontekst.....	19
2.1.1. Socialpolitik og omsorg i en velfærdsstat	19
2.1.2. Hjemløse og socialt udsatte i dagens Danmark	20
2.2. Morgencafé for Hjemløse	22
2.2.1. De ansatte.....	23
2.2.2. De frivillige	24
2.2.3. Brugerne.....	24
2.3. Frivillig og antropolog – adgang, forløb og positionering.....	26
2.4. Når felten er medbestemmende – metoder og datamateriale	28
2.4.1. Hverdagsobservationer.....	28
2.4.2. Styrken i uformelle samtaler	29
2.4.3. Åben kontrol i semistrukturerede interviews	30
2.4.4. At tegne og tælle	31
2.5. Socialt udsatte informanter – etiske overvejelser	32
2.6. Opsamling	33
Kapitel 3. Hverdagens omsorg.....	35
3.1. Mad og drikke – basale fysiske behov	36
3.2. ”Her bliver man set og hørt”	38
3.3. Et anerkendt menneske	41

3.4. "Et rigtigt måltid"	44
3.5. Delkonklusion	47
Kapitel 4. Omsorgsrelationer	49
4.1. Balancegang mellem det professionelle, personlige og private	51
4.2. Et spørgsmål om tillid	54
4.3. Kunsten at modtage omsorg	57
4.4. "Sig nu tak"	60
4.5. Delkonklusion	62
Kapitel 5. Omsorgen udfordres	64
5.1. Asymmetriske relationer?	65
5.2. En særlig reciprocitet	69
5.3. En ambivalens træder frem	71
5.4. Den gode omsorg	74
5.5. At blive omsorgstræt	76
5.6. Ønsket om at gøre en forskel	78
5.7. Delkonklusion	80
Kapitel 6. Konklusion og perspektivering	82
Perspektivering.....	86
Litteratur.....	88
Internetkilder og links	100
Bilag	101
Bilag 1: Skitse over Morgencaféen	101
Bilag 2: Brugeroptælling.....	102

Kapitel 1. Introduktion

Ved et helt almindeligt gadehjørne på en lille sidevej et godt stykke fra Københavns travle shoppinggader ligger en undseelig grå bygning i to etager. Den slidte graffitimalede port bærer ingen tegn på, hvad der befinder sig bag; ej heller gør døren, som fører ind i bygningen. Her mødes man af en gang med lukkede hvide døre og et gråt linoleumsgulv, der fører hen til trappen mod 1. sal. Fra foden af trappen høres de første tegn på liv – en klirren af glas og tallerkner og en livlig summen af snak - som blot bliver højere i takt med, at man nærmer sig den åbne dør ved trappens top. Velkommen i Morgencafé for Hjemløse.

Kommer du her en morgen i februar, hvor dette feltarbejde startede, er der endnu koldt og mørkt udenfor, men i det store lokale er der lunt og lyst, og små fyrfadslys på bordene holder vinteren på afstand. Midt i lokalet står et bord og bugner med mad. På blå og hvide plastikbakker ligger franskbrødsadder med ost, wienerbrød og smørrebrød med leverpostej, æg, skinke, makrel og rullepølse pyntet med løg, karse og tomat. Der står store kander med kaffe, te og juice, cornflakes og havregryn i bokse og yoghurt og mælk i kartoner. Her er alt, hvad et sultent hjerte kan begære.

Ved bordene rundt om i lokalet sidder mænd og kvinder i alle aldre. Deres store jakker og tasker har de hængt på stolene eller lagt fra sig på gulvet, og nu sidder nogle i mindre grupper og småsnakker, mens andre sidder alene over en kop kaffe og kigger ud i luften eller er fordybet i dagens udgave af Metroxpress. En sort pjusket hund lunter gennem lokalet og får et kærligt klap med på vejen fra de forbipasserende. Herfra er der åbent ind til køkkenet, hvor to midaldrende kvinder står over boblende gryder og småsludrer – skal det være ris eller kartofler til frokost, er der mon flere kager til dessert, og har nogen set Anouk i dag? Mens de diskuterer, træder en ældre mand ind, lidt usikker på benene, og går hen mod køkkenet. 'Godmorgen Smukkeliner' siger han til de to kvinder, der begge vender sig og smiler, mens den ene svarer: 'Godmorgen Sebastian, hvordan går det?'

1.1. Indledning

"Omsorg er centralt for hverdagens liv." (Mol et al. 2010a:7, oversat fra engelsk). Således skriver professor i antropologi Annemarie Mol et al. i introduktionen til en antologi om omsorg. Det er

denne hverdagens omsorg, som er i fokus i dette speciale. En hverdagsomsorg der dog befinder sig udenfor de kontekster, hvor omsorg typisk lokaliseres: Familien og de nære relationer samt den professionelle sundheds- og plejesektor, som i den danske velfærdsstat har overtaget en lang række omsorgsopgaver. Gennem en undersøgelse af, hvordan omsorg gøres, opleves og forstås i relationerne mellem brugere¹, ansatte og frivillige² i Morgencafé for Hjemløse³, søger jeg i specialet fornyet indsigt i omsorgsbegrebet. Caféen og den omsorg, der finder sted her, falder i gråzonerne mellem det private og professionelle, da Caféen er et værested med tilbud om mad og et af den frivillige forening Giv Din Hånd⁴ initiativer til hjemløse og socialt udsatte i København, hvor omsorg spiller en stor rolle, men ikke er en defineret del af de ansatte eller frivilliges arbejdsopgaver.

De seneste år har hjemløse og socialt udsatte været udsat for stor politisk, mediemæssig og samfundsvidenskabelig interesse, særligt fordi antallet af disse borgere synes at stige. Derfor har der blandt andet været fokus på løsningsforslag, som kan bringe antallet ned samt på at måle og dokumentere effekten af disse. I denne diskussion drukner de hjemløse og socialt udsattes egne stemmer ofte, og de kommer let til at fremstå passive overfor en række aktive aktører i kommunerne, på herberger og behandlingssteder. Antropolog Katrine Johansen et al. påpeger, at undersøgelser på det sociale område ofte anlægger et problemorienteret perspektiv med fokus på mødet mellem borger og socialarbejder som en kritisabel, fastlåst og ulige relation. Derfor argumenterer Johansen et al. for i højere grad også at se på muligheder i den hverdag og de relationer, hvor det sociale arbejde finder sted (Johansen et al. 2009:14-15). En opmærksomhed på dette startede interessen for det projekt, som senere blev til foreliggende speciale. Derfor er det blandt andet mit ønske at se på, hvilke muligheder væresteder som Caféen og de sociale relationer, som kan opstå her, repræsenterer samt at give plads til både brugere og ansattes perspektiver. Baggrunden for specialet er fire måneders feltarbejde udført i Morgencaféen i foråret 2014, og det var i denne kontekst, at omsorg trådte frem som et centralt tema i hverdagen for både brugere, frivillige og ansatte. Diskussioner af omsorg har de seneste år også figureret på politisk og

¹ Gennem specialet vil jeg referere til de individer, der bruger Morgencaféen, som "*brugere*", da det var den betegnelse, de ansatte og frivillige selv gjorde brug af. Derudover anser jeg betegnelsen for at være rammende, da Caféen fungerer som en form for værested.

² Det skal påpeges, at de frivillige ikke vil være hovedfokus i dette speciale. Derimod vil relationerne mellem brugere og ansatte træde i forgrunden, mens brugernes interne relationer inddrages i supplement hertil. Dette fokus vil blive begrundet yderligere i de følgende kapitler.

³ I det følgende vil jeg referere til felten som "*Morgencaféen*" eller blot "*Caféen*".

⁴ På tidspunktet for feltarbejdet var Caféen en del af denne forening. Efter feltarbejdets afslutning begyndte et omfattende arbejde med at omdanne foreningen til en selvejende fond. Det er dog ikke meningen, at dette skal få konsekvenser for hverdagen i Caféen, derimod havde beslutningen primært administrativ betydning.

samfundsvidenskabeligt plan, hvor man særligt har diskuteret omsorgens rolle indenfor staten og sundhedssystemet. I Skandinavien har fokus især været på velfærdsstatens rolle i forhold til en række omsorgsopgaver, der tidligere har tilfaldet familien men i højere grad er blevet flyttet ud i den offentlige sfære (Leira 1994:186,189; Elle 2006; Hansen 2003; Berthelsen et al. 1992).

Dette fokus på omsorg i forhold til staten og sundhedssystemet ses også indenfor antropologien, hvor omsorg, fremfor at være fokus i sig selv, ofte fremstår som et led i at se på blandt andet samspillet mellem individer, stat og medicinske praksisser (Yates-Doerr 2012:138). Omsorgens rolle i forhold til hjemløse og socialt udsatte har ikke fået samme interesse.

Morgencaféen er ikke en del af det danske sundhedssystem, dog spiller omsorg en stor rolle her. Dette bliver særlig interessant set i lyset af førnævnte tendens til at skelne mellem en privat, uformel og familiær omsorg sat overfor en offentlig, formel og professionel omsorg (Jensen 1997:14; Christensen 1997:26; Sørensen 2001:21). Idet den omsorg, der præger Caféen, ikke falder klart inden for denne skelnen, sættes der spørgsmålstegn ved, hvordan omsorg og de relationer, der skabes i denne kontekst, kan forstås.

På baggrund af disse interessepunkter har jeg opstillet følgende problemformulering for specialet:

Hvordan kan omsorg og sociale relationer forstås indenfor Morgencafé for Hjemløse; hvordan forholder disse sig til hinanden, og hvilken rolle spiller Caféens tilbud om mad i denne kontekst?

Dette studie er foretaget i en dansk kontekst, hvor velfærdsstaten spiller en stor rolle i forhold til varetagelsen af omsorg. Samtidig placerer studiet sig udenfor sundhedssystemets kontekst, hvor megen af den nuværende omsorgsforskning har fokus. Gennem en undersøgelse af omsorg på mikroplan i Morgencaféen bidrager specialet således til antropologiske og samfundsmæssige diskussioner og forståelser af hjemløse og socialt udsatte samt omsorg som begreb og praksis. Mad indgår som et led i dette, da den mad, Caféen tilbyder brugerne, spiller en central rolle i hverdagen og i forhold til omsorgen. Ved at inddrage både brugere og ansattes perspektiver i denne undersøgelse opnås en nuanceret indsigt i, hvordan omsorg gøres, opleves og forstås samt betydningen af sociale relationer i den forbindelse. Dette vil være med til at sætte spørgsmålstegn ved en tendens indenfor omsorgsforskningen til at skelne klart mellem symmetriske og asymmetriske omsorgsrelationer. Endvidere udfordres en altruistisk forståelse af omsorg, da det vil blive påpeget, hvordan omsorg er forbundet med glæde men også med forpligtelser, frustrationer og

udfordringer. På den baggrund er det overordnede argument i specialet, at til trods for at Caféen ikke er en klart privat eller professionel kontekst, gøres omsorg i hverdagens små handlinger ud fra ønsket om at gøre en forskel. Denne omsorg er forbundet med de sociale relationer mellem særligt brugere og ansatte, som bevæger sig i gråzonerne mellem det private, personlige og professionelle. Mad er i denne kontekst en essentiel del af omsorgen, som er med til at skabe et vigtigt forbindelsesled mellem brugere og ansatte. Der argumenteres endvidere for en relativ forståelse af omsorg, hvor den omsorg, der gøres, ikke måles efter samme målestok, samt for at omsorg involverer to aktive parter, der indvirker på hinanden gennem en dynamisk proces forbundet med forpligtelser, forventninger og værdier. Dette er med til at understrege, hvor skrøbelig oplevelsen af omsorg som en kilde til glæde kan være. Således bidrager studiet med et nyt perspektiv på omsorgsbegrebet og dets relationelle dimension, og der peges ligeledes mod en måde, hvorpå omsorg i højere grad kan bringes i fokus i den antropologiske omsorgsforskning.

1.2. Hjemløshed og omsorg - teoretisk kontekst

Dette studie skriver sig på baggrund af ovenstående ind i den socialvidenskabelige og antropologiske litteratur om omsorg samt hjemløshed. Derfor vil jeg i det følgende opridsede de teoretiske rammer for disse felter for at placere studiet i forhold hertil.

1.2.1. Hjemløshed som interesse og problem

Idet min felt udgøres af et værested for hjemløse og socialt udsatte, skriver dette studie sig ind i en voksende national og international samfundsvidenskabelig litteratur om hjemløshed. I en dansk kontekst ses interessen for dette område blandt andet i en række rapporter og undersøgelser, som søger at kortlægge antallet og typen af hjemløse, årsagerne til hjemløshed samt de sociale tilbud og deres brug⁵ (Benjaminsen & Lauritzen 2013; Brandt 1992; Elbæk & Jensen 2006; Sabaj-Kjær 2012; Flyverbom et al. 2008). Fokus for den samfundsvidenskabelige forskning i hjemløshed, herunder den antropologiske, er forskelligartet men placerer sig dog særligt indenfor to områder. En betydelig del af disse studier tager udgangspunkt i forestillingen om, at hjemløse lever et anderledes liv og fokuserer på livet på gaden og/eller herberger, i flere tilfælde med fokus på de hjemløses identitetsopfattelse (Christensen 2011; Kristensen 2008; Desjarlais 1997; Snow & Anderson 1993). Det andet område, der særligt er i fokus, er de hjemløses møde med det sociale system; ofte set ud

⁵ Derudover kan der påpeges et særligt fokus på to undergrupperinger, der betragtes som et stigende problem: Unge hjemløse (se Elbæk & Jensen 2006; Bukhave & Lind 2013) samt grønlandske hjemløse (se Schiermacher 2010; Boeskov & Olsen 2005).

fra et system-klient-perspektiv med fokus på magtforhold og praksisser i det sociale arbejde (Siiger 2004 & 2009; Lyon-Callo 2004; Høgsbro et al. 2003; Stax 2005; Bech-Jørgensen 2003).

I denne forskning finder jeg behov for i højere grad at undersøge, hvilken betydning forskellige sociale tilbud til hjemløse og udsatte har for brugerne. I den forbindelse er der behov for, at både brugere og ansattes perspektiver i højere grad får lov at træde frem og supplere hinanden, samt for at der ikke kun ses på begrænsninger men også på muligheder, hvilket jeg derfor søger at gøre i dette studie.

1.2.2. Omsorg i sundhedssystemets kontekst

Dette speciale har som fremhævet fokus på omsorg, et begreb der først begyndte at figurere tydeligt i socialvidenskaberne fra slutningen af 1970'erne (Leira 1994:185; Wærness 1984:185; Mol et al. 2010a:7). Siden da har begrebet dog fået bred faglig interesse. Sociolog Arnlaug Leira peger på, at denne teoretisering til dels blev sat i gang af en række feministiske forskere, som udviklede en gren indenfor omsorgsetik⁶ med fokus på forbindelsen mellem kvinder og omsorg i et samfundsmæssigt lys (Leira 1994:185-87). Dette forbindes særligt med amerikanske forskere som psykolog Carol Gilligan (1982) og filosof Nel Noddings (1984). Noddings beskæftiger sig dog også mere generelt med omsorg som noget relationelt, hvilket jeg vil trække på i min analyse. Min tilgang til dette uddybes i næste afsnit.

I Skandinavien præges omsorgsforskningen som nævnt af velfærdsstatens udvikling, hvor meget af den private omsorg er blevet flyttet ud i den offentlige sfære som professionelt arbejde (Leira 1994:186,189). Det ses indenfor sygeplejeteori, hvor omsorgens rolle i sygeplejen diskuteres af blandt andre sygeplejerske og filosof Kari Martinsen⁷ (Martinsen 2006; 2010[1994]; se også Christensen 1997 og Jensen 1997). I Danmark har der særligt været fokus på omsorg som arbejde i syge- og ældreplejen samt socialt arbejde, hvor omsorg diskuteres i forhold til velfærdsstaten og skellet mellem det private og offentlige (Berthelsen et al. 1992; Sørensen 2001; Elle 2006; Hansen 2003).

Særligt de seneste år har interessen for omsorg bredt sig indenfor antropologien; især indenfor medicinsk antropologi med fokus på sundhedssystemet. Antropolog Emily Yates-Doerr peger på magt som et fremtrædende perspektiv i denne forskning, hvor der blandt andet ses på forholdet

⁶ Oversat fra den engelske betegnelse "ethics of care".

⁷ Selvom denne teoretiske retning er domineret af skandinaviske forskere ses også lignende sygeplejeforskning i Nordamerika, eksempelvis hos sygeplejeteoretiker Jean Watson (2008).

mellem individer, medicinske praksisser og omsorg som en måde at udøve statsmagt⁸ (Yates-Doerr 2012:138). Denne gren af forskningen ses i antropolog Miriam Ticktins (2011) undersøgelse af, hvordan den franske stat gør brug af en humanitær logik funderet i en forestilling om den universelt lidende krop, som omsorg overfor udokumenterede migranter rettes mod. I samme gren ser antropolog Lisa Stevenson (2014) på de former for bureaukratisk omsorg, som den Canadiske stat udøver overfor Inuitbefolkningen gennem sundhedssystemet. En omsorg der kan forstås biopolitisk og søger at opretholde en anonym form for liv blandt inuitterne som population, hvilket påvirker deres interne interaktion. I denne forskning tager studiet af omsorg derved ofte form som et led i at se på andre elementer af samfundet fremfor at være fokus i sig selv, hvorved omsorgen har tendens til at træde i baggrunden. I en undersøgelse af hvordan ideer om den chilenske stats gæld til befolkningen er spundet ind i statsvold og omsorg, forbinder antropolog Clara Han (2012) delvist dette statsfokus med en anden gren af den antropologiske omsorgsforskning, hvor fokus i højere grad er på de følelsesmæssige og moralske aspekter af hverdagens omsorg. Det fremgår, når Han ser på, hvordan omsorg tager form og opleves i nabolaget Santiago og argumenterer for, at statens omsorg spindes ind og brydes i folks intime relationer på forskellige vis. Denne gren placerer sig fortsat primært indenfor medicinsk antropologi med fokus på sundhedssystemet. Dette ses hos antropolog Arthur Kleinman (2009; 2010; 2012; 2013), der argumenterer for at forstå omsorg som en grundlæggende moralsk oplevelse forbundet med det at være menneske og dernæst sætter spørgsmålstegn ved omsorgens rolle i sundhedsplejen. I samme tråd beskæftiger Mol (2008) sig med at forstå omsorgens logik⁹ i diabetesbehandling i Holland og argumenterer for, at den adskiller sig fra en logik funderet i valg¹⁰.

På baggrund heraf er det tydeligt, at omsorgsbegrebet særligt er blevet studeret i kontekst af sundhedssystemet. Endvidere figurerer studiet af omsorg i antropologien ofte som led i at se på andre elementer af samfundet. Selv når der ses på de moralske og følelsesmæssige aspekter af omsorg, er fokus sjældent på, hvordan omsorg konkret gøres, opleves og forstås. Dette understreger behovet for at udforske omsorg udenfor sundhedssystemets kontekst og foretage antropologiske studier, hvor omsorgen i sig selv er i fokus, hvilket jeg derfor ønsker at gøre. Mol et al. baner i nogen grad vej for en måde at gøre dette, og herved adskiller de sig fra ovenstående antropologiske

⁸ I sit eget studie af omsorg i sundhedssystemet i Guatemala argumenterer Yates-Doerr endvidere for, at den logik, der er forbundet med omsorg, ikke kan beskrives fyldestgørende ud fra et magtperspektiv men derimod repræsenterer en anden måde at være i verden (Yates-Doerr 2012).

⁹ Oversat fra den engelske betegnelse "logic og care".

¹⁰ Oversat fra den engelske betegnelse "logic of choice".

studier. Derfor vil jeg i det følgende blandt andet trække på deres tilgang, hvilket uddybes i næste afsnit.

1.3. Omsorg, reciprocitet og mad – analytisk tilgang

For at besvare min problemformulering vil jeg gøre brug af en række analytiske greb. Blandt de centrale begreber er omsorg, og derudover vil reciprocitet og mad være vigtige analytiske værktøjer. Jeg vil derfor redegøre for min tilgang hertil.

1.3.1. Omsorg i fokus

”Men hvad hvis du ønsker at finde ud af, hvad et ”æble” er? Så er du nødt til at have en fornemmelse af, hvor du skal kigge efter det, men at starte med at definere ”æble” klart er ikke den rette vej. I så fald besvarer du dit eget spørgsmål, før du har stillet det og dræber din nysgerrighed, før du har lært noget nyt.” (Mol et al. 2010b:84, oversat fra engelsk)

Mol et al. begrundet med denne metafor, hvorfor omsorg bør udforskes i forskellige kontekster ud fra en åben tilgang til begrebet. Hermed ment at de ønsker at bibeholde en nysgerrighed og modtagelighed i felten ved ikke at tage afsæt i en klar definition (Mol et al. 2010a:11-13; 2010b:84). I den følgende analyse vil jeg tage afsæt i Mol et al.’s argument og anlægge en åben tilgang ved at se på, hvordan omsorg gøres i Caféen. Derfor vil jeg ikke foretage en omfattende definition af begrebet. Ved at afgrænse omsorg som et interessant tema har jeg dog sat en ramme for mit studie – jeg har en fornemmelse af, hvor jeg skal kigge efter mit ”æble”. Denne er baseret på en almen forståelse af omsorgsbegrebet, som det anvendes i almindelig dansk sprogbrug¹¹ – Politikens Nudansk Ordbog beskriver omsorg som: *”det at tage sig af og tænke på andres behov og velbefindende”* (Politikens Nudansk Ordbog 2015).

På baggrund af denne udforskning vil jeg i min analyse søge at indkredse omsorgsbegrebet i relation til den kontekst, Caféen udgør. Det er mit argument, at der herved kan skabes et værdifuldt analytisk grundlag for at forstå omsorg og sammenligne på tværs af forskellige kontekster. Dette

¹¹ Da meget af den litteratur, som beskæftiger sig med omsorg, er skrevet på engelsk, skal det påpeges, at det engelske ord for omsorg, ”care”, har en bredere betydning. Det bruges blandt andet i betydningen ”pleje” og kan henvise til interesse for noget/nogen (”I care about you” og ”I don’t care”). Jeg er opmærksom på dette og har på baggrund heraf oversat ”care” til ”omsorg”, hvor jeg fandt det dækkende. Derimod oversættes ”healthcare” til ”sundhedspleje”, som er det almene danske ord for organiseret medicinsk omsorg.

kan give øget antropologisk indsigt i omsorg som begreb, samt hvordan omsorg konkret gøres, opleves og forstås. Jeg vil i den forbindelse argumentere for en relationel forståelse af omsorg. I Hans førnævnte studie i Santiago peger hun på, hvordan omsorg kommer forskelligt til udtryk i forskellige relationer (Han 2012:78-83). Dette ser jeg som en vigtig grund til ikke blot at påpege omsorg som relationel men at udforske, hvordan dette kommer til udtryk. I sit studie ser Han dog på relationer som led i at undersøge, hvilken indflydelse staten har, hvorved omsorgen igen træder i baggrunden. Derfor vil jeg i min analyse i højere grad trække på Noddings' (1984) teori, hvor omsorg også forstås som relationel¹². Noddings argumenterer for, at omsorg finder sted i relationen mellem en, der yder omsorg¹³ og en, der ydes omsorg for¹⁴, hvor begge parter har en aktiv rolle, da omsorgen må ydes og modtages, før omsorgsrelationen realiseres¹⁵ (Noddings 1984:9,51,68). Som beskrevet forbindes Noddings med feministisk omsorgsetik, hvor omsorg ses ud fra et kønnet perspektiv¹⁶. Hun begrænser dog ikke sin teori til at være gældende for kvinder (ibid.:2). Derfor er det mit argument, at elementer af hendes teori kan anvendes uden det kønnede perspektiv. Statskundler Joan Tronto advarer mod tendensen til at diskutere omsorg indenfor rammerne af køn, da hun ikke finder beviserne for at sætte lighedstegn mellem kvinder og omsorg stærke nok. Et sådan fokus indsnævrer endvidere diskussionen unødigt på bekostning af en opmærksomhed på omsorgens kompleksitet (Tronto 1987:646; Tronto 1993:119). Jeg tilslutter mig dette argument, og da jeg ikke har observeret nogle klare kønsforskelle i forhold til den omsorg, der gøres i Caféen, ønsker jeg ikke at indsnævre mit studie af omsorg til en diskussion af køn. Selvom jeg ikke tilslutter mig det kønnede perspektiv, finder jeg en række interessante perspektiver hos Noddings, der kan bidrage til den antropologiske forståelse af omsorg, idet hun beskæftiger sig med omsorgsbegrebet og dets relationelle dimension i sig selv. Som påpeget figurerer omsorgsbegrebet i flere antropologiske studier ofte som et led i at studere andre elementer af samfundet, hvorfor udforskningen af, hvordan omsorg gøres, opleves og forstås ofte træder i baggrunden. Derfor ser jeg et behov for i højere grad at anlægge et antropologisk fokus på omsorg i

¹² Denne tilgang er funderet i en forståelse af mennesket som grundlæggende afhængigt af andre (Noddings 1984:51). Dette står i modsætning til en idé om mennesket som grundlæggende autonomt og uafhængigt af andre, og dette relationelle menneskesyn findes blandt andet også hos Mol (Mol 2008:4).

¹³ Oversat fra den engelske betegnelse "the one-caring".

¹⁴ Oversat fra den engelske betegnelse "the cared-for".

¹⁵ Noddings' ikke-antropologiske baggrund er tydelig, idet hendes teori ikke er empirisk funderet. Dog pointerer hun nødvendigheden af at gå fra det abstrakte til det konkrete plan og se på omsorgsrelationer i deres kontekster (Noddings 1984:33). Det er denne bevægelse, jeg vil foretage ved at se på mit empiriske materiale med en kombination af Noddings' teori og udvalgt antropologisk teori.

¹⁶ Hos Noddings træder dette perspektiv blandt andet frem, idet hun beskriver omsorg som noget, der forbindes særligt (men ikke udelukkende) med det feminine, og som er tydeligt i relationen mellem mor og barn (Noddings 1984:1-3; 2002:444; 2012:56).

sig selv. I min analyse vil Noddings' og Mol et al.' teorier supplere og styrke hinanden for at opnå dette. I den forbindelse argumenterer Mol et al. for, at en analyse af de værdier, som forbindes med god og dårlig omsorg i en given kontekst, kan give værdifuld indsigt i omsorgen (Mol et al. 2010a:11-13). I tråd hermed vil jeg, som led i at forstå omsorgen i Caféen, se på de værdier, der knyttes til omsorgen. Målet er ikke at opstille generaliserbare regler for god og dårlig omsorg men at forstå omsorgen gennem de værdier, som er forbundet dertil. Således baseres min analyse af omsorg på empirisk materiale indsamlet i Caféen på baggrund af hvilket, jeg vil udforske og indkredse omsorgsbegrebet og derved bidrage med et studie af omsorg, hvor omsorgen er i fokus.

1.3.2. Reciprocitet i omsorg

I min analyse vil jeg blandt andet inddrage klassisk antropologisk reciprocitetsteori fra sociolog Marcel Mauss (1969[1954]) og antropolog Marshall Sahlins (1972) til at forstå, hvordan den omsorg, der gøres og således udveksles i Caféen, påvirkes af forpligtelser¹⁷.

I antropologien åbnede Mauss op for en forståelse af forbindelsen mellem udveksling og det at skabe og opretholde sociale relationer ved at påpege, at udveksling er forbundet med forpligtelsen til at give, modtage og give igen. Således fremhæves udvekslingens normative og sociale dimensioner (Mauss (1969[1954]):10-11,18,25-26; Lewinter 2003:357-59). Inspireret af dette skriver Sahlins sig ind i den antropologiske litteratur, som påpeger forskellige former for reciprocitetsforhold (Sahlins 1972:191; Lewinter 2003:360). Jeg tager udgangspunkt i Mauss' forståelse af udveksling og inddrager Sahlins til at argumentere for, hvordan og hvorfor udvekslingens forpligtelser i forhold til omsorg kommer forskelligt til udtryk i de sociale relationer i Caféen. Mol understreger i den forbindelse, at det kan være problematisk at forstå omsorg som en transaktion med en klar begyndelse og slutning, da omsorg ifølge hende involverer en processuel interaktion (Mol 2008:20-23). I tråd hermed forstår jeg omsorg som en åben og interaktiv proces i konstant forandring. I denne proces ser jeg elementer af reciprocitet, hvor det, der udveksles, kan være både materielt og immaterielt. Jeg vil endvidere argumentere for, at reciprocitet i forhold til omsorg ikke blot har betydning for opretholdelsen af sociale relationer men også er med til at bekræfte de værdier, der knyttes til omsorgen.

¹⁷ Med deres fokus på udvekslingsforhold skriver både Mauss og Sahlins sig ind i den økonomiske antropologi, hvor økonomi ses som integreret i den sociale og kulturelle helhed.

1.3.3. Mad som kommunikation og omsorg

Mad er på mange måder omdrejningspunkt i Caféen og spiller en vigtig rolle i forhold til omsorgen og de sociale relationer. Antropologien og sociologien har i mange år beskæftiget sig med mad og måltiders betydning – dog kun sjældent i forhold til hjemløse og omsorg¹⁸. Fælles herfor er en understregning af madens sociale betydning. Eksempelvis påpeger sociolog Georg Simmel¹⁹, at behovet for at spise og drikke er almenmenneskeligt og derfor bliver indhold i fælles sociale handlinger (Simmel 1998[1957]:135-36). Jeg vil trække på denne forståelse ved at inddrage Simmel og sociolog Lotte Holm, der, inspireret heraf, fremhæver måltidets fællesskabende funktion i familien (Holm 2012:23-24). Endvidere inddrages antropolog Mary Douglas samt sociolog Katherine Jensen til at se på mad som en kommunikationsform, der, blandt andet gennem måltidsstrukturer bestående af normer, kan signalere status og værdi i sociale relationer²⁰ (Douglas 1972:61; Jensen 2012:145-47). I tråd med sociolog Hans Harbers et al. der fremhæver, hvordan madens sociale såvel som materielle dimensioner kan forbindes med omsorg (Harbers et al. 2002:207-9), vil jeg se på begge disse dimensioner i Caféen. Jeg vil således argumentere for, at mad kan forbindes med det at gøre omsorg ved at stille et behov for næring, være fællesskabende (selv når det ikke har form som et fælles familiemåltid) og signalere værdighed og anerkendelse. Der vil endvidere blive argumenteret for, at mad giver mulighed for aktivt at modtage omsorg, hvilket har central betydning.

1.4. Hjemløs og socialt udsat – en definition

Betegnelserne hjemløs og socialt udsat har optrådt flere gange men må defineres. Hverken nationalt eller internationalt eksisterer der en officiel definition af begrebet hjemløshed (Kristensen 2008:20). I forbindelse med en kortlægning af hjemløshed i Danmark som Det Nationale Forskningscenter for Velfærd (SFI) laver hvert andet år, definerer SFI dog hjemløse således²¹:

¹⁸ Som undtagelse se Myrthue 2006.

¹⁹ Simmel er særligt kendt for sine studier af modernitet, byen og penge (Eriksen & Nielsen 2001:29), og det er også i denne kontekst, at han beskæftiger sig med madens sociale betydning.

²⁰ Inden for antropologien er Douglas kendt for sine analyser af symbolske systemer, der kombineres med sociale kategorier blandt andet i studiet af mad (Eriksen & Nielsen 2001:99-100). Inspirationen fra denne tankegang ses i Jensens arbejde, når hun beskæftiger sig med kulturelle måltidsstrukturer og kategoriseringer (Jensen 2012).

²¹ Definitionen er baseret på den fælles europæiske ETHOS-klassifikation (European Typology on Homelessness and Housing Exclusion) udarbejdet af FEANTSA (European Federation of National Organisations Working with the Homeless) (Benjaminsen & Lauritzen 2013:17-19). Samme definition ses også hos Socialstyrelsen (Socialstyrelsen 2015).

”Som hjemløse regnes personer, som ikke disponerer over egen (ejet eller lejet) bolig eller værelse, men som er henvist til midlertidige boalternativer, eller som bor midlertidigt og uden kontrakt hos familie, venner eller bekendte. Som hjemløse regnes også personer uden et opholdssted den kommende nat.” (Benjaminsen & Lauritzen 2013:17-19).

Derudover anvender SFI betegnelsen funktionelt hjemløse om borgere, som befinder sig på grænsen af hjemløshed – de har ofte en bolig, som de har svært ved at benytte grundet forskellige psykiske og/eller sociale problemer, hvorfor de opsøger tilbud rettet mod hjemløse (Benjaminsen & Lauritzen 2013:138-39). Det er med udgangspunkt i disse to definitioner, at betegnelsen hjemløs anvendes i det følgende. Blandt Caféens brugere er der dog også nogle, som er relativt velfungerende i egen bolig, og jeg vil derfor anvende betegnelsen socialt udsatte om brugergruppen som helhed. Rådet for Socialt Udsatte (RSU) påpeger, at det er et flydende begreb, hvor det centrale dog er en kombination af flere problemer og sårbarhedstræk. Her peger sociolog Søren Juul og økonom Erik Riiskjær på følgende: Dårligt helbred, misbrug, arbejdsløshed, svagt socialt netværk og psykiske afvigelser (RSU 2009:9; Juul & Riiskjær 2012:22). Dette findes, i forskellig udstrækning, blandt Caféens brugere, som på baggrund heraf betegnes som socialt udsatte.

1.5. Specialets opbygning

Foruden dette introducerende *kapitel 1* består specialet af fem kapitler.

I *kapitel 2* præsenteres feltens kontekst og mine refleksioner over metodevalg og etik. Dernæst følger tre analysekapitler, som udgør en bevægelse fra en åben udforskning af omsorgsbegrebet mod en indsnævring og forståelse af, hvordan omsorg gøres, opleves og forstås i Caféen.

Betydningen af de sociale relationer vil her træde frem, og ligeledes vil mad være et gennemgående tema, der forbinder omsorg og relationer.

Kapitel 3 indleder denne bevægelse med en udforskning af, hvordan omsorg gøres med fokus på basale fysiske såvel som emotionelle behov og forbindelsen herimellem. Dernæst snævres fokus ind i *kapitel 4*, hvor jeg ser på omsorgen som relationel med fokus på samspillet mellem omsorg og sociale relationer samt betydningen af reciprocitet i den forbindelse. I forlængelse af dette ser jeg i *kapitel 5* nærmere på, hvordan omsorg og de sociale relationer samt forståelsen heraf udfordres og sættes under pres. Endvidere undersøges de værdier, som knyttes til omsorg i Caféen, og som har

indflydelse på, hvordan omsorg gøres og opleves. Endelig præsenterer jeg i *kapitel 6* min konklusion og perspektivering, hvor forståelsen af omsorg konkretiseres i relation til Caféen som kontekst, og relevante samfundsmæssige og antropologiske perspektiver fremhæves.

Kapitel 2. Kontekst og metodiske refleksioner

2.1. Feltens kontekst

Morgencafé for Hjemløse udgør felten, som dette speciale tager udgangspunkt i. Felten kan dog ikke ses uafhængigt af det omgivende samfund men indgår i en bredere kontekst, som jeg derfor vil sætte rammerne for at forstå. Da Caféen er et tilbud til hjemløse og socialt udsatte i Danmark, finder jeg det relevant at se på, hvordan hjemløse og socialt udsatte historisk set er blevet forstået i det danske samfund, samt hvordan den sociale indsats overfor dem er blevet struktureret. Her spiller blandt andet udviklingen af velfærdsstaten og en øget professionalisering af forskellige omsorgsopgaver en rolle. Idet Caféen er et selvstændigt frivillig initiativ, vil jeg ligeledes se på udviklingen af den frivillige sektor²², som står i forbindelse med velfærdsstaten og varetagelsen af omsorg. Endelig vil jeg beskrive den nuværende situation i forhold til hjemløse og socialt udsatte i Danmark.

2.1.1. Socialpolitik og omsorg i en velfærdsstat

Et historisk tilbageblik på hjemløse og socialt udsatte tager ifølge historiker Birgit Kirkebæk sit naturlige udgangspunkt i samfundets behandling af fattige; et emne der er blevet diskuteret på samfundsplan i Danmark siden 1500-tallet. Forud for dette var det ifølge Kirkebæk og etnolog Hanne Fabricius primært kirken og private initiativer, der tog sig af indsatsen (Kirkebæk 2009:42-43; Fabricius 2001:5). Fra 1700-tallet kom der et stigende fokus på forebyggelse og behandling af socialt udsatte og en tendens til at forstå de fattige som nogen, der skulle resocialiseres blandt andet gennem diverse anstalter (Kirkebæk 2009:44; Fabricius 2001:6). Først med velfærdsstatens udvikling i midten af 1900-tallet blev indsatsen i højere grad rettet mod at sikre udsatte gruppers rettigheder og behandling ud fra et inkluderingsperspektiv (Kirkebæk 2009:52). Blandt grundprincipperne i velfærdsstaten fremhæver antropolog Birgitte Larsen statens bestræbelse på at skabe socioøkonomisk lighed og tryghed for borgerne i forhold til samfundets ressourcer. Hun påpeger endvidere, at velfærdsstaten er karakteristisk for det danske samfund og betydende for, hvordan det praktiseres, struktureres og forstås (Larsen 2011:336). Med velfærdsstatens udvikling sås således et skift i forhold til håndteringen af socialt udsatte fra et fokus på institutionalisering til et fokus på integration og normalisering i forhold til det øvrige samfund (Kirkebæk 2009:52; Mortensen 2009:30).

²² I en undersøgelse af motiver for frivillighed påpeger Ph.d. i filosofi Ulla Habermann, at denne betegnelse anvendes til at beskrive de aktiviteter, som hverken hører under den offentlige eller kommercielle sektor eller under familien (Habermann 2007:26-27).

Udviklingen af velfærdsstaten har også haft betydning for forståelsen og varetagelsen af omsorg i Danmark. Hvor omsorg tidligere blev forbundet med de nære relationer i den private sfære, har udviklingen af velfærdsstaten betydet, at omsorg i stigende grad har bevæget sig ind i den offentlige sfære som lønnet arbejde (Jensen 1997:14,39-40; Leira 1994:189). Denne omsorg er rettet mod en række forskellige grupper og individer i samfundet – herunder samfundets udsatte grupper i form af forskellige tilbud og indsatser som fremgår af den danske socialpolitik. Denne tvedeling af omsorgen er ifølge sociolog Karen Christensen forbundet med en forståelse af den offentlige omsorg som formaliseret og lønnet, mens den private omsorg i nære relationer forstås som uformel og ulønnet (Christensen 1997:26). Det er blandt andet denne forståelse, som præger den danske faglitteratur om omsorg, hvor det diskuteres, hvordan de, der arbejder indenfor den offentlige omsorg, skal balancere mellem disse former for omsorg (se eksempelvis Berthelsen et al. 1992; Sørensen 2001; Hansen 2003). Fra 1980'erne har der ifølge Ph.d. i filosofi Ulla Habermann været et øget politisk og økonomisk pres på velfærdsstaten, hvilket blandt andet har givet den frivillige sektor ny aktualitet. Det afspejler sig i en stigning i antallet af frivillige foreninger og organisationer, som beskæftiger sig med et bredt felt af områder²³ (Habermann 2007:27,34-35). Et af de områder, hvor den frivillige sektor spiller en rolle, er i varetagelsen af forskellige omsorgsopgaver i foreninger og organisationer som Morgencaféen, der beskæftiger sig med humanitært og socialt arbejde. Habermann påpeger i den forbindelse, at man de seneste år i stigende grad har diskuteret, hvilken rolle de frivillige tilbud skal spille i forhold til velfærdsstaten, hvor de blandt andet ses som en mulighed for at mindske offentlige udgifter (ibid.:29-30).

2.1.2. Hjemløse og socialt udsatte i dagens Danmark

I dag er socialt udsatte ifølge sociolog Jørgen Larsen den mest almindelige samlebetegnelse for den gruppe borgere, som har forskelligartede sociale problemer (Larsen 2009:20,34-35). Blandt disse borgere er gruppen af hjemløse, som ifølge SFI har været voksende de seneste år (Benjaminsen & Lauritzen 2013:29). I SFI's kortlægning fra 2013²⁴ blev der registreret 5.820 hjemløse i Danmark²⁵

²³ De beskæftiger sig blandt andet med kultur- og fritid, bolig- og lokalsamfund samt faglige, politiske og sociale områder, og Habermann inddeler dette i tre overordnede grupper: Interesseorganisationer, sagsorienterede organisationer samt aktivitetsbestemte organisationer (Habermann 2007:34-35). Som et tilbud til hjemløse og socialt udsatte kan Morgencaféen på denne baggrund beskrives som en sagsorienteret forening.

²⁴ Den seneste optælling blev foretaget i vinteren 2015, men rapporten på baggrund af denne optælling var ved tidspunktet for specialets udarbejdelse endnu ikke udgivet.

²⁵ Optællingen blev foretaget i uge 6 og skal ses som et øjebliksbillede, hvor der må tages højde for en vis underestimering i dette og de følgende tal, da ikke alle hjemløse er i kontakt med de sociale tilbud og/eller myndigheder, hvor optællingen har fundet sted. På den baggrund sætter SFI det estimerede antal hjemløse i Danmark til mellem 6000 og 6500 (Benjaminsen & Lauritzen 2013:15,29).

- en stigning på 16 % i forhold til 2009 - hvoraf 53 % er hjemmehørende i hovedstadsområdet (ibid.:29,34,56). Blandt de hjemløse i Danmark er der en overvægt af etnisk danske mænd i alderen 18-59 år²⁶. Hovedparten (67 %) modtager kontanthjælp, og kun få har en tilknytning til arbejdsmarkedet. Derudover har omkring halvdelen (47 %) en form for psykisk sygdom, og to tredjedele (65 %) har et misbrug af alkohol, hash og/eller hårde stoffer. De hjemløse sover primært på herberger (35 %) eller hos familie/venner (28 %), mens en mindre andel sover på gaden (10 %) (ibid.:32,37-38,44-45,81,84,110). Da en del af Caféens brugere er grønlandere²⁷, skal det nævnes, at danskere med grønlandsk baggrund udgør seks procent af danske hjemløse (ibid.:116). I den forbindelse påpeger RSU, at personer med grønlandsk baggrund er overrepræsenteret blandt hjemløse i forhold til det samlede antal grønlandere i Danmark. Det skyldes blandt andet, at der er en tendens til, at de falder igennem det sociale system²⁸ og ofte ender i grønlandske misbrugsfællesskaber (RSU 2014:24-28).

Indsatsen overfor hjemløse og socialt udsatte defineres i dag primært i Serviceloven, der er en del af den danske socialpolitik (Benjaminsen & Lauritzen 2013:143). Her arbejder man med en forståelse af hjemløshed som grundet i et komplekst samspil mellem strukturelle og individuelle forhold, som indsatsen rettes imod²⁹ (ibid.:18). Fabricius påpeger, at der de seneste år er sket en decentralisering, hvor ansvaret for hjemløse og socialt udsatte i stigende grad ligges ud til regioner og kommuner (Fabricius 2001:8). Som påpeget er der en høj koncentration af hjemløse i hovedstadsområdet, og det er også i Københavns Kommune, at Morgencaféen er placeret. Kommunen har en bred vifte af tilbud til hjemløse og socialt udsatte borgere (Socialforvaltningen 2008:2-6). Foruden disse er der en række private og frivillige foreninger og organisationer, hvis indsats er rettet mod hjemløse og

²⁶ Ifølge kortlægningen udgør mænd 72 % af de danske hjemløse, og ud af det samlede antal hjemløse er 92 % 18-59 år (31 % er 18-29 år, 46 % er 30-49 år, og 15 % er 50-59 år), mens 81 % har dansk nationalitet (Benjaminsen & Lauritzen 2013:37-40,110)

²⁷ Grundet den store daglige gennemstrømning af brugere i Caféen samt tendensen til, at brugerne kommer mere fast i nogle perioder, er det meget vanskeligt at estimere antallet af brugere, herunder andelen af grønlandere, hvorfor der ikke angives et estimeret tal her.

²⁸ Da de grønlandere som kommer til Danmark, som følge af Rigsfællesskabet der giver dem dansk statsborgerskab, ikke får tilbudt et integrationsprogram som andre flygtning og indvandrere, tilbydes de ikke samme hjælp i forhold til job, sprog, bolig og social hjælp, selvom behovet ofte er der, og der går tit længe, inden de selv søger hjælp i det danske system (RSU 2014:24-8).

²⁹ I perioden 2009-2013 var Hjemløsestrategien et bærende element i den danske stats indsats, hvor formålet blandt andet var at afprøve og udvikle Housing First-princippet i Danmark – en tilgang hvor fokus er på først at etablere en permanent boligløsning som grundlag for at håndtere individets øvrige problemer (Benjaminsen & Lauritzen 2013:144-45).

socialt udsatte³⁰, hvor Caféen er en af dem. Hvorledes Caféen placerer sig i denne kontekst vil blive tydeligere i den følgende beskrivelse af felten og informanterne.

2.2. Morgencafé for Hjemløse

Morgencaféen blev etableret for over 25 år siden af Lars, der stadig er leder i dag. På tidspunktet for feltarbejdet var Caféen som sagt en del af nonprofit foreningen Giv Din Hånd - et selvstændigt, frivilligt initiativ, som ikke er en integreret del af den statslige eller kommunale indsats overfor hjemløse. På baggrund af årlige ansøgninger har Caféen de seneste år modtaget et mindre økonomisk bidrag fra Satspuljen³¹ men er dog primært finansieret med støtte fra fonde og private organisationer. Foruden Caféen står foreningen bag en række andre initiativer rettet mod hjemløse og socialt udsatte; heriblandt Hjælperiet, en gratis tøjbutik, og Sundhedsrummet hvor der tilbydes gratis lægekonsultation, sygepleje samt fysio- og fodterapeutisk behandling. Sammen med Caféen er disse initiativer samlet under ét tag i foreningens lokaler i København, hvor de har haft til huse siden 2013³². Da det er Caféen, som danner udgangspunkt for denne undersøgelse, inddrages de øvrige initiativer kun i det omfang, de spiller en rolle i brugernes hverdag her³³.

Foreningen beskriver Morgencaféen som et socialpædagogisk tilbud, der har til formål at imødekomme de mest basale behov hos områdets hjemløse og socialt udsatte med udgangspunkt i et værdigrundlag bygget på empati, anerkendelse og omsorg (Giv Din Hånd 2015). Konkret har Caféen åbent alle hverdage fra klokken 7-13, hvor der tilbydes en morgenmadsbuffet hele åbningstiden og varm frokost klokken 11:30. Maden er gratis, men der står en indsamlingsbøsse på skranken ind til køkkenet, hvor brugerne kan vælge at donere fem kroner for maden, hvis de føler, de har lyst og økonomisk overskud.

Udover mad og drikke er der i Caféen mulighed for, at brugerne blandt andet kan få et bad, bruge stedets tre computere eller tage en lur på en madras i det tilstødende lokale (se bilag 1 for skitse over Caféen). På baggrund heraf kan Caféen beskrives som en form for værested³⁴, hvor der ikke er

³⁰ I en pjece udarbejdet for Rådet for Socialt Udsatte fra 2003/2004 listes der knap 80 forskellige tilbud i København; herunder kommunale og frivillige, behandlingstilbud, botilbud samt væresteder og steder, der kræver visitation samt steder, som er åbne for alle (SUS 2003/2004:1).

³¹ Satspuljen er et beløb, som Folketinget hvert år afsætter til initiativer rettet mod svage og udsatte grupper samt personer på overførselsindkomst (Undervisningsministeriet 2014).

³² Før det var initiativerne spredt rundt om i byen, og Morgencaféen har blandt andet haft base i forskellige kirker på Nørrebro.

³³ Eksempelvis er Hjælperiet og Sundhedsrummet åbent i Caféens åbningstider, og brugerne bevæger sig frit mellem disse steder, hvis de mangler tøj eller har brug for en læge eller fysioterapeut.

³⁴ I en evaluering af københavnske væresteder påpeger økonom Finn Hansen, at ordet værested dækker over en meget varieret gruppe tilbud. Dog er værestedernes bærende idé typisk at danne ramme om samvær mellem mennesker.

et behandlingsmæssigt, rådgivningsmæssigt eller pædagogisk sigte. Der stilles få krav til brugerne, – den primære regel er, at de ikke må ryge, drikke eller tage stoffer i Caféens rum – og stedet fungerer som et møde- og opholdssted for mange.

Caféens daglige drift varetages af tre fastansatte samt en stab af frivillige, og disse, samt brugerne, vil blive beskrevet i det følgende.

2.2.1. De ansatte

Morgencaféens tre ansatte tegner i høj grad stedets profil og har afgørende betydning i felten. Det skyldes blandt andet, at de har været tilknyttet Caféen i flere år, og at der er en flad ledelsesstruktur således, at de alle har en tæt daglig kontakt til brugerne og en stor indflydelse på tilrettelæggelsen af hverdagen. De fleste dage er alle tre ansatte til stede, men de har fordelt arbejdet mellem sig, så hver har et ansvarsområde.

Foreningens og Caféens frontfigur er Lars, som er en midaldrende dansk mand med socialpædagogisk baggrund, der har været engageret i Caféen siden start. Lars er velkendt og vellidt i miljøet, og brugerne refererer ofte til ham som ”*Chefen*”. I takt med at foreningen er vokset, er Lars’ opgaver i højere grad blevet af administrativ karakter (fondsansøgninger, repræsentation af foreningen udadtil og lignende). Han er derfor ofte at finde foran computeren på foreningens kontor, men da det ligger i forlængelse af Caféen, opsøger brugerne ham her, hvis de vil snakke, og Lars kommer tit ud i Caféen for at tage en pause fra det administrative arbejde.

Lars er gift med Marianne, som har været engageret i Caféen siden 2009, hvor hun startede som frivillig hjælp men kort herefter blev ansat med løn. Marianne er uddannet pædagog og har tidligere arbejde med handicappede børn, men i Caféen er hendes ansvarsområde køkkenet og de frivillige, der hjælper til her. Hun styrer den daglige madlavning, bestemmer menuen og fordeler arbejdet blandt de frivillige. Samtidig har hun stor daglig kontakt med brugerne både i og udenfor køkkenet. Brugerne forbinder i høj grad madens kvalitet med Marianne og beskriver hende som ”*madmor*”. Caféens sidste og nyest tilkomne ansatte er Youssef, som har været ansat i knap fem år efter en periode som frivillig. Youssef har mellemøstlig baggrund men har boet i Danmark, siden han var barn. Han har ingen socialfaglig baggrund og arbejdede tidligere med transport, men han har stiftet bekendtskab med og fået interesse for hjemløse og socialt udsatte via sin mor, der i mange år har arbejdet på et af byens herberger. Youssef er i starten af 30’erne og dermed yngre end Marianne og Lars, hvilket blandt andet betyder, at han har mere kontakt til Caféens unge brugere. Til daglig

Derudover ligges der tit vægt på at opfylde brugerne fysiske behov samt stå til rådighed for det enkelte menneske med hjælp og støtte ofte uden at stille bestemte krav til den enkelte bruger (Hansen 1996:39-56).

hjælper han med diverse praktiske opgaver, men hans primære ansvar er at ”holde styr på gulvet”. Det vil sige, at han er ansvarlig for, at der er ro og orden i Caféen, og det er ham, der træder til, hvis der opstår konflikter mellem brugerne³⁵.

2.2.2. De frivillige

I den daglige drift er Caféen og foreningens øvrige tilbud afhængig af en stor gruppe frivillige³⁶. Der er ingen regler for, hvem der kan blive frivillig i Caféen, og gruppen er kendetegnet ved en høj diversitet. Der er dog tale om folk, som har tid til overs i hverdagen, og mange er enten studerende, ledige eller pensionister i alderen 20-70 år, hvor begge køn er repræsenteret dog med en overvægt af kvinder. Selvom der er enkelte frivillige, som har været tilknyttet stedet i flere år, er der generelt stor løbende udskiftning i gruppen.

De frivillige får typisk tildelt en fast ugentlig vagt, så der de fleste dage er to-tre frivillige i Caféen. Deres primære opgave er at hjælpe Marianne med tilberedning, servering, opfyldning og oprydning af morgenmad og frokost. Det betyder, at de frivillige ofte er travlt beskæftiget den tid, de er i Caféen, hvilket begrænser deres mulighed for at interagere længerevarende med brugerne udover den løse snak ved køkkenet. Som følge af dette beskriver en af de frivillige selv sin opgave i Caféen således: ”*Det bliver jo lidt sådan en serviceting*” (Peter). De ansatte opfordrer de frivillige til at interagere med brugerne men dog med forbehold for, at det er vigtigt, at de opretholder deres personlige grænser. Sammenholdt betyder dette, at de frivilliges tilknytning til Caféen, deres relationer til brugerne og deres rolle i omsorgen adskiller sig fra de ansatte ved at være mere begrænset og løs. De frivillige udgør derfor ikke mine primærinformanter, og jeg har i dataindsamling valgt at fokusere på de ansatte og brugerne. De frivillige indgår dog stadig i min data som følge af mit daglige samvær med dem.

2.2.3. Brugere

Det er vanskeligt at estimere antallet af brugere, som har tilknytning til Caféen, da den daglige gennemstrømning er stor, og det i perioder varierer, hvilke brugere der kommer. Lars anslår dog, at der dagligt passerer 100-150 brugere gennem Caféen, hvoraf en stor del er faste, der kender

³⁵ Sådanne konflikter opstod få gange, mens jeg var i felten. I disse tilfælde er det Youssefs opgave at adskille de parter, som er i konflikt, og hvis konflikten ikke kan løses, flyttes den uden for Caféens rum således, at situationen ikke eskaleres og påvirker de andre brugere.

³⁶ Foruden de frivillige som er tilknyttet Caféen, har Sundhedsrummet tilknyttet en række frivillige med sundhedsfaglige baggrund, der er frivillige, som hjælper med det administrative arbejde i foreningen samt frivillige, der primært er i Hjælperiet.

hinanden og de ansatte. Lars omtaler selv følgende tre brugergrupper³⁷: ”De unge”; en gruppe der på samfundsplan vokser, men som dog ikke er så stærkt repræsenteret i Caféen. Når der kommer nye unge hjemløse, har de ansatte fokus på skabe kontakt til andre sociale instanser, som kan hjælpe med at få dem væk fra gaden, inden de bliver integreret her. ”Mellemsgruppen”; den største gruppe som har været i miljøet længe, ofte kommer fra familier med lignende problemer, tit har et stort misbrug og i høj grad er integreret i miljøet. Samt ”terminalplejegruppen”³⁸ der har været så længe i miljøet, at deres helbred er fatalt påvirket af det. De har komplekse problemer og et stort misbrug, og Caféens primære opgave er at sørge for, at de har det bedst muligt i deres tilbageværende levetid. Caféens brugere er dog meget forskellige. De, der kan betegnes som hjemløse, udgør et relativt stort udsnit af brugergruppen, men derudover er der brugere, som er funktionelt hjemløse³⁹ samt nogle brugere, der er relativt velfungerende i egen bolig. Med denne diversitet for øje er der dog nogle fællestræk, da langt de fleste af brugerne kan beskrives som socialt udsatte med en række sammensatte sociale og sundhedsmæssige problemer (herunder misbrug og psykiske problemer). Begge køn er repræsenteret i brugergruppen, men der er en overvægt af voksne, mandlige, danske brugere. Derudover er der en gruppe brugere med grønlandsk baggrund og en mindre gruppe østeuropæiske brugere. Brugernes alder breder sig fra 18-70+ år (de er dog primært 30-49 år), og de fleste bor eller opholder sig til daglig i København. Således ses det, at brugergruppen i nogen grad stemmer overens med de karaktertræk for danske hjemløse, som tidligere er blevet beskrevet. Ikke alle Caféens brugere har et misbrug, men der er en overvægt af brugere, som er afhængige af særligt alkohol. For disse brugere er misbruget en integreret del af hverdagen og rammesættende herfor, og derfor forlader de ofte Caféen i perioder for at tage en drikkepause. Endvidere er flere af disse brugere forenet i mindre fællesskaber med misbruget som fælles aktivitet. Det er dog vigtigt at pointere, at Caféens brugere generelt repræsenterer en mere ressourcestærk del af miljøet⁴⁰. Det ses blandt andet, idet kun få lever og sover på gaden (størstedelen sover på herberger). Derudover er det

³⁷ Disse grupper blev der dog ikke refereret til i dagligdagen. Derimod var det primært noget Lars brugte i sin kommunikation om Caféen udenfor Caféens rammer.

³⁸ Denne gruppe beskrives også andetsteds som en gruppe, der fordrer en palliativ omsorgsstrategi, hvor der søges størst mulig livskvalitet uden krav om forbedringer eller forandringer (Pedersen 2006:19)

³⁹ Det er en kendt problemstilling i forhold til tidligere hjemløse og socialt udsatte, at de kan have svært ved at falde til i en bolig. Blandt årsagerne til dette nævnes en angst ved og uvanthed i forhold til at være alene samt en indre uro, der gør det svært at finde ro i lejligheden. Da mange hjemløse indgår i sociale miljøer på gaden og/eller sociale tilbud, kan egen lejlighed også resultere i et tab af denne socialitet og dermed ensomhed (Flyverbom et al. 2008:32; Høgsbro et al. 2003:120; Bech-Jørgensen 2003:23-4). Jeg oplevede, at de brugere i Caféen, der ikke følte sig tilpas i egen bolig, påpegede lignende årsager og blandt andet brugte Caféen til at holde kontakt med miljøet.

⁴⁰ Dette baserer jeg både på de ansattes og brugernes udtalelser, på mine egne observationer i Caféen samt på observationer af andre herberger og væresteder i byen.

primære misbrug alkohol og hash fremfor hårde stoffer⁴¹, og det er langt fra alle, som har psykiske problemer. Både brugere og ansatte giver udtryk for, at dette betyder, at der er en roligere og bedre stemning i Caféen sammenlignet med andre steder. Derfor er det vigtigt at være bevidst om dette i de følgende kapitler, da det har betydning for hverdagen i Caféen samt de relationer, der opstår her. Før jeg går til dette, vil jeg dog beskæftige mig med de metodiske overvejelser, som har præget mit feltarbejde.

2.3. Frivillig og antropolog – adgang, forløb og positionering

Morgencaféen dannede ramme om mit feltarbejde, som forløb over 16 uger i foråret 2014, hvor jeg dagligt var til stede i Caféen i hele åbningstiden. Jeg etablerede kontakt til felten via en mailkorrespondance med Caféens leder, der blev min gatekeeper⁴², idet han gav mig adgang til felten. Jeg mødtes med lederen og de øvrige ansatte ved feltarbejdets start, og de var med til at introducere mig til felten, de frivillige og brugerne. Derudover opsatte jeg en plakat centralt i Caféen, hvor jeg præsenterede mig selv og formålet med min tilstedeværelse. Således fik jeg hurtigt adgang til felten, og jeg oplevede at de ansatte, ved at præsentere mig for brugerne og derved vise deres accept af mig, var med til at legitimere og øge brugernes tryghed ved min tilstedeværelse. Under feltarbejdet havde jeg frie rammer til at komme og gå, som jeg ville, og jeg har brugt mange timer på at hænge ud med brugerne, hjulpet til i køkkenet og med andre praktiske gøremål. Under hele forløbet foretog jeg deltagerobservationer og interviews samt skrev daglige feltnoter⁴³ og logbog⁴⁴. Endvidere besøgte jeg to andre tilbud til socialt udsatte i området – et weekendtilbud med mad samt et herberg og natcafé med mad og overnatning⁴⁵. Jeg besøgte disse, fordi flere af Caféens brugere kom her og ofte brugte dem som sammenligningspunkter i deres beskrivelser af Caféen. Mine besøg gav således grundlag for at forstå disse sammenligninger og en mulighed for at sætte

⁴¹ Betegnelsen hårde stoffer bruges om narkotika såsom heroin, kokain og amfetamin, hvorimod hash indenfor dansk straffelov forstås som en blød form for narkotika (Den store danske 2009-2014).

⁴² Antropologerne Kathleen & Billie DeWalt beskriver en gatekeeper som typisk værende en lokal leder, der repræsenterer eller har adgang til den kontekst, hvor forskningen vil finde sted, og som derfor kan give antropologen adgang hertil (DeWalt & DeWalt 2002:36).

⁴³ Disse feltnoter blev skrevet i stikordsform i felten og efterfølgende renskrevet og uddybet på computer ved dagens afslutning.

⁴⁴ I denne logbog har jeg noteret grundlæggende informationer om mine aktiviteter i felten, hvem der var til stede, dagens menu samt bemærkningen om eventuelle særlige hændelser eller begivenheder. I supplement hertil har jeg etableret et personkatalog med en oversigt over mine informanter og deres kendetegn. Begge har fungeret som memoreringsværktøjer i forhold til analysen.

⁴⁵ Jeg besøgte disse to steder én gang af hver 3-5 timers varighed, hvor jeg udførte observationer og talte med brugerne. Derfor har jeg ikke grundlag for at lave en egentlig komparativ analyse.

mine egne oplevelser i Caféen i perspektiv ved at se på omsorg og sociale relationer i disse lignende men også forskellige kontekster.

Det var fra start mit ønske at positionere mig som antropolog for at sikre, at alle i felten var bevidste om formålet med og midlertidigheden af min tilstedeværelse. Flere af brugerne har tidligere haft kontakt med forskere og studerende, fordi hjemløshed har været mål for stor videnskabelig interesse. Jeg erfarede derfor, at de var trygge ved min position som antropolog og udviste interesse for mit projekt.

Tidligt i feltarbejdet fik jeg endvidere en rolle som frivillig, idet jeg tilbød min hjælp i køkkenet. Flere af de frivillige er unge kvinder, og jeg betragtede derfor denne position som en god mulighed for at gøre min daglige tilstedeværelse naturlig. Antropolog Cathrine Hasse argumenterer for, at antropologens positionering styrkes, når den sociale rolle han/hun indtræder i opfattes som troværdig (Hasse 1995:58). I tråd hermed forekom det nærliggende for mine informanter at forbinde mig med gruppen af frivillige og derved acceptere mig som en del af felten. Hasse pointerer endvidere, at de sociale roller, som antropologen kan indtage, giver adgang til bestemte data men også er betinget af faktorer knyttet til blandt andet personlige kvaliteter og lokale muligheder (ibid.:54,61). Da jeg falder tydeligt udenfor brugergruppens demografiske profil (jævnfør brugerbeskrivelsen), præsenterede en positionering som bruger sig således ikke som en mulighed. En sådan position var heller ikke mit ønske, da fokus for mit projekt ikke er brugerne specifikt men omsorg og sociale relationer i Caféen generelt. På trods af forskellene mellem mig og brugerne oplevede jeg dog i høj grad, at brugergruppen tog godt imod og accepterede mig. Gennem min vedvarende deltagelse i felten etablerede jeg således god kontakt til både ansatte, frivillige og brugere, der gav udtryk for, at de værdsatte min tilstedeværelse.

Gennem feltarbejdet har min positionering således været en kombination af antropolog og frivillig, hvilket har givet både muligheder og begrænsninger. Det er mit indtryk, at brugerne, i kraft af mit projekt og frivillige engagement, forbandt mig med Caféens rum. Derfor var det ikke naturligt for dem at invitere mig til at deltage i deres sociale liv udenfor Caféen. Dette kan ses som en begrænsning, men da mit analytiske fokus er på omsorg og sociale relationer indenfor Caféens rammer, ser jeg denne begrænsning opvejet af fordelene ved at have en stærk position i felten. Min hjælp som frivillig i køkkenet blev derudover værdsat højt, og der var tit brug for en ekstra hånd. Det betød, at jeg i nogle tilfælde følte mig forpligtet til at hjælpe, men gennem denne deltagelse har jeg fået en værdifuld kropslig erfaring med de frivillige og ansattes arbejde. Derudover blev jeg herigennem hurtigt en del af hverdagen, hvilket gav god mulighed for at skabe kontakt til brugerne.

Ligeledes erfarede jeg, at meget af Caféens liv udspiller sig i og omkring køkkenet, som blev et centralt sted at observere og deltage.

2.4. Når felten er medbestemmende – metoder og datamateriale

Forud for feltarbejdet havde jeg planlagt at anvende klassiske antropologiske metoder som observation og interviews for at søge at skabe, hvad sociolog Michael Patton kalder en triangulering af datakilder (Patton 2002:555-56,559-60). Ved at kombinere forskellige metoder ønskede jeg at styrke dataindsamlingen, så jeg havde mulighed for at sammenholde udtalelser med observationer og egne erfaringer. Under feltarbejdet oplevede jeg en række forhold, der prægede felten og mine informanter, hvilket har haft betydning for mine metodevalg. Antropolog Helle Bundgaard påpeger, at antropologen ofte gør sig metodiske forestillinger inden feltarbejdet, men at metodevalget er en kontinuerlig og fleksibel proces, der bør afledes af den empiriske virkelighed (Bundgaard 2003:65-66). I det følgende vil det blive tydeligt, hvorledes felten har haft betydning for mine metodevalg.

2.4.1. Hverdagsobservationer

Da jeg ønskede at få indsigt i, hvilken rolle omsorg spiller i Caféen, og hvordan dette er forbundet med de sociale relationer her, fandt jeg det afgørende, at jeg var til stede og deltog i felten på fast basis. Forskellige grader af deltagerobservation har derfor været en stor del af mit feltarbejde. Det var ligeledes vigtigt for mig at etablere gode relationer til mine informanter, og i den forbindelse påpeger antropologerne Kathleen & Billie DeWalt, at deltagerobservation kan være en nyttig metode, hvilket jeg også oplevede (DeWalt & DeWalt 2002:40).

Min deltagelse har bevæget sig på, hvad antropolog James Spradley kalder et kontinuum over graden af deltagelse (Spradley 1980:58). I begyndelse gjorde jeg brug af passiv deltagelse for at danne mig et indtryk af felten gennem umiddelbare og ustrukturerede observationer, hvor jeg blot var til stede i felten og sugede indtryk til mig (ibid.:59). Dernæst foretog jeg mere fokuserede observationer, hvor jeg valgte et interessepunkt, såsom ”hvordan hilser folk”, for at skærpe min opmærksomhed. Gennem passive observationer har jeg fået en vigtig indsigt i informanternes interaktion i felten, samt hvordan omsorgen gøres i hverdagen. I takt med feltarbejdets forløb udførte jeg mere aktiv deltagelse. Dette tog blandt andet form af lange perioder, hvor jeg hang ud og snakkede med brugerne i Caféen samt timer i køkkenet, hvor jeg hjalp de ansatte og frivillige. Brugernes hverdag i Caféen er kendetegnet af en form for formålsløst tidsfordriv, hvor de sidder alene eller i grupper, snakker, læser avis eller kigger ud i luften. De frivillige og ansattes hverdag

præges derimod af arbejdet i køkkenet. Ifølge Bundgaard kan aktiv deltagelse være en værdifuld kilde til kropslig erfaring med felten; en tavs viden som er svær at opnå gennem interviews (Bundgaard 2003:56). Dette har gjort sig gældende for mig, da jeg gennem deltagelse har fået kropslig erfaring med at være i Caféen på brugernes, de ansattes og frivilliges præmis. Jeg har senere erfaret, at dette er centralt for min forståelse af relationerne mellem disse parter, og hvilken rolle omsorg spiller, da jeg herigennem har oplevet, hvilken betydning det har at gøre omsorg, og hvordan det påvirkede mig personligt⁴⁶.

Udover at være kilde til data har jeg gennem deltagerobservation opbygget relationer til mine informanter og deltaget i mange uformelle samtaler; en central metode som bliver behandlet i det følgende.

2.4.2. Styrken i uformelle samtaler

Fordi jeg dagligt var til stede i felten, blev uformelle samtaler en naturlig del af feltarbejdet og en kilde til megen data. Samtaler med de ansatte og frivillige skete ofte i forbindelse med arbejdet i køkkenet. Endvidere søgte brugerne ofte hen til køkkenet for at komme i kontakt med de ansatte og frivillige. Jeg oplevede derved, hvordan Caféens mad skabte en kontaktflade mellem ansatte, frivillige og brugere, som jeg blev en del af. Madens rolle i de sociale relationer trådte senere frem som et centralt analytisk tema.

Derudover faldt jeg ofte i snak med brugerne, når jeg bevægede mig rundt eller sad i Caféen. Mange af disse samtaler var uden særligt fokus – en sludder om vind og vejr eller dagens menu. Jeg oplevede dog ofte, at mine samtaler med brugerne udviklede sig til noget, der grænser op til ustrukturerede interviews, og som gav mig indsigt i brugernes oplevelser af Caféen samt deres hverdag og personlige historie. At jeg betegner disse samtaler som beslægtet med ustrukturerede interviews skyldes, at jeg havde mindre kontrol, end man typisk har under et struktureret interview – jeg lod primært brugerne dirigere samtaleens retning. Dog greb jeg muligheden for at stille spørgsmål, som var relevante for feltarbejdet, og brugerne bragte ligeledes selv relevante aspekter op⁴⁷.

⁴⁶ Eksempelvis oplevede jeg en stor glæde forbundet med det at være i Caféen og gøre omsorg overfor brugerne, en glæde som også havde stor betydning for de frivillige og særligt de ansatte, hvilket vil blive tydeligt i de følgende kapitler.

⁴⁷ DeWalt & DeWalt klassificerer forskellige typer interview på to kontinuummer – i forhold til graden af kontrol fra informantens side og graden af uniformitet i forskerens spørgsmål; når den ene stiger, falder den anden. Her adskilles ustrukturerede interviews fra uformelle samtaler, idet forskeren i højere grad har en plan eller en række emner, som han/hun ønsker at spørge ind til. Dog lader forskeren samtidig informanten styre store dele af samtaleens flow (DeWalt & DeWalt 2002:122).

Forud for feltarbejdet havde jeg planlagt at udføre semistrukturerede interviews med brugerne, og i nogle situationer var det naturligt at følge op på uformelle samtaler med semistrukturerede interviews. Dog oplevede jeg flere gange, at de uformelle samtaler, som grænsede til ustrukturerede interviews, var en mere givende metode i forhold til brugerne. Det skyldes blandt andet, at nogle af brugerne, i modsætning til de ansatte, gav udtryk for utryghed ved interviewsituationen, som jeg ikke oplevede under mere uformelle rammer. Brugerne har ofte mange års erfaring med det sociale system, og nogle forbandt interviewsituationen med negative oplevelser, de havde haft her. Derudover var brugernes evne til at koncentrere sig og reflektere i længere tid i nogle tilfælde påvirket af deres misbrug og/eller psykiske sygdomme. Vores samtaler blev derfor nemt afbrudt, når behovet for en ryge- eller drikkepause meldte sig, og brugerne var i perioder mere klare end andre. Det var derfor vanskeligt at planlægge og finde tid til længere interviews, hvorimod de uformelle samtaler gav mere fleksible rammer. Antropolog Tine Tjørnhøj-Thomsen pointerer, at feltarbejdet påvirkes af en række betingelser i felten, som sætter rammerne for de metodiske valgmuligheder og dataindsamlingen (Tjørnhøj-Thomsen 2010:94). Det er på baggrund af sådanne betingelser, at jeg under feltarbejdet valgte at prioritere uformelle samtaler højt i forhold til brugerne. Det har resulteret i et stort datamateriale med noter fra adskillige uformelle samtaler, hvoraf samtaler med knap 20 brugere grænser til ustrukturerede interviews. Semistrukturerede interviews har dog også været en vigtig metode både i forhold til brugere og ansatte.

2.4.3. Åben kontrol i semistrukturerede interviews

Som sagt ønskede jeg at få indsigt i brugernes og de ansattes forståelser af omsorg, relationer og mad, og til dette formål fandt jeg semistrukturerede interviews brugbare. Under feltarbejdet besluttede jeg ikke at udføre interviews med de frivillige. Det skyldes, at jeg erfarede, at deres tilknytning til Caféen og relationer til brugerne som nævnt var mere løse end de ansattes og deres rolle i forhold til omsorgen mere begrænset. Jeg udelukker ikke, at sådanne interviews kunne have givet relevant data, men jeg valgte at prioritere min tid på at interviewe ansatte og brugerne, da jeg erfarede, at de stod i centrum for den omsorg og de sociale relationer, der præger Caféen. De frivillige indgår dog som sagt stadig i mit datamateriale i kraft af min daglige omgang og uformelle samtaler med dem.

Foruden at relatere dagligt til brugerne har de ansatte også indsigt i og indflydelse på Caféens drift, værdigrundlag og tilgangen til brugerne. Derfor fandt jeg det særligt relevant at interviewe dem. I alt har jeg udført 14 semistrukturerede interviews af en halv til en hel times varighed. Heraf otte

interviews med brugere, fem interviews med de ansatte (inklusive to opfølgende interviews) samt ét interview med en informant i arbejdsprøvning⁴⁸. 11 af disse er optaget med tilladelse fra informanterne og senere transskriberet, mens tre brugerinterviews er refereret på baggrund af håndskrevne noter⁴⁹.

Som metode gav semistrukturerede interviews mulighed for at bibeholde en værdifuld åbenhed i interviewsituationen, hvorved informanternes egne forståelser er trådt frem. DeWalt & DeWalt påpeger, at den åbenhed, som det semistrukturerede interview har sammenlignet med mere strukturerede interviews, gør det muligt for informanten i højere grad at være med til at bestemme interviewets flow, så det afspejler det, der er vigtigt for dem. Den struktur, som en løs spørgeguide giver sådanne interviews, gør det dog samtidig muligt at sammenligne på tværs (DeWalt & DeWalt 2002:122-23). Da jeg ønskede at kunne sammenligne forskelle og ligheder i ansatte og brugeres udtalelser, har jeg derfor støttet mig til en spørgeguide, der sikrede, at jeg fik dækket de ønskede emner, omend rækkefølgen kunne variere. Således gav det semistrukturerede interview en god balance mellem kontrol og åbenhed. Ved hjælp af denne metode har jeg fået indsigt i de ansattes såvel som brugernes forståelser af Caféen samt de sociale relationer og omsorg, der præger dette sted. Interviews med de ansatte har endvidere givet indsigt i nogle af de udfordringer og dilemmaer, der er i felten, mens interviews med brugerne har udbygget min forståelse af deres situation og baggrund.

2.4.4. At tegne og tælle

Udover disse metoder har jeg anvendt to supplerende metoder for at styrke dataindsamlingen. Som led i de passive observationer har jeg kortlagt⁵⁰ Caféens rum ved hjælp af håndtegnede skitser (se bilag 1 for eksempel), som har været et værktøj til at øge min opmærksomhed overfor detaljer under disse observationer. Jeg har ydermere valgt at se på de fysiske rammer ud fra en antagelse om, som påpeget af antropolog Eva Gulløv & Susanne Højlund, at de fysiske rammer og genstande har indflydelse på og kan være kilde til information om socialt liv (Gulløv & Højlund 2003:130,150). Arbejdet med disse kort har givet indsigt i centrale genstande i rummene, samt hvordan aktørerne i felten placerer og bevæger sig i forhold til hinanden og disse genstande. Sammen med mine øvrige erfaringer i felten er disse indsigter med til at danne baggrund for den

⁴⁸ Jeg valgte at inkludere denne informant, da jeg oplevede, at hun i kraft af sin daglige tilstedeværelse i felten havde indsigt i dagligdagen og relaterede til mange af brugerne.

⁴⁹ Disse tre interviews er uformelle samtaler, som har fundet sted i Caféens lokaler og har udviklet sig til semistrukturerede interviews, hvor jeg ikke ønskede at bryde samtalens flow ved at flytte sted og opsætte lydudstyr.

⁵⁰ Oversat fra det engelske metodebegreb "mapping" (DeWalt & DeWalt 2002:72).

følgende analyse.

Endvidere har jeg udført en brugeroptælling, fordi de ansatte påpegede, at brugen af Caféen fulgte en ugentlig og månedlig cyklus: Mandag var en hektisk dag, fordi der havde været lukket i weekenden, og der var færre brugere først på måneden, hvor de lige havde fået udbetalt penge sammenlignet med sidst på måneden, hvor pengene var brugt op. Jeg fik selv en fornemmelse af disse rytmer og for at underbygge dette, talte jeg brugerne henover en måned⁵¹. Da mange af brugerne kommer og går flere gange i løbet af dagen, var det ikke muligt at tælle det samlede antal brugere. I stedet talte jeg brugerne før, under⁵² og efter frokosten for også at få en fornemmelse af antallet af brugere henover dagen. Metoden var med til at underbygge de ansattes udtalelser og mine egne observationer⁵³ (se bilag 2), og denne data indgår som et led i at forstå, hvordan brugerne anvender Caféen og hvilke forhold, der har betydning herfor.

2.5. Socialt udsatte informanter – etiske overvejelser

I forbindelse med feltarbejdet har jeg gjort mig en række etiske overvejelser. Blandt mine første overvejelser var, hvordan jeg sikrede informeret samtykke. Jeg ønskede, at alle i felten var informeret om baggrunden for min tilstedeværelse og dermed også havde mulighed for at afslå at deltage, hvilket jeg dog ikke oplevede. Den Amerikanske Antropologiske Forening (AAA) påpeger, at indhentningen af informeret samtykke ofte er en dynamisk og kontinuerlig proces (AAA 2009:3). I mit tilfælde informerede jeg de ansatte forud for feltarbejdets start og de frivillige løbende i takt med, at jeg mødte dem i felten, men det var sværere at sikre informeret samtykke fra brugere grundet den store gennemstrømning i Caféen. Derfor hængte jeg som nævnt en plakat op, blev introduceret til brugerne af de ansatte og informerede løbende brugere, jeg kom i kontakt med, om formålet med min tilstedeværelse. For at mindske risikoen for følelser af svigt⁵⁴ har jeg gentagende gange understreget midlertidigheden af min tilstedeværelse. Det er dog mit indtryk, at jo længere ind i feltarbejdet jeg kom, des mere blev jeg associeret med felten, hvilket betød, at nogle glemte, at jeg var antropolog. Derfor har det været en kontinuerlig udfordring at minde dem om dette. Derudover har jeg gjort mig en række etiske overvejelser i forhold til at arbejde med socialt udsatte for at beskytte både dem og mig. Som ung kvinde i et miljø domineret af voksne mænd ofte

⁵¹ DeWalt & DeWalt betegner en sådan metode som ”counting” og fremhæver, at det kan være med til at styrke beskrivelser og observationer (DeWalt & DeWalt 2002:72).

⁵² Under frokosten var der ofte meget travlt i Caféen, og jeg deltog tit i serveringen. Fremfor at tælle antallet af brugere på dette tidspunkt, talte jeg derfor antallet af frokostserveringer, hvilket giver en god indikation på antallet af brugere, da stort set alle brugere, der er til stede i Caféen under serveringen, får en portion mad.

⁵³ Efterfølgende har jeg analyseret denne optælling ved hjælp af grundlæggende statistiske metoder.

⁵⁴ Brugernes liv har ofte været præget af svigt, og jeg ønskede ikke at bidrage yderligere til sådanne erfaringer.

påvirket af alkohol og/eller stoffer samt psykiske problemer, har jeg været opmærksom på at sætte grænser overfor brugerne og klæde mig neutralt. Jeg oplevede dog kun begrænsede og uskyldige tilnærmelser fra brugerne, og i disse situationer har jeg verbalt markeret mine grænser, hvilket de ansatte har bakket op om. Da nogle brugere i perioder er mere præget af deres misbrug og/eller psykiske problemer⁵⁵, har jeg løbende vurderet, hvornår og hvordan det var forsvarligt for os at relatere til hinanden og søgt at respektere deres grænser. Ligeledes har jeg spurgt de ansatte til råds, da de har et godt kendskab til brugerne og har kunnet rådgive mig. Dog skal det understreges, at jeg på intet tidspunkt har følt mig truet i felten, og at mine oplevelser med brugerne i langt de fleste tilfælde har været positive og givende. Endvidere har jeg været bevidst om, at brugernes situation øger risikoen for, at vi ville komme i berøring med følsomme emner under samtaler og interviews. Ud fra et etisk ønske om ikke at skade brugerne eller overtræde deres personlige grænser (jævnfør *ibid.*:2) har jeg været opmærksom på ikke at bringe sådanne emner op uden at have etableret tillid og en fornemmelse af, at brugerne ønskede at tale om dette. Jeg erfarede imidlertid, at mange brugere var åbne omkring disse emner og havde lyst til at dele deres historier med mig. Endelig har det været en etisk overvejelse om og i så fald hvordan, jeg skulle anonymisere mine informanter (jævnfør *ibid.*:3). De ansatte har på intet tidspunkt givet udtryk for et ønske om, at de eller Caféen blev anonymiseret. Dog ønskede et par af brugerne ikke at optræde ved navn, og nogle udtrykte en utryghed ved, hvad mit datamateriale skulle bruges til. Jeg vurderer, at risikoen for at mit materiale kan være skadeligt for brugerne er minimal. Dog kan der være tilfælde, hvor jeg er kommet i besiddelse af informationer, som kan have betydning for dem i deres relation til det sociale system, familie eller omgangskreds. Derfor har jeg valgt et kompromis, hvor jeg ikke har anonymiseret Caféen men alle informanter ved at anvende pseudonymer. Jeg er bevidst om, at brugerne, i kraft af deres personlige kendetegn og tilknytning til Caféen, kan være identificerbare for personer i miljøet. Disse er dog ikke det primære publikum for specialet, og derfor har jeg valgt ikke at søge yderligere anonymisering.

2.6. Opsamling

I dette kapitel er felten, dens kontekst såvel som informanterne blevet beskrevet. Endvidere er feltarbejdets metoder blevet gennemgået samt de overvejelser, jeg har gjort mig før, under og efter. Sammenholdt med forrige kapitel er rammerne således blevet sat både teoretisk, analytisk og

⁵⁵ Eksempelvis kunne de brugere, der led af skizofreni, have mere eller mindre gode perioder, hvor de i dårlige perioder var meget utilregnelige og svære at snakke med. Ligeledes svingede intensiteten af brugernes misbrug, hvilket var med til at påvirke deres humør og tendens til at være udadreagerende

metodisk for de næste tre kapitler, hvor fokus vil være på at analysere og forstå omsorg og sociale relationer i Caféen. Udgangspunktet for dette er en forståelse af, hvordan omsorg gøres i hverdagen, og det er her, næste kapitel tager sin begyndelse.

Kapitel 3. Hverdagens omsorg

”Morgencafé for hjemløse er et socialpædagogisk tilbud. Det overordnede formål er at imødekomme nogle af de mest basale behov hos unge og ældre hjemløse, ensomme, psykisk syge og alkohol- og stofmisbrugere. Et tilbud som anerkender de hjemløse som individer og viser, at de som samfundets dårligst stillede også har værdi.

Helt konkret byder Morgencafé for hjemløse på morgenmad, varm frokost og omsorgsgivende omgivelser alle hverdage fra kl. 7-13.

Morgencaféens værdigrundlag bygger på empati, solidaritet og omsorg. Det betyder, at vi møder vores brugere i øjenhøjde og som ligeværdige medmennesker og tager udgangspunkt i deres aktuelle situation og behov.” (Giv Din Hånd 2015)

Sådan beskrives Morgencaféen af foreningen Giv Din Hånd, som står bag. Det fremgår, at Caféens primære formål er at tilfredsstille brugernes basale behov, og dette sættes i forbindelse med omsorg, som også tillægges en stor rolle i forhold til Caféens virke. I beskrivelsen fremstår omsorg både som noget, man kan give i konkrete omgivelser og en del af et værdigrundlag, det vil sige en særlig tilgang. Det er netop den omsorg, som finder sted indenfor Caféen, som er i fokus i dette speciale. Derfor vil jeg i dette kapitel udforske, hvad omsorg er, og hvordan det gøres i Caféen. I indledningen til deres antologi om omsorg argumenterer professor i antropolog Annemarie Mol et al. (2010a) for, at det er nødvendigt med en åben forståelse af omsorgsbegrebet, hvis man ønsker at forstå, hvordan omsorg gøres i forskellige empiriske kontekster. Målet med denne tilgang er ikke at bestemme, hvor en veldefineret form for omsorg er eller ikke er men derimod at få nye indsigter i forhold til, hvordan omsorg gøres i specifikke kontekster (Mol et al. 2010a:11-13; 2010b:84). Med udgangspunkt i denne tankegang anlægger jeg i dette kapitel en åben tilgang til omsorgsbegrebet for således at lade empirien danne udgangspunkt for en forståelse af omsorg i den kontekst, som Caféen udgør.

Caféen danner ramme om et hverdagsliv for både brugere og ansatte, og det er derfor også med afsæt heri, at omsorgen udforskes. Ifølge Mol et al. er omsorg en central del af menneskets liv og hverdag⁵⁶, og studiet af forskellige handlinger i hverdagen, der forbindes med omsorg, er således en givende indgangsvinkel til at forstå omsorg. Mol et al. argumenterer derfor for at studere omsorg, som noget man gør, fremfor noget man er eller har (Mol et al. 2010a:7; 2010b:84). Jeg finder

⁵⁶ Omsorgens centrale rolle i menneskers hverdagsliv fremhæves ligeledes af en række andre antropologer (se eksempelvis Han 2012 og Kleinman 2010 & 2013).

inspiration heri, da jeg har erfaret, at omsorg i Caféen i høj grad er vævet ind i hverdagens handlinger. I det følgende vil jeg derfor udforske hverdagen i Caféen. Dette vil blive med særligt fokus på, hvordan de ansatte og i nogen grad de frivillige gør omsorg overfor brugerne, men jeg vil ligeledes drage paralleller til brugernes interne omsorg. Det skal i den forbindelse påpeges, at jeg som udgangspunkt vil undersøge, hvordan omsorg generelt gøres i Caféen. Derfor er det vigtigt at have i mente, at brugernes behov og ønsker i forhold til omsorg kan variere.

Jeg vil indledningsvis argumentere for, at omsorg i Caféen gøres i forhold til brugernes basale fysiske behov. I forlængelse heraf vil jeg vise, at omsorg også er forbundet med nogle mere emotionelle behov, hvor opmærksomhed, anerkendelse og værdighed har central betydning. I den forbindelse spiller mad og drikke en stor rolle både i forhold til de fysiske såvel som emotionelle behov. Ved at se på maden fra et materielt såvel som socialt udgangspunkt vil jeg derfor argumentere for, at de forskellige dimensioner af hvordan omsorgen gøres i Caféen er internt forbundet.

3.1. Mad og drikke – basale fysiske behov

Det er ofte brugernes basale behov, som er i fokus på væresteder og lignende tilbud til hjemløse og socialt udsatte. Religionssociolog Ditte Ehrenreich påpeger, at det på sådanne væresteder blandt andet drejer sig om at tilbyde et varmt og tørt sted at være, mad, drikke, søvn og eventuel lægehjælp til en gruppe brugere, der grundet deres situation har vanskeligt ved at få dækket disse basale behov andre steder (Ehrenreich 2005:8). Tilbringer man en dag i Morgencaféen, vil det blive tydeligt, at det også her er de basale behov, som er i fokus. Caféens rum giver brugerne et varmt og tørt sted at være i dagens første timer. Derudover er stedet indrettet til at kunne akkommodere en række andre behov: Der er en vaskemaskine, hvor brugerne kan få vasket tøj, et toilet med bad samt et computerrum, hvor der også er madrasser og tæpper til rådighed, hvis brugerne har behov for ekstra søvn (se bilag 1 for skitse over Caféen). Ligeledes står Giv Din Hånd som beskrevet også bag en række andre initiativer, som er samlet under samme tag, hvilket betyder, at brugerne kan bevæge sig frit mellem dem i løbet af Caféens åbningstid. Blandt disse er Hjælperiet, hvor brugerne kan få gratis tøj, soveposer og lignende samt Sundhedsrummet, hvor læger, sygeplejersker og fysioterapeuter tilbyder gratis behandling.

Endelig tilbyder Caféen mad og drikke, hvilket på mange måder er dagens omdrejningspunkt for både brugere, ansatte og frivillige. Caféen åbner klokken syv, hvor der som oftest er travlt i køkkenet - der smøres franskbrød med ost og rugbrødsmadder til at fylde det bord i spiselokalet,

som udgør morgenmadsbuffeten, hvor der også står wienerbrød, kaffe, te, juice, vand, saft, yoghurt og et udvalg af morgenmadsprodukter. Når brugerne kommer, finder de gerne en plads ved et af bordene og går dernæst til buffeten for at forsyne sig. Resten af dagen er det de frivilliges opgave at sørge for, at der er fyldt op med mad på buffeten og hjælpe Marianne med forberedelserne til den varme frokost⁵⁷. I løbet af formiddagen skrælles, hakkes, koges, steges og bages der i køkkenet, mens duften af mad langsomt spreder sig i Caféen, hvor brugerne opholder sig. Frokosten serveres klokken 11:30 af de frivillige ved køkkenets skranke, hvor brugerne stiller sig i kø. De fleste dage er der nok til, at de, der ønsker, kan få en ekstra portion eller lidt med hjem. Brugere indtager maden relativt hurtigt siddende ved bordene, og de fleste forlader Caféen umiddelbart efter, de har spist. Dog er der ofte et par stykker, som kommer i sidste øjeblik og får en portion mad, mens de frivillige og ansatte begynder oprydningen og rengøringen, så Caféen er klar til at lukke igen klokken et.

Af denne beskrivelse fremgår det tydeligt, at mad spiller en central rolle i Caféens hverdag. Maden kan således beskrives som rammesættende for dagen – ostemadder og kaffe markerer dagens start og frokosten dagens afslutning. Sociolog Georg Simmel beskriver behovet for at spise og drikke som et primitivt, fysiologisk og almenmenneskeligt element (Simmel 1998 [1957]:135). Dette gør sig også gældende for Caféens brugere, der, i kraft af deres situation som socialt udsatte, ofte har begrænsede muligheder for at tilfredsstille dette behov på egen hånd:

”Det handler ikke kun om at få venner for mig [som svar på spørgsmålet om hvorfor han kommer i Caféen], det handler også om at få noget i hovedet, så jeg ikke dør af sult...” (Noah)

”... så hvis jeg ikke kunne tage herover, så var der ikke noget mad...” (Margrete)

”Det er jo det eneste mad, jeg får i dag.” (Jannik)

Af disse citater fremgår det, at tilbuddet om mad og drikke for mange brugere er en af de primære årsager til, at de kommer i Caféen. For dem er det ikke en selvfølge, at der er penge eller adgang til mad i hverdagen. De, der står uden bolig, har ikke adgang til et køkken og for langt de fleste, er

⁵⁷ Frokosten er altid varm og indeholder som hovedregel kød eller fisk samt ris/kartofler/pasta og grøntsager, men menuen er varieret og kan byde på alt fra boller i karry til lasagne, oksekødssuppe, steg eller svensk pølseret afhængig af, hvad der er på lageret. Derudover akkompagneres frokosten ofte af kage eller lignende til dessert.

økonomien så stram, at der særligt sidst på måneden ikke er penge til mad⁵⁸, blandt andet også fordi en stor del af deres rådighedsbeløb ofte går til deres misbrug.

På baggrund heraf fremstår Caféens tilbud om gratis mad og drikke, sammen med mulighederne for tøj, lægehjælp, ly, bad og sovepladser, som centrale elementer i, hvordan omsorg gøres i Caféen.

Det, der er i fokus her, er, hvad der kan betegnes som kroppens primære fysiske grundbehov (Ehrenreich 2005:8-9; Maslow 1970 [1954]:35-38; Last 2007). Derfor har jeg valgt at beskrive dette som fysisk omsorg. Denne omsorg er nem at observere i hverdagen på grund af sin ofte materielle karakter – det handler som sagt om rent tøj, tag over hovedet, madrasser samt mad og drikke. Det er således primært de ansatte og frivillige, der besidder ressourcerne til at gøre den fysiske omsorg indenfor Caféens rammer. Dog kan der også observeres tilfælde, hvor en bruger eksempelvis spørger om lov til at få en portion mad med hjem til en ven eller familiemedlem, der af forskellige årsager ikke har mulighed for at komme i Caféen. Fordi Caféens mad er gratis, og der ofte er rigeligt, har brugerne således også mulighed for herigennem at gøre fysisk omsorg overfor hinanden på trods af deres begrænsede ressourcer.

For de ansatte er denne fysiske omsorg ikke baseret på en generisk tilgang, hvor alle brugere formodes at have samme behov men derimod på en opmærksomhed på den enkeltes behov:

”Omsorg for mig, det er, at vi tager os af dem faktisk med alt ikk’, og det er faktisk det, altså alt hvad de har brug for hjælp med, prøver vi at forstå.(...) Snakke til dem, spørge dem hvordan det går og ja... prøve at lytte til dem faktisk, lytte til dem og så se hvad man kan gøre.” (Youssef)

Youssef beskriver, hvordan omsorg for ham handler om at efterkomme brugerens basale behov, men han understreger samtidig, at det handler om at *”lytte til dem faktisk, lytte til dem”*. Omsorgen bliver derved til gennem opmærksomhed på den enkeltes behov. Denne opmærksomhed kan dog også forstås som en måde at gøre omsorg i sig selv.

3.2. ”Her bliver man set og hørt”

Afsnittets titel er et citat fra en bruger med reference til Caféen. For denne bruger er følelsen af at blive set og hørt med til at adskille Caféen positivt fra andre lignende tilbud. Brugerens udtalelse

⁵⁸ De ansatte taler som nævnt om, at der er en ugentlig og månedlig cyklus for brugen af Caféen med blandt andet et stigende antal brugere mod slutningen af måneden. Dette forbinder de ansatte med, at brugerne hurtigt bruger de penge op, som de får udbetalt omkring månedens start. Dette underbygges i nogen grad af min brugeroptælling (se bilag 2).

kan ses som et udtryk for følelsen af, at han i Caféen oplever, at nogen er opmærksom på ham som individ. I det følgende vil jeg argumentere for, at denne opmærksomhed er forbundet med anerkendelse og værdighed, der alle er vigtige elementer i at forstå, hvordan omsorg gøres. En af de måder, hvorpå de ansatte og frivillige viser opmærksomhed på den enkelte bruger, er ved at tage højde for personlige præferencer og særlige ønsker eksempelvis i forhold til mad:

Marianne og Anouk står ved køkkenet, da Marianne spørger Anouk: 'Vil du have et spejlæg søde?' og tilføjer, 'det gider jeg godt lave, når der ikke er så mange.' Anouk siger ja tak, og Marianne går straks ned mod køleskabet for at finde æg og lave et spejlæg til Anouk og Sebastian, der sidder sammen. (Uddrag fra feltnoter)

Forud for denne situation havde Marianne fortalt, at hun vidste, at Anouk havde en forkærlighed for spejlæg. Derfor lavede hun det nogle gange til ham og de andre brugere, som var interesserede, når der ikke var så travlt i Caféen. Gennem en sådan handling signalerer Marianne, at hun er opmærksom på Anouk og kan huske hans personlige præferencer. Ved at tage sig tid til at efterkomme denne præference kan spejlægget siges at få en omsorgsgivende funktion. Under feltarbejdet observerede jeg flere lignende handlinger, ofte i forbindelse med måltidet, hvor de ansatte og frivillige udviste opmærksomhed. Eksempelvis blev der sørget for kage i anledning af fødselsdag, sat mad til side til dem man vidste kom senere, taget højde for personlige præferencer ved frokosten og tilpasset portionsstørrelser efter den enkeltes appetit. Ifølge antropolog Klaartje Klaver & teolog Andries Baart er opmærksomhed⁵⁹ en essentiel del af omsorg⁶⁰, der bør forstås bredt som både det første skridt i omsorg og som et gode i sig selv. Det skyldes, at omsorg ses som forudsat af, at man åbner sig for og er opmærksom på en andens behov, samt at opmærksomhed i sig selv kan have positiv betydning for den, opmærksomheden rettes imod (Klaver & Baart 2011:689). Med reference til Baarts tidligere arbejde skelner de mellem to slags opmærksomhed: Den instrumentelle⁶¹ som har et udtalt formål (som når en læge er opmærksom på en patient for at stille en diagnose) og den velgørende⁶², der så at sige er opmærksomhed for opmærksomhedens skyld (ibid.:689-90).

⁵⁹ Oversat fra den engelske betegnelse "attentiveness".

⁶⁰ Klaver & Baart fokuserer særligt på omsorg i forbindelse med sundhedssystemet, men jeg finder også deres argument relevant for min kontekst (Klaver & Baart 2011:686).

⁶¹ Oversat fra den engelske betegnelse "instrumental".

⁶² Oversat fra den engelske betegnelse "beneficent".

Den form for opmærksomhed, som beskrives i det ovenstående, fremstår på baggrund heraf velgørende, da den er uden et klart formål. Opmærksomheden kan dog sideløbende også bruges til at få indsigt i brugernes behov, hvorved den får en mere instrumentel karakter:

”Jamen omsorg det er, at man interesserer sig for dem, og det synes jeg da også, vi langt hen af vejen gør, altså... når de træder ind af døren her, så hilser vi jo på dem og siger ’hej’ (...). Det synes jeg da for mig er en omsorg... eller lige henvender sig til dem og spørger: ’Hey hvordan har du det, nu har jeg ikke set dig i så og så længe’.(...) Vi spørger jo ind til dem og lige siger: ’Hej det er længe siden,’ eller ’hvordan går det, har du ikke behov for et eller andet?’, eller ’skulle du ikke gå ned og få nogle sko eller få skiftet de bukser?’.” (Marianne)

Opmærksomheden udtrykkes her ved at vise interesse for brugerne blandt andet gennem samtale. For Marianne er dette i sig selv en måde at gøre omsorg. Samtidig giver opmærksomheden hende mulighed for at få indsigt i den enkeltes behov, og således kan opmærksomheden både have en velgørende og en mere instrumentel karakter. Herved bliver den dobbelte betydning tydelig, idet opmærksomheden både fremstår som et gode i sig selv og som omsorgens første skridt. Som tidligere beskrevet er mange af Caféens brugere gengangere, og de fleste kender derfor hinanden i forskellig udstrækning. Dette kendskab kommer blandt andet til udtryk ved, at brugerne også udviser opmærksomhed overfor hinanden. Når en bruger ankommer, hilser han/hun ofte på de ansatte og frivillige i køkkenet samt på de øvrige brugere, han/hun kender - dette sker verbalt og somme tider også fysisk med håndtryk og kram. Ligeledes udviser brugerne også i nogen grad interesse for og opmærksomhed på hinanden i deres samtaler i Caféen. Det ses eksempelvis i en situation, hvor en af Caféens faste brugere var fraværende over en længere periode, hvilket fik de brugere, som kendte ham godt, til at udtrykke bekymring over, hvor han var. De bad derfor Lars om hjælp til at lokalisere brugeren - det viste sig senere, at han var kommet på hospitalet. Disse handlinger kan ses som udtryk for en intern brugeromsorg, dog er ønsket om at være opmærksom tydeligst i de ansattes og i nogen grad de frivilliges handlinger overfor brugerne, hvor det at udvise opmærksomhed også får en anerkendende karakter.

3.3. Et anerkendt menneske

”Specielt når man levede på gaden, der var ikke mange steder, hvor du kunne gå hen og få den... også lidt opmærksomhed ikk’ (...). Folk kendte en på gaden og det, men stadigværk så kunne du komme ned sådan som Morgencaféen der. Du blev anerkendt og det, og de tog sig om dig. (...)... på kommunen og det, der er du jo bare et nummer, det er du ikke her, der er du et menneske...” (Christoffer)

I citatet giver Christoffer udtryk for, at opmærksomhed kan være en mangelvare, når man lever på gaden⁶³. Oplevelsen af opmærksomhed forbinder han dernæst med følelsen af et blive set og anerkendt som menneske, hvilket han knytter til Caféen. I kontrast hertil står Christoffers oplevelse af at blive behandlet som ”*et nummer*” på kommunen. Således knyttes opmærksomhed og anerkendelse til det at blive behandlet som et menneskeligt subjekt fremfor et objekt, hvilket får øget positiv betydning i kraft af Christoffers negative oplevelser.

I et studie af arabisktalende diabetikers oplevelser med diabetestræning i Danmark argumenterer religionssociolog Nanna Ahlmark et al. for, at deltagernes oplevelser af anerkendelse under træningen har en positiv betydning, som kun forstærkes af deres erfaringer med manglende anerkendelse i en bredere social kontekst (Ahlmark et al. 2014:10-11). Ahlmark et al. refererer til sociolog og filosof Axel Honneths anerkendelsesteori (ibid.:3). For Honneth er anerkendelse en forudsætning for individets positive udvikling og således et menneskeligt behov (Honneth 2003:38,90). Han skelner mellem tre former for anerkendelse, hvortil der hører tre krænkelserformer: Anerkendelse gennem kærlighed i den private sfære, som krænkes gennem fysisk mishandling, anerkendelse af lige rettigheder i den retslige sfære, som krænkes gennem nægtelse af rettigheder samt anerkendelse af værdi og evner i den solidariske sfære, som krænkes gennem en afvisning af disse (ibid.:88-94). Ahlmark et al. pointerer, at deltagerne i diabetestræning ofte har oplevet anerkendelseskrænkelser i den retslige og solidariske sfære, og derfor får det særlig stor betydning, at de under træningen oplever at blive anerkendt (Ahlmark et al. 2014:10-11). I tråd hermed påpeger sociologerne Peter Højlund og Søren Juul, at borgere, der er i kontakt med det sociale system i Danmark, ofte oplever krænkelser i den retslige og solidariske sfære (Juul 2009; Højlund & Juul 2005). Ligeledes viser flere studier, at socialt udsatte ofte mangler anerkendelse i

⁶³ Christoffer har tidligere været hjemløs i mange år, men da jeg mødte ham, havde han boet i en lejlighed nogle år og befandt sig relativt godt her.

den private sfære grundet deres problematiske familierelationer (Nørgaard 2005:66; Høgsbro et al. 2003:132-37; Bech-Jørgensen 2003:22; Breumlund & Hansen 2005:174).

Det er uden for dette studies rammer at konkludere, om Caféens brugere oplever sådanne krænkelse, men jeg har dog fået flere indikationer på, at brugerne i tråd med ovenstående oplever manglende anerkendelse⁶⁴. Når de ansatte og frivillige i Caféen således anerkender brugerne som mennesker blandt andet ved at vise opmærksomhed på den enkelte som individ, kan det forstås som en måde at gøre omsorg. Dette får særlig stor betydning i lyset af den kontekst, som brugerne befinder sig i, hvor oplevelsen af anerkendelse kan være mangelfuld. Jævnfør Christoffers udtalelse er der her tale om en grundlæggende anerkendelse af brugernes menneskelige værdi. Denne anerkendelse kan derfor forbindes med begrebet værdighed, hvilket Jesper giver udtryk for i det følgende:

”De [de ansatte og frivillige] behandler os som... som mennesker (...). Man får en del værdighed tilbage her; den værdighed man har tabt. (...) Fordi her bliver man ikke set ned på (...).” (Jesper)

Det at blive behandlet og dermed anerkendt som menneske giver Jesper en følelse af værdighed, der ligesom anerkendelse fremstår som noget, man kan have, få og tabe. Caféen giver således Jesper mulighed for at genetablere noget af den værdighed, som han oplever at have tabt i andre sociale kontekster. I tråd hermed argumenterer sundhedsvidenskaber Kristin Eriksen et al. for, at følelsen af værdighed er afhængig af anerkendelse og derfor skabes og opretholdes i sociale sammenhænge⁶⁵ (Eriksen et al. 2012:257-58). Eriksen samt sociolog Nora Jacobson skelner mellem to former for værdighed: Menneskelig værdighed⁶⁶, der betegner en iboende og uafviselig værdi samt social værdighed, der er resultatet af anerkendelse. Den menneskelige værdighed er grundlæggende; den forekommer ikke i grader men besiddes af alle mennesker i kraft af deres menneskelighed og kan dermed ikke fratages eller tabes. Den sociale værdighed er den menneskelige værdigheds spejling. Den består af individets egen selvopfattelse samt andres opfattelse af individet. Disse er forbundet,

⁶⁴ Blandt andet gav flere brugere udtryk for frustrationer forbundet med at føle sig uretfærdigt behandlet i det sociale system. Derudover står brugerne ofte uden arbejde, hvilket i en dansk og vestlig kontekst er et sted, hvor mange oplever at få solidarisk anerkendelse (Honneth 2003:44; Ahlmark et al. 2014:10; Højlund & Juul 2005:138). Endelig beskriver mange af brugerne deres liv som præget af problematiske og/eller mangelfulde nære relationer.

⁶⁵ Lig Honneth forstår Eriksen et al. mennesket som afhængig af denne sociale anerkendelse. Dog beskrives anerkendelse her i en bred og mere abstrakt forstand som det at se, acceptere, forstå og vedkende et andet menneske (Eriksen et al. 2012:357-58).

⁶⁶ Oversat fra den tyske betegnelse ”menschenwürde”.

da vi ifølge Jacobson ofte spejler den værdighed, som vi oplever, andre tilskriver os (Kristin et al. 2012:357-58; Jacobson 2007:294-95). På baggrund af dette er der ikke tale om, at brugerne fratages deres menneskelige værdighed, men derimod at de kan have oplevelsen af, at andre sætter spørgsmålstegn ved deres sociale værdighed i forskellige kontekster, hvorved der opstår en følelse af tab.

Den sociale værdighed bliver som sagt til i et dialektisk samspil mellem selv og andre. Oplever brugerne at deres sociale værdighed ikke anerkendes i de kontekster, de indgår i, kan det derfor resultere i et ønske om i særlig grad at signalere værdighed for derved at fastholde en indre værdighedsfølelse. Dette kan komme til udtryk i noget så enkelt som en T-shirt:

Asbjørn kommer trillende ud af elevatoren i sin kørestol⁶⁷ og spørger efter Camilla, som passer Hjælperiet. Fra køkkenet fortæller Marianne, at Camilla er gået hjem, fordi hun var syg. Det ærgrer tydeligvis Asbjørn, som godt kunne tænke sig at få en ny T-shirt fra Hjælperiet. Han hiver ud i den, han har på for at fremvise nogle små huller, der er i stoffet, og siger henvendt til os i køkkenet: 'Er der ikke noget, der er lidt mere værdigt end den her?'. (Uddrag fra feltnoter)

I dette konkrete øjeblik repræsenteres Asbjørns forsøg på at cementere sin sociale værdighed af en ny T-shirt uden huller. Bevidstheden om sit fysiske udtryk kan forstås som et udtryk for, at Asbjørn har erfaret, at andre ikke altid tilskriver ham social værdighed, på samme vis som Christoffer og Jesper giver udtryk for at have oplevet tabt anerkendelse og værdighed udenfor Caféen. T-shirten bliver dermed et centralt element, hvorigennem Asbjørn kan signalere til omverdenen, at han er et menneske, der fortjener social værdighed på lige fod med andre.

Det er således tydeligt, at de ansatte og frivillige, ved at anerkende brugerne som individer, også anerkender deres sociale værdighed, og at begge dele er vigtige elementer i, hvordan omsorg gøres i Caféen. Dette er af stor betydning for brugerne, og det er med til at adskille Caféen positivt fra nogle af de andre kontekster, de indgår i, såsom mødet med kommunen og det sociale system. Den omsorg, der gøres gennem anerkendelse, er ikke ligeså tydelig internt mellem brugerne. I førnævnte studie påpeger Ahlmark et al. at diabetesdeltagerne internt anerkender hinanden ved at dele deres udfordringer og oplevelser og derved etablere positive relationer, hvor de får følelsen af at blive hørt og forstået (Ahlmark et al. 2014:9-10). Brugerne i Caféen er godt klar over, at de i

⁶⁷ Asbjørn har været ramt af polio og sidder derfor i kørestol permanent.

mange tilfælde møder og har mødt lignende udfordringer, men de giver sjældent udtryk for dette overfor hinanden. Derimod lader der til at være en konsensus om så vidt muligt at have en positiv tilgang til hverdagen på trods af de til tider frustrerende situationer, brugerne befinder sig i. Deres interne anerkendelse kommer i den forbindelse til udtryk gennem bevidstheden om en underliggende forståelse for en fælles situation, hvorfor der ikke stilles krav til forandring eller udtrykkes kritik af, hvordan hverdagens udfordringer håndteres. Derimod er fokus på at nyde hinandens samvær og få det bedste ud af dagen.

Indenfor Caféens rammer er de ansatte og frivilliges anerkendelse af brugerne og deres sociale værdighed derfor tydeligere, særligt hvis man ser nærmere på Caféens måltider. Her bliver det også tydeligt, hvordan tilfredsstillelsen af de basale fysiske behov er forbundet med de mere emotionelle dimensioner af at gøre omsorg.

3.4. "Et rigtigt måltid"

Den mad, der tilbydes i Caféen, har som vist stor betydning i forhold til brugernes basale fysiske behov. I Mariannes udtalelse herunder er det dog tydeligt, at madens betydning også rækker udover tilfredsstillelsen af de basale behov:

"... jeg satser meget på, at de får noget mad, der er ordentligt, der er veltilberedt, men som også har noget skjult vitamin på en eller anden måde, som er lidt... vi serverer ikke bare hvad som helst (...) den [maden] skal være indbydende at se på, den skal være... den skal have en duft... der skal være nogle dufte, synes jeg. Det gør heller ikke noget, at den bliver serveret på en ren tallerken og nogle kopper og så videre, det har stor betydning, synes jeg." (Marianne)

Det er ikke kun madens næringsværdi, som er i fokus i denne beskrivelse men også dens duft, udseende, tilberedning og servering. Marianne gør sig således en række overvejelser i forhold til madens materialitet. Jeg vil i det følgende argumentere for, at dette kan forbindes med at gøre omsorg gennem anerkendelse og værdighed.

På baggrund af et studie af mad og omsorg på plejehjem i Holland argumenterer sociolog Hans Harbers et al. for, at det er nødvendigt at se på de materielle såvel som de relationelle dimensioner

af omsorg⁶⁸. Dette giver indsigt i, at madens rolle i forhold til at gøre omsorg ikke kun handler om at tilfredsstille fysiske behov men også om en række andre kvaliteter ved maden, som man kan få indsigt i ved at kigge på det materielle og sociale (Harbers et al. 2002:209,214,217). I tråd med dette forklarer Marianne, hvordan hun værdsætter at servere et varmt måltid mad for brugerne:

"(...) så syntes vi, at så skulle det varme mad også sættes... fordi det er også et vigtigt måltid for dem, og fordi de får det ikke rundt omkring, (...) så derfor tænkte vi, at det ville da også være godt at bidrage med, at de så fik et godt varmt måltid mad"⁶⁹.

(Marianne)

Ved at se på det materielle træder madens tilberedning, duft, udseende og serveringsmåde frem som betydningsfulde elementer i at gøre omsorg gennem mad. I dette og det tidligere citat bliver det endvidere tydeligt, at Marianne har nogle normer for, hvad der udgør et ordentligt måltid, hvilket hun ønsker, at maden i Caféen lever op til.

Antropolog Mary Douglas argumenterer for, at måltidet kan forstås som en kommunikationsform og kode til at se på sociale relationer, samt at måltider er rangordnet i vores sociale bevidsthed (Douglas 1972:61,66-67). I tråd med dette påpeger sociolog Katherine Jensen, at der inden for en given madkultur findes en måltidstruktur, som består af normer for sammensætning og format. Dette gør os i stand til at bedømme, hvad der er "et rigtigt måltid" (Jensen 2012:145-47). Jensen og Douglas fremhæver begge det hjemmelavede varme middags-/aftensmåltid som øverst rangeret i den vestlige madkultur (Jensen 2012:148-51; Douglas 1972:66-67). Jensen argumenterer endvidere for, at et måltids væsentlighed kan bedømmes ud fra mængden af arbejdskraft og tid, som er lagt i det, valg af ingredienser samt serveringsmåden (Jensen 2012:150-51). Når Marianne således fremhæver, at det er vigtigt, at maden i Caféen er hjemmelavet, velduftende og velsmagende samt ordentligt serveret, kan det forstås som et ønske om at leve op til normerne for "et rigtigt måltid". I en samtale mellem to brugere ses det, at brugerne også deler disse normer:

⁶⁸ I tråd med dette argument påpeger Simmel også, at mad, i kraft af sin almenmenneskelighed, bliver indhold i sociale handlinger og derfor er interessant at undersøge. Her tager han blandt andet udgangspunkt i de materielle dimensioner af måltidet som en indgangsvinkel til at se på den sociale betydning (Simmel 1998 [1957]:135-36,138-40).

⁶⁹ Morgencaféen har tidligere haft til huse i forskellige kirker rundt om i København, og her var mulighederne for at lave og servere varm mad markant dårligere, end de er i de nuværende lokaler. Derfor er det kun de seneste år, det har været muligt for Caféen at tilbyde et varmt hovedmåltid på fast basis.

Maria og Jonas står ved et af bordene og snakker om maden på et nærliggende herberg, hvor de begge sover af og til. Ingen af dem er begejstrede for denne mad, som de beskriver som 'plastikmad' og forklarer, at det er færdigretter i plastikbakker, som bare bliver varmet i en mikrobølgeovn og koster 20 kroner. De vrænger på næsen og giver begge udtryk for, at de synes at maden er både dårlig og dyr sammenlignet med den hjemmelavede mad, de får i Morgencaféen. (Uddrag fra feltnoter)

Brugen af betegnelsen "plastikmad" kan forstås som en reference til de materielle dimensioner – maden serveres i/på plastik. Samtidig spores en forståelse af "plastikmad" som noget, der ikke lever op til normerne for "et rigtigt måltid" og derfor står i modsætningen til den hjemmelavede mad, der serveres (på rigtig service) i Caféen. Forstås måltidet som en kommunikationsform, bliver "et rigtigt måltid" derved et centralt led i at gøre omsorg, da det gennem måltidets kvalitet kan signaleres, at brugerne og deres sociale værdighed anerkendes.

Denne anerkendende funktion ses eksempelvis, når Anouk forklarer "... vi skal ikke have nogen lortemad her. Vi skal have nogen god mad og ordentlig behandling." (Anouk). Han forbinder her det at være berettiget til god mad med at være berettiget til god behandling, hvilket han associerer med Caféen. Ved at servere god mad af høj værdi kan der således signaleres, at den, måltidet serveres for, anerkendes som et menneske med social værdighed, der fortjener at blive behandlet ordentligt. Selv for de brugere hvor madens fysiske næringsfunktion ikke spiller en stor rolle, kan disse signaler have betydning:

Laura og jeg sidder og snakker i Caféen. Hun fortæller mig, at maden her er meget bedre end nogle af de andre steder, hun kommer, hvor hun beskriver maden som ulækker. Da jeg spørger hende, om hun kommer i Morgencaféen på grund af maden, svarer hun dog: 'Ærlig talt, så kommer jeg her ikke for maden' og uddyber, at hun ikke spiser så meget og sjældent har særlig meget appetit om morgenen. (Uddrag fra feltnoter)

Laura forklarer, at hun ikke tillægger mad den store betydning⁷⁰. Ikke desto mindre ses det, at maden i Caféen er med til at give hende en positiv oplevelse af at komme her sammenlignet med

⁷⁰ De ansatte og frivillige, der kender Laura, ved, at hun sjældent spiser særlig meget. Derfor får hun ofte en lille portion, som hun kan overskue, og de er opmærksomme på, at hun i stedet får en vitaminpille.

andre steder. Laura kan dermed godt føle sig set, værdsat og anerkendt samt modtage den omsorg, der ligger i måltidet, selvom madens næringsmæssige funktion ikke har stor betydning for hende. Måltidet kan således forstås som et led i at være opmærksom på og anerkende brugerne og deres sociale værdighed, hvilket er centrale elementer i, hvordan omsorgen gøres i Caféen. Jeg har tidligere refereret til den omsorg, der har brugernes basale behov i fokus, som fysisk omsorg. Ved at se på madens materielle og sociale dimensioner er det dog blevet tydeligt, at tilfredsstillelsen af de basale behov også er forbundet med følelsen af opmærksomhed, anerkendelse og værdighed. Derfor vil jeg referere til dette som en form for emotionel omsorg. Et indblik i måltidets betydning har ydermere tydeliggjort, at de fysiske og emotionelle dimensioner af at gøre omsorg ikke kan adskilles men er spundet ind i hinanden. Gennem tilfredsstillelsen af behovet for mad og drikke, udvises der eksempelvis også anerkendelse, opmærksomhed og værdighed.

3.5. Delkonklusion

Ved hjælp af en åben tilgang til omsorgsbegrebet og et indblik i hverdagen i Caféen har dette kapitel givet indsigt i, hvordan omsorg gøres i hverdagens små handlinger.

Indledningsvist er der blevet argumenteret for, at et af Caféens centrale fokuspunkter er opfyldelsen af brugernes basale behov for blandt andet mad og drikke, hvilket kan forstås som en form for fysisk omsorg. Denne omsorg gøres dog ikke på baggrund af en generisk tilgang til brugerne men er funderet i de ansattes ønske om at være opmærksom på den enkelte bruger og dennes behov. I forlængelse heraf er der blevet argumenteret for, at opmærksomhed både kan ses som et led i at gøre omsorg og som omsorg i sig selv. Opmærksomhed er endvidere blevet forbundet med begreberne anerkendelse og værdighed, og der er blevet argumenteret for, at udvisningen af opmærksomhed samt anerkendelse af brugerne og deres sociale værdighed også er en måde at gøre omsorg på, hvor fokus er på de emotionelle behov. Brugere giver i den forbindelse udtryk for, at omsorg i Caféen også handler om at føle sig set og anerkendt som menneske med social værdighed – en følelse de ikke altid oplever at få i det omgivende samfund.

Ved at se på de materielle og sociale dimensioner af den mad, der serveres i Caféen, er det ydermere blevet tydeliggjort, hvordan de fysiske og emotionelle dimensioner af at gøre omsorg er spundet ind i hinanden og ikke kan adskilles. Mad er således et centralt element i, hvordan omsorg gøres, der både er vigtigt for tilfredsstillelsen af de basale fysiske behov samt for at vise opmærksomhed og anerkendelse.

Selvom det er blevet påpeget, hvordan brugerne til et vist omfang også gør omsorg overfor hinanden både på de fysiske og emotionelle dimensioner, er det i kapitlet blevet tydeligt, hvordan særligt de ansatte, og i nogen grad de frivillige, gør omsorg overfor brugerne. Således er der opnået en forståelse for, hvordan omsorg gøres i hverdagen i Caféen. På baggrund af denne åbne udforskning vil omsorgsbegrebet i højere grad blive søgt indkredset i næste kapitel. Her vil der være øget fokus på omsorgens relationelle dimension. Endvidere vil det blive tydeligt, at ikke kun de ansatte men også brugerne spiller en vigtig rolle i forhold til den omsorg, der gøres.

Kapitel 4. Omsorgsrelationer

I det foregående kapitel er det blevet udforsket, hvordan omsorg gøres i Morgencaféen med udgangspunkt i Mol et al.'s opfordring om at anlægge en åben tilgang til begrebet. Herved er der opnået forståelse for, at omsorg i Caféen gøres på både fysiske og emotionelle dimensioner, samt at disse er forbundet. Udforskningen har således kastet lys over en række karakteristika i forhold til omsorg, som den gøres og tager form i Caféen. Derfor vil jeg i de følgende kapitler bevæge mig videre fra dette aspekt af Mol et al.'s tilgang, da jeg mener, at det på baggrund af en sådan udforskning er muligt og givende at søge at indkredse omsorgsbegrebet i relation til en konkret kontekst. I en anmeldelse af Mol et al.'s antologi fremhæver statskunder Enrico Piras og sociolog Alberto Zanutto flere styrker ved den åbne tilgang til begrebet, som blandt andet muliggør detaljerede beskrivelser af omsorg. De efterspørger dog en efterfølgende re-definition for at undgå, at begrebet bliver for flydende og dermed mister en del af sin analytiske styrke (Piras & Zanutto 2010:81-83). Som svar herpå påpeger Mol et al., at en re-definition er udeladt, fordi ønsket ikke er at bestemme graden eller udbredelsen af omsorg men at udforske og sammenligne, hvordan omsorg gøres i forskellige kontekster (Mol et al. 2010b:84,86). I tråd hermed er målet med dette speciale ikke at bestemme graden eller udbredelsen af omsorg, endsi generalisere hvad omsorg er og ikke er. Dog er det mit argument, at det med udgangspunkt i en åben tilgang er muligt at analysere og indkredse omsorgsbegrebet i en given kontekst. Herved kan der blandt andet skabes et værdifuldt grundlag for sammenligning på tværs af kontekster, hvor forskelle og ligheder kan træde frem og være med til at øge forståelsen af omsorgsbegrebet.

Kastes der et blik tilbage på forrige kapitel, træder særligt et aspekt frem i forhold til, hvordan omsorg gøres i Caféen. Når omsorgen gøres med fokus på brugernes basale behov, har den ofte en materiel karakter, idet det handler om mad, drikke, tøj, madrasser og lignende. Omsorgen finder dog altid sted mellem mennesker - nogen har tilberedt maden og serverer den for andre, nogen har fundet et stykke tøj til en, som mangler, og nogen tilbyder en madras til en, som er træt. Ligeledes gælder det, når omsorgen gøres på de mere emotionelle dimensioner gennem opmærksomhed, anerkendelse og værdighed. Dette sker ved menneskers orientering mod og interaktion med hinanden. På baggrund heraf er det mit argument, at omsorgen i Caféen er relationel. Dette er ikke noget innovativt argument, og en række antropologer har på lignende vis påpeget, at omsorg kan forstås som en relationel praksis, der finder sted mellem mennesker (se eksempelvis Han 2012; Kleinman 2012; Yates-Doerr 2012). Dog har dette i mindre grad ført til antropologiske studier af, hvordan omsorgens relationelle dimension konkret kommer til udtryk og kan forstås. En delvis

undtagelse for dette er antropolog Clara Han (2012). I sit studie af hvordan omsorg kommer til udtryk i forhold til staten og borgernes hverdagsliv og samspillet herimellem i et fattigt nabolag i Chile, ser hun blandt andet på omsorgens relationelle dimensioner. Hun argumenterer for, at nære venner og familie deler en intimitet, som gør det muligt at anerkende hinandens kritiske øjeblikke gennem omsorg; en intimitet som ikke deles blandt naboer. Når de får kendskab til hinandens kritiske øjeblikke gennem sladder, kan disse derfor ikke anerkendes eksplicit, hvorfor omsorgen i stedet tager form af diskrete, skjulte, venlige handlinger (Han 2012:38,49,78-83). Jeg ser dette som en vigtig illustration af, hvordan omsorg kan komme forskelligt til udtryk afhængig af de relationer, omsorgen gøres i. Dette indblik i omsorgens relationelle dimensioner overskygges hos Han dog i nogen grad af hendes fokus på samspillet mellem borger og stat i forhold til omsorg. Derfor har jeg i det følgende valgt at trække på filosof Nel Noddings' omsorgsteori (1984), da hun beskæftiger sig specifikt med at forstå den relationelle dimension af omsorg. Jeg finder en række interessante perspektiver heri, der, i samspil med antropologisk reciprocitetsteori, kan give indsigt i forbindelsen mellem omsorg og de relationer, omsorgen gøres i.

Første led i dette er at opnå en forståelse for de relationer, som præger Caféen, og hvori omsorgen gøres. I det følgende vil jeg derfor analysere på hvilket grundlag, de ansatte og brugerne samt brugerne internt skaber relationer til hinanden, hvor relationerne mellem ansatte og brugere vil træde i forgrunden⁷¹, mens brugernes interne relationer udforskes i supplement. Det skyldes, at det er i relationerne mellem ansatte og brugere, at omsorgen kommer tydeligst til udtryk i Caféen. Der vil i den forbindelse blive argumenteret for, at de ansatte søger at navigere mellem det professionelle, personlige og private. Dernæst vil det blive påpeget, hvordan tillid, og mangel herpå, spiller en rolle i forhold til brugernes interne relationer samt deres relationer til de ansatte. Dette vil danne udgangspunkt for en udforskning af omsorgen som relationel, hvor der vil blive argumenteret for, at omsorgen modtages aktivt af brugerne, hvilket har betydning for opretholdelsen af omsorgsrelationerne og giver de ansatte glæde. Jeg vil inddrage reciprocitetsteori og argumentere for, at modtagelsen af omsorg kan forstås som en forpligtelse. På baggrund heraf vil det blive konkluderet, at omsorg i Caféen har en særlig relationel form, der er med til at sætte rammerne, for hvordan omsorg gøres. Denne omsorg er lokaliseret mellem to aktive parter, hvor der er en reciprok forpligtelse til at modtage omsorg, hvilket spiller en vigtig rolle for relationerne.

⁷¹ De frivillige vil blive inddraget i begrænset omfang i dette kapitel, da de, som sagt, har en løsere tilknytning til Caféen og derfor også kun relaterer til brugerne i et begrænset omfang sammenlignet med de ansatte. Der er dog dele af det følgende argument, som er gældende for både frivillige og ansatte, og i disse tilfælde vil jeg eksplicit inddrage de frivillige i analysen.

4.1. Balancegang mellem det professionelle, personlige og private

Caféen sætter rammen om mødet mellem ansatte og brugere og er således udgangspunktet for at gøre omsorg og danne relationer mellem disse parter. Denne ramme er dog af en særlig art, navnlig i forhold til omsorg. Som tidligere beskrevet, er der i den danske faglitteratur om omsorg en tendens til at skelne mellem privat omsorg i nære relationer og professionel omsorg i samfundsmæssigt forvaltet omsorgsarbejde såsom hjemme- og sygepleje (Juul Jensen 1992:40; Jensen 1992:14,33). I Caféen er der ikke tale om privat omsorg, da ansatte og brugernes relationer skabes med udgangspunkt i deres møde i Caféen. Dog falder den omsorg, der gøres her heller ikke klart indenfor den professionelle omsorg, da Caféen kan forstås som et værested uden behandlingsmæssigt, rådgivningsmæssigt eller pædagogisk sigte. Derfor er de ansattes faglighed ikke i fokus, og selvom omsorg er en del af Caféens værdigrundlag, er det ikke en klart defineret del af de ansattes arbejdsopgaver⁷². Følgelig er der også plads til, at en del af dagligdagens opgaver kan varetages af frivillige. På baggrund af analysen af hvordan omsorg gøres i Caféen samt Giv Din Hånds egen fremhævelse af, at Caféen har fokus på omsorg i forhold til en gruppe hjemløse og socialt udsatte brugere, kan der dog argumenteres for, at de ansattes arbejde i nogen grad er beslægtet med socialt arbejde og professionel omsorg. Omsorgen i Caféen placerer sig på den baggrund i gråzonerne mellem det private og professionelle, og derved kan der sættes spørgsmålstejn ved den klare skelnen herimellem. Dette bliver ydermere tydeligt i følgende feltnoteuddrag, som illustrerer, hvordan de ansatte gør omsorg og indgår i relationer på både professionelt, personligt og privat plan. Her illustreres den tvetydighed, der er i Caféen i forhold til omsorgens såvel som relationernes form.

Youssef fortæller mig, at Maria [bruger] i sidste uge erklærede ham sin kærlighed ved blandt andet at sige: 'Jeg har været forelsket i dig længe'. Han forklarer mig, at han synes situationen var meget akavet og gjorde ham utilpas, og han fortæller, at han afviste hende ved at forklare, at de ikke kan have et forhold, for 'så ville jeg miste mit arbejde'. (Uddrag fra feltnoter)

Det er sidst på dagen, og de fleste brugere har forladt Caféen, men ved et af bordene i spiselokalet sidder Lars og Marianne endnu med en gruppe af de faste brugere. Der

⁷² Jævnfør beskrivelsen af de ansatte i kapitel 2 er deres arbejdsopgaver i højere grad defineret ud fra de ansattes praktiske funktion som henholdsvis administrations-, køkken- og gulvansvarlig. Endvidere er det kun Lars og Marianne, der har en socialfaglig baggrund, mens Youssef ikke har.

snakkes om alt og ingenting, deles små personlige historier, og både brugere og ansatte griner højlydt og smiler. (Uddrag fra feltnoter)

Sebastian kom ikke afsted til tandlægen i går, selvom Marianne flere gange mindede ham om, at han havde en aftale. Marianne kigger på ham og siger: 'Jeg vidste jo godt, at du ikke ville komme derud', hun tænker lidt og tilføjer så: 'Jeg tror ikke, du kan finde det vel?' Sebastian ser lidt opgivende ud og svarer 'nej', hvorefter Marianne fortæller ham, at hun allerede har lavet en ny tid, og at hun vil tage sin bil med på arbejde den pågældende dag, så hun kan køre ham derud, når Caféen lukker. (Uddrag fra feltnoter)

I det første uddrag trækker Youssef på den professionelle distance ved at fremhæve, at han er ansat i Caféen, hvilket gør en privat relation til Maria umulig. Andet uddrag illustrerer, hvordan Marianne og Lars involverer sig personligt i brugerne ved at møde dem som mennesker og tage sig tid til samvær til trods for, at de praktiske opgaver med rengøring og oprydning venter. Endelig bærer Mariannes ansvarstagen for Sebastians situation i det sidste uddrag præg af det omsorgsfulde ansvar, som en mor ville tage for sit barn. Ved at tilbyde sin hjælp, bil og tid udenfor Caféens rammer og åbningstider engagerer hun sig således i nogen grad privat i Sebastian.

Flere samfundsvidenskabelige teoretikere, der beskæftiger sig med socialt arbejde, påpeger, at arbejdet har en grundlæggende menneskelig karakter og derfor fordrer personlig involvering. Imidlertid foreskriver den faglige tradition, at involveringen ikke antager en privat karakter, da det ses som fravær af professionalisme (se eksempelvis Alexander & Grant 2009:6; O'Leary et al. 2013:136-37; Ehrenreich 2006:21). I forlængelse heraf peger studier på, at socialarbejdere ofte oplever det som en udfordring at involvere sig professionelt og personligt men ikke privat (Christensen 2009:117; Ehrenreich 2006:21; Alexander & Grant 2009:6). Selvom de ansatte i Caféen ikke er ansat som socialarbejdere, illustrerer ovenstående feltnoteuddrag, at også de søger at navigere mellem det professionelle, personlige og private engagement i deres relationer til og omsorg overfor brugerne. I tråd med den faglige tradition giver de udtryk for et ønske om at holde relationerne personlige men ikke private, hvor grænsen primært drages ved private anliggender og rum:

Youssef og jeg sidder i bilen på vej til fødevarerBanken⁷³. På vejen derover forklarer han, at man helst ikke skal fortælle brugerne, hvor man bor, og at han mener, at brugerne i det hele taget ikke skal vide alt mulig privat om hverken ham eller de andre ansatte og frivillige. Han forklarer videre, at hans forhold til brugerne på den måde er anderledes end det forhold, han har til sine venner: 'Christoffer [bruger], det er min ven, men det er ikke ligesom mine andre venner'. (Uddrag fra feltnoter)

På trods af at Youssef beskriver Christoffer som sin ven, adskiller han denne relation fra sine private relationer. Youssef skelner således mellem personlige og private venner og søger at bevare grænsen herimellem ved at holde sin private person udenfor sine relationer til og omgang med brugerne. Derved markerer han også grænserne for den omsorg, der gøres i relation til brugerne, idet også den så vidt muligt holdes ude af den private sfære. Selvom de ansatte i særtilfælde gør omsorg for brugerne udenfor Caféens rum og åbningstider, som eksemplet med Sebastian illustrerer, søger de generelt at begrænse dette.

Over for brugerne fremhæver de ansatte sjældent disse grænser og den professionelle dimension. I et studie af socialpædagogisk arbejde på tre døgninstitutioner i Danmark argumenterer antropolog Suna Christensen for, at det sprog, vi bruger til at beskrive lønnet arbejde, har svært ved at rumme de mellem menneskelige dimensioner af socialt arbejde⁷⁴. Hun viser blandt andet, hvordan de ansatte på døgninstitutionerne oplever det som ødelæggende for nærværet at fremhæve, at de udfører et arbejde, da relationerne således får en mindre menneskelig karakter (Christensen 2009:113,119-20). Lignende ses i Caféen, når de ansatte eksempelvis underspiller betydningen af, at deres arbejde er lønnet: ”Jeg føler ikke, det er et arbejde, fordi jeg ville også gøre det gratis, hvis det var.” (Youssef). Dette kan forstås som en måde at fremhæve, at relationerne og omsorgen i Caféen etableres og gøres med et menneskeligt og personligt udgangspunkt til trods for, at det kan ses som et arbejde.

Således bliver det tydeligt, at de ansatte i Morgencaféen søger at navigere mellem det professionelle, personlige og private, og dette afspejler sig også i, hvordan de gør omsorg. De balancerer derved mellem en form for nærhed og distance, hvor målet er det personlige

⁷³ fødevarerBanken er en non-profit forening, der modtager overskudsmed fra forskellige fødevarerproducenter, supermarkeder og lignende og fordeler dette blandt organisationer som Morgencaféen, der arbejder med socialt udsatte (fødevarerBanken 2015).

⁷⁴ Christensen peger blandt andet på, at arbejde traditionelt set har drejet sig om at tjene penge gennem produktionen af et produkt eller lignende, hvorimod fokus i det sociale arbejde er radikalt anderledes. Her handler det om at møde og hjælpe/støtte et andet menneske (Christensen 2009:119).

engagement, mens det private så vidt muligt undgås, og det professionelle underspilles, når omsorgen gøres. Det er dog ikke altid, at denne balance opnås, og dermed sløres grænserne mellem det professionelle, personlige og private. Således kan der, i tråd med Christensen, argumenteres for, at de nuværende betegnelser og grænser både i forhold til omsorg og relationer fremstår utilstrækkelige i forhold til at beskrive den form for omsorg og relationer, som præger Caféen. Med dette indblik i de ansattes relationer til brugerne rettes fokus nu mod brugernes interne relationer samt deres perspektiv på relationerne til de ansatte.

4.2. Et spørgsmål om tillid

Caféen beskrives af mange brugere som et mødested, og både de og de ansatte giver udtryk for, at der er en god stemning mellem brugerne. Dette bekræftes når man til hverdag ser brugerne grine, joke, hilse og generelt nyde hinandens selskab. I en rapport om væresteder for socialt udsatte ældre argumenterer antropolog Jon Rasmussen for, at disse væresteder repræsenterer et mødested, hvor sociale forbindelser, der også strækker sig uden for værestedet, initieres og vedligeholdes (Rasmussen 2012:22). På samme vis er Caféen et sted, hvor brugerne kan skabe nye relationer eller vedligeholde gamle, som strækker sig udenfor Caféens rum. Dette kommer til udtryk i små og store fællesskaber; Peter fortæller: *"Vi har et sammenhold... vi har et fællesskab."* (Peter). Endvidere fremhæver nogle brugere, at de også internt tager sig af hinanden, hvilket underbygges af eksemplerne på intern brugeromsorg i forrige kapitel.

Ligesom mad og drikke spiller en vigtig rolle i forhold til at gøre omsorg, skaber det også udgangspunkt for etableringen af fællesskaber og relationer. Med fokus på familien argumenterer sociolog Lotte Holm for, at måltidet har en fællesskabende funktion i kraft af sin regelmæssighed og hverdagskarakter (Holm 2012:23-24). I Caféen indtages den varme frokost mere eller mindre samtidig af brugerne. Dog foregår det ikke som et koordineret familiemåltid, hvor alle spiser samlet, blandt andet fordi brugerne sidder spredt ved Caféens borde. Derudover indtages mad og drikke fra buffeten løbende gennem hele Caféens åbningstid, og brugerne spiser derfor ofte forskudt af hinanden. I sådanne tilfælde argumenterer Rasmussen for, at "det fælles måltid" bliver en kontinuerlig tilstand, som kan strække sig over hele dagen, hvor måltidet bliver fællesgjort blandt andet ved, at det er det samme der spises under samme forhold (Rasmussen 2012:28). Det er således i denne forstand, at mad og drikke skaber rammerne for udviklingen af relationer og fællesskab(er) mellem brugerne i Caféen.

Imidlertid er brugernes interne relationer også præget af en ustabilitet, som blandt andet træder frem i deres kammeratskaber⁷⁵. Disse er præget af en vekselvirkning mellem nærhed og distance og kan hurtigt brydes, hvilket Nick og Michaels relation illustrerer. Under min tid i felten kom og gik de ofte sammen, sov tit samme sted og delte både mad og alkohol. Nogle dage opførte de sig og omtalte hinanden som ”... *kammerater, der passer på hinanden*” (Nick). Andre dage blussede små konflikter hurtigt op mellem dem. En af disse dage forklarer Nick, at folk i miljøet ikke er til at stole på og afviser, at han har nære relationer: ”*Jeg har nogle bekendte, og det er nok*” (Nick). I et studie af hjemløse i USA peger sociologerne David Snow og Leon Anderson på, at relationer på gaden ofte er præget af sådanne paradokser – venskaber udvikler sig hurtigt men er ofte overfladiske og ustabile på grund af de hjemløses ustabile situation. Fordi de hjemløse ofte spenderer meget tid sammen og deler begrænsede ressourcer, opstår der endvidere en nærhed mellem dem, som står i kontrast til en social og biografisk distance, der afspejles i, at de sjældent har uddybende kendskab til hinandens personlige historier (Snow & Anderson 1993:172-74,177). Dette ses også i de interne brugerrelationer i Caféen. Endvidere er mange af brugernes liv kendetegnet ved problematiske nære relationer ofte præget af svigt og mistillid, hvilket påvirker deres øvrige relationer. Flere brugere giver således udtryk for, at det er bedst at holde en vis distance til andre i miljøet, som eksempelvis Mathias: ”*Man behøver ikke at komme for tæt på, for lige pludselig er man i konkurrence om et eller andet.*” (Mathias). For Mathias repræsenterer nære relationer en mulig risiko, der kan kompromittere hans egne behov og derfor betragtes som unødvendige. Brugernes interne relationer er således præget af, at de nyder godt af hinandens selskab, hvilket blandt andet giver dem mulighed for at dele ressourcer og gøre omsorg overfor hinanden. Samtidig påvirkes de af en grundlæggende mistillid og et fokus på egne behov. Det lader dog til, at Caféen i nogen grad sætter rammerne om en måde at være sammen på, der adskiller sig fra brugernes øvrige liv:

Jesper: ”*Her [i Caféen] er helle.*” (...)

Interviewer: ”*Er det mere utilregneligt ude på gaden?*”

Jesper: ”*Ja, meget mere. Ude på gaden der er det gadens regler, der gælder, her i huset der er det husets regler, der gælder...*”

Jesper bruger ordet ”*helle*”, hvilket afspejler følelsen af, at Caféen er et fristed, hvor en del af den

⁷⁵ Denne type relationer blandt hjemløse betegnes i den internationale litteratur ofte som ”buddies” eller ”to buddy up” og beskriver to parter, der ”går sammen” i en periode (Leufgen & Snow 2004:552).

konkurrence, der kan være på gaden, udebliver – her er eksempelvis mad og drikke nok til alle. Ydermere opleves Caféens regler⁷⁶ som noget, der skaber et godt grundlag for måden, man er sammen på. Dette kommer blandt andet til udtryk i den gode stemning, der præger Caféen og forholdet mellem brugerne, når de befinder sig her samt i den begrænsede mængde konflikter. Imidlertid er der også perioder, hvor stemningen ændres, og konflikterne er hyppigere, hvilket vil blive uddybet i næste kapitel, for nu skal der blot gøres opmærksom på, at sådanne perioder også ses.

Brugernes relationer til de ansatte adskiller sig fra de interne relationer, blandt andet fordi de ansatte ikke er en del af miljøet på gaden, hvorfor relationerne ikke er påvirket af samme konkurrence.

Derudover gør de ansatte meget ud af at udvikle tillid i deres relationer til brugerne ved at udvise en stabilitet, som ofte udebliver i brugernes øvrige relationer. Denne tillid kommer blandt andet til udtryk i en følelse af tryghed: *"Lars og Marianne her i Morgencaféen, de er tryghed."*

(Christoffer). For Christoffer repræsenterer Caféens ansatte således en tryghed funderet på tillid.

Antropolog Tine Tjørnhøj-Thomsen påpeger, at det er menneskers involvering i hinanden over tid, der muliggør udviklingen af sociale relationer (Tjørnhøj-Thomsen 2010:101). Endvidere argumenterer Ehrenreich for, på baggrund af sit arbejde med værestedbrugere med alkoholmisbrug, at tillid og tryghed i særlig grad tager tid at opbygge blandt denne type brugere på grund af deres forhistorie (Ehrenreich 2005:11,17). Når tilliden opstår mellem brugere og ansatte, er det derfor blandt andet fordi, de gentagende gange bekræftes i, at de ansatte lever op til deres ord, og at Caféen eksisterer som et stabilt holdepunkt i hverdagen⁷⁷. Derved giver brugernes og de ansattes involvering i hinanden over tid mulighed for at skabe og styrke relationerne og tilliden heri. I tråd hermed er brugernes tillid til de frivillige mindre udtalt som følge af de frivilliges løsere tilknytning og store udskiftning. Dog kan der også spores elementer af distance i nogle brugeres relationer til de ansatte. Det ses særligt blandt brugere, hvis tilknytning til Caféen er mindre fast, fordi de kun er kommet her i en kort periode eller kun kommer periodisk. I disse tilfælde har tilliden fået kortere og mindre stabil tid til at udvikle sig, og de ansatte bliver i højere grad opfattet som en form for professionelt personale, der udfører et arbejde.

Caféen danner således rammen om etableringen og vedligeholdelsen af fællesskaber og relationer

⁷⁶ Der er som sagt ikke mange regler i Caféen udover at brugerne ikke må ryge, drikke eller indtage stoffer indenfor Caféens rum. Dog fremhæver de ansatte også, at de ønsker at brugerne behandler hinanden, de frivillige og de ansatte med respekt, og at konflikter så vidt muligt søges undgået.

⁷⁷ At Caféen for mange brugere repræsenterer et fast holdepunkt i hverdagen kommer eksempelvis til udtryk i deres beskrivelser af, at bevidstheden om, at de kan starte dagen i Morgencaféen, giver dem ro og en vis struktur på hverdagen i modsætningen til at begynde dagen med at drikke på gaden.

mellem brugerne samt mellem brugere og ansatte, hvor der på forskellig vis balanceres mellem nærhed og distance. Dette har indflydelse på, hvordan omsorgen gøres, og derfor vil jeg se nærmere på omsorgens relationelle dimensioner i det følgende.

4.3. Kunsten at modtage omsorg

Da klokken nærmer sig 11:30, og Caféen dufter af mad, begynder brugerne at stille sig i kø ved køkkenet. Køen vokser stille og roligt, da Marianne annoncerer, at den varme mad er serveret. Vi begynder at servere, og det hele forløber fint – brugerne venter til det er deres tur, og der er rigelig mad. De, der har fået en portion, sætter sig ved et af bordene og spiser koncentreret, og nogle kommer og får en portion mere, mens andre får en portion med hjem. Da brugerne har spist færdig, sætter de deres tallerkner, bestik og kopper til vask i stativet ved køkkenet. De fleste samler dernæst deres jakke og taske sammen og går forbi køkkenet på vej ud af Caféen. 'Tak for mad', 'det smagte godt', lyder det flere gange henvendt til os i køkkenet efterfulgt af et vink og 'hav en god dag', hvilket bringer smil frem hos Marianne og de frivillige, som returnerer hilsnerne.
(Uddrag fra feltnoter)

I det foregående kapitel var der fokus på, hvordan de ansatte og frivillige gør omsorg overfor brugerne. Det medfører en risiko for, at brugerne kommer til at fremstå passive i denne relation. Ovenstående beskrivelse, som er karakteristisk for frokostserveringen i Caféen, viser dog flere eksempler på, hvordan den omsorg, der gøres gennem måltidet, bliver anerkendt aktivt af brugerne. Mest tydeligt er de verbale udtryk, hvor madens kvalitet og det arbejde der er lagt i den bekræftes, blandt andet ved at sige tak. Beskrivelsen indeholder imidlertid også eksempler på mere subtile måder at anerkende omsorgen såsom at udvise respekt for måltidssituationen. Ifølge Holm kan måltidet foruden at være fællesskabende ses som bærer af betydning og værdier. Afvises måltidet, er det dermed også en afvisning af disse elementer (Holm 2012:24). I uddraget herover viser brugerne derimod respekt for måltidet ved at stille sig i kø, tage sig tid til at sidde og spise samt rydde op efter sig. Herved anerkender de både måltidets værdi som "et rigtigt måltid", dem der har tilberedt og serveret den samt den omsorg, der gøres herigennem. Dette illustrerer ydermere omsorgens relationelle karakter – den gøres og anerkendes mellem mennesker.

Forståelsen af dette kan med fordel uddybes med udgangspunkt i Noddings' omsorgsteori. I den forbindelse skal det fremhæves, at Noddings, lig Mol et al., ikke ønsker at opstille generaliserbare regler for, hvad omsorg er og ikke er. Hun understreger derimod nødvendigheden af at gå fra det abstrakte plan til at se på omsorg i konkrete kontekster (Noddings 1984:32-33). Det er denne bevægelse, som vil blive foretaget i det følgende. Ifølge Noddings' kan omsorg forstås som grundlæggende relationel og lokaliseret mellem en, der yder omsorg og en, der ydes omsorg for (ibid.:9,51). Den der yder omsorg forskyder sin interesse ved at leve sig ind i den andens situation og handle på baggrund heraf, hvilket gør omsorgen både reaktiv og responsiv (ibid.:14-19,24,51-52). I Caféen ses dette eksempelvis, når de ansatte viser interesse for og er opmærksomme på brugernes individuelle behov og søger at tilpasse omsorgen hertil. Derved træder de ind i rollen som den, der yder omsorg. I relationerne mellem ansatte og brugere der som påpeget bevæger sig i gråzonerne mellem det private, personlige og professionelle, gøres omsorg således eksplicit i hverdagens handlinger. Sammenholdt med Hans studie er omsorgen i Caféen derfor ikke kendetegnet ved samme diskrete udtryk som Han finder mellem naboer i Chile. I stedet præges omsorgen i Caféens kontekst i højere grad af relationernes bevægelse mellem det private, personlige og professionelle, hvilket vil blive tydeligt i dette og næste kapitel.

Foruden at lokalisere omsorg i relationerne mellem en, der yder og en, der ydes for, understreger Noddings, at omsorg involverer to aktive parter, idet den omsorgen ydes for skal modtage omsorgen, for at omsorgsrelationen mellem parterne realiseres⁷⁸ (Noddings 1984:68; Noddings 2012:53). Med udgangspunkt heri kan ovenstående uddrag, hvor brugerne anerkender den omsorg, der ligger i måltidet, forstås som deres aktive modtagelse af de ansattes omsorg, hvorved omsorgsrelationen mellem dem bekræftes. Denne modtagelse finder i høj grad sted omkring frokosten og i forbindelse med det øvrige tilbud om mad og drikke i Caféen, hvilket endnu en gang understreger måltidets centrale betydning i forhold til omsorgen. Dog er brugernes modtagelse også tydelig i Caféens øvrige hverdagsliv, hvor de dagligt giver udtryk for taknemmelighed, når de ansatte gør omsorg på både på de fysiske og emotionelle dimensioner. Endvidere kan det forstås som en generel modtagelse af den omsorg, der ydes indenfor Caféen, når brugerne udtrykker og udviser glæde ved, værdsættelse af og respekt for Caféen, dens ansatte og frivillige.

⁷⁸ Noddings pointerer i den forbindelse, at modtagelsen ikke behøver indebære et direkte udtryk for taknemmelighed men kan antage mere subtile former, som blandt andet kan ses i gestusser, mimik, kommentarer og lignende (Noddings 2007:43).

Flere antropologiske omsorgsteoretikere påpeger, at patienter og andre omsorgsmodtagere ofte fremstilles som passive og underordnet en aktiv omsorgsudøver (Kleinman 2013:1377; Mol 2008:7-9; Mol et al. 2010a:9; Buch 2014:602; Graham & Bassett 2005:336). Det er dog problematisk at antage, at de, der modtager omsorg, altid er passive. Dette tydeliggøres, når flere af disse antropologer viser, hvordan de, der modtager omsorg, er aktive i forbindelse med den omsorg, der gøres. Arthur Kleinman påpeger, at patienter blandt andet viser anerkendelse, bekræftelse og tilstedeværelse, mens Mol demonstrerer, hvordan diabetespatienter aktivt tager del i deres egen omsorg (Kleinman 2012:1551; 2013:1377; Mol 2008). Ligeledes viser Elana Buch, hvordan modtagere af privat hjempleje aktivt er med til at etablere og vedligeholde omsorgsrelationerne til deres plejere gennem gaver (Buch 2014). Ved at kombinere disse pointer med Noddings' teori om betydningen af omsorgens modtagelse, kan der således argumenteres for, at brugerne i Caféen er aktive parter i omsorgsrelationerne til de ansatte.

Som beskrevet er relationerne internt mellem brugerne mere ustabile og omsorgen mellem dem mindre tydelig. Det fremgår dog af forrige kapitel, at forskydningen af interesse og omsorg i nogle tilfælde også finder sted mellem brugerne. Disse relationer præges af, at brugerne i højere grad er i samme situation og besidder samme begrænsede ressourcer. Over for hinanden indtager de derfor skiftevis rollen som den, der yder omsorg og den, der ydes omsorg for. Som følge heraf bliver omsorgens modtagelse mindre tydelig og afgørende. For de ansatte fremstår brugernes modtagelse af omsorgen derimod særligt betydningsfuld og tæt forbundet med den glæde, som de knytter til det at gøre omsorg og engagere sig i Caféen og dens brugere:

”At de hver dag kommer og siger ’tak for mad’ eller, ’hvor smagte det godt’ (...), altså de giver altid sådan en anerkendelse, synes jeg. Der er selvfølgelig også dem, der ikke gør, men sådan er det jo (...), det bliver værdsat, og der bliver sat mere pris på det, man gør... (...) Og så synes jeg, at det er da også dejligt, at de er glade for at komme her, det er jo et sted, de godt kan lide, og de sætter pris på det (...), så jeg synes vi får meget igen.” (Marianne)

Når brugerne modtager og anerkender den omsorg, som Marianne yder i hverdagen, føler hun sig værdsat og bekræftes i at omsorgen, og de relationer, der herigennem skabes og

opretholdes, har en betydning for brugerne. Derved fremstår brugernes modtagelse som en kilde til glæde hos hende. Ifølge Noddings kan denne glæde forstås på baggrund af, at vi gennem omsorgsrelationer realiserer vores menneskelige forbundethed⁷⁹. Således opnår begge parter i en omsorgsrelation glæde, når omsorgen modtages, da relationen herved bekræftes og styrkes (Noddings 1984:49-51,132; Noddings 2007:48). Som før påpeget værdsætter både brugere og ansatte deres indbyrdes tillidsfulde og personlige relationer, og deres bekræftelse gennem brugernes modtagelse af omsorgen bliver derfor en kilde til glæde. I Caféens kontekst lader det dog til, at den relationelle omsorg, der gøres og modtages mellem brugere og ansatte, er forbundet med implicite forpligtelser, hvilket jeg nu vil se nærmere på.

4.4. ”Sig nu tak”

”... som jeg også siger til dem: ’Sig nu tak, sig nu tak’, fordi nogle gange så kommer de over og siger tak til mig for varm mad, så siger jeg også til dem: ’Det var velbekomme, men sig det lige til Marianne, når I går, for det er hende, der har stået her og knoklet for os’ (...) ... og så har vi mange, som du selv møder, når de går ’tak for mad’ og, ’vi ses i morgen’, og det er dejligt at høre, fordi så ved man, okay man har arbejdet hårdt i dag, men det har været for noget værd - man har gjort det, man har lavet mad til dem, de er glade, og det er bare det, det handler om.” (Youssef)

Youssef giver udtryk for, at han oplever udsagnene ”tak for mad” og ”vi ses i morgen” som brugernes modtagelse af omsorgen, hvorigennem de giver udtryk for, at det, han og de øvrige ansatte og frivillige gør i Caféen, har en værdi. Dette er tydeligvis en kilde til glæde for ham. Samtidig ses det, at Youssef opfatter brugernes taknemmelighed, som noget Marianne fortjener i kraft af det arbejde, hun gør i køkkenet. Derved fremstår brugernes modtagelse og taknemmelighed som noget, de ansatte er berettiget til som følge af den omsorg, de gør. På baggrund heraf vil jeg argumentere for, at modtagelsen af omsorg gennem taknemmelighed kan forstås som en form for forpligtelse, der er forbundet til den omsorg, som gøres i Caféen. Det antropologiske begreb reciprocitet kan med fordel inddrages i supplement til Noddings’ teori for at opnå en forståelse af dette. Dette begreb forbindes med sociolog Marcel Mauss’ (1969[1954]) klassiske værk ”Gaven”. Med udgangspunkt i empiriske eksempler på

⁷⁹ Oversat fra den engelske betegnelse ”relatedness”.

gaveudveksling fra Polynesien, Melanesien og Nordafrika⁸⁰ argumenterer Mauss for, at udveksling er forbundet med en række implicite krav og forpligtelser; herunder forpligtelsen til at give, til at modtage og til at give igen. I forlængelse heraf påpeger Mauss, at en afvisning af disse forpligtelser også er en social afvisning, idet udveksling er med til at skabe og opretholde sociale bånd (ibid.:10-11,18,25-26,71). Mauss har haft stor indflydelse på senere antropologisk teori om reciprocitet og udveksling, hvor en voksende litteratur ligeledes beskæftiger sig med reciprocitet som centralt for skabelsen og vedligeholdelsen af sociale relationer i forskellige kontekster (Eriksen 2001[1995]:182; Lewinter 2003:357-60). Selvom Noddings ikke refererer til Mauss, ses der også elementer af reciprocitetsteori i hendes argument om, at omsorgen må modtages, for at der kan være tale om en omsorgsrelation. I forhold hvor det primært er den ene part, der yder omsorg, påpeger Noddings, at relationens gensidighed primært består i, at omsorgen gøres og modtages, hvilket skaber glæde hos begge parter (Noddings 1984:68-71,74). Ved at inddrage Mauss kan der derfor argumenteres for, at der gennem omsorg etableres et reciprocitetsforhold mellem brugere og ansatte, hvor brugernes modtagelse af omsorgen kan forstås som en forpligtelse. Ved at leve op til denne bekræftes og forstærkes de sociale relationer, hvilket også ses i Youssefs fremhævelse af taknemmelighedens betydning herover.

At modtagelsen kan forstås som en forpligtelse bliver særligt tydeligt i det følgende feltnoteuddrag, hvor Marianne oplever, at omsorgen ikke modtages:

Det er tid til frokost - dagens menu er hakkebøffer med bløde løg, salat, kartofler og sovs. Midt i serveringen begynder flere af brugerne at komme tilbage til køkkenet med deres tallerkner, og det viser sig, at bøfferne ikke er gennemstegte. Brugerne klager ikke og er ikke sure men gør blot Marianne og de frivillige opmærksomme på problemet. Bøfferne bliver smidt tilbage i ovnen og brugerne bedt om at vente lidt. Nogle få bliver utålmodige, men de fleste venter eller spiser deres mad uden kød. Marianne bliver meget påvirket af situationen og fremstår frustreret og kortluntet – hun udbryder: 'Jeg er jo heller ikke perfekt, det kan ikke blive perfekt hver gang'. Efter frokosten trækker hun sig fra køkkenet med kommentaren: 'Jeg synes, jeg er træt af dem [brugerne] i dag'. (Uddrag fra feltnoter)

⁸⁰ Mauss beskæftiger sig i dette værk primært med såkaldte "arkaiske samfund" men påpeger, at reciprocitetsbegrebet er relevant for alle typer samfund (Mauss 1969[1954]:63).

Dette er en atypisk frokostsituation. For det første er der sjældent problemer med tilberedningen af maden, og for det andet er det udsædvanligt, at brugerne har indvendinger. Derfor er Mariannes reaktion også interessant. Det påvirker hende tydeligvis, at hun føler, at brugerne er utilfredse med hendes mad og ikke modtager den omsorg, hun har lagt heri. Som påpeget kan en afvisning af måltidet ses som en afvisning af de værdier og det fællesskab, som er forbundet hermed. Når brugerne kommer tilbage med hakkebøfferne, kan Mariannes reaktion således forstås som en oplevelse af, at brugerne afviser hende, Caféen og de værdier, der er lagt i måltidet.

Marianne oplever i høj grad brugernes reaktion som en kritik af hendes person, hvilket ses i udtalelsen: *"Jeg er jo heller ikke perfekt"*. Dette er med til at understrege, hvordan de ansatte involverer sig personligt i Caféen og brugerne. Endvidere betyder brugernes reaktion, at Marianne mister glæden ved at yde omsorg gennem måltidet og i stedet giver udtryk for at være *"træt af dem"*. Dagen efter ovenstående situation udtaler Marianne med reference til episoden: *"Jeg synes faktisk, de [brugerne] var lidt uforskammede."* (Marianne). Ved at bruge ordet *"uforskammede"*, påpeger Marianne implicit, at hun føler, at brugerne har opført sig forkert i situationen. Det skyldes, at de ikke som sædvanlig viser, at maden er værdsat og dermed modtager omsorgen heri.

Forpligtelsen til at modtage omsorg træder derved tydeligt frem, når modtagelsen udebliver.

Som sagt påpeger Mauss forpligtelsen til at give, modtage og give igen, og det er forpligtelsen til at modtage, der træder tydeligst frem mellem brugere og ansatte, hvor de ansatte fremstår som de primære ydere af omsorg. Det skyldes blandt andet, som påpeget ved hjælp af Noddings, at det er i brugernes modtagelse, at relationens grundlæggende reciprocitet ligger. I de interne omsorgsrelationer mellem brugerne er der som sagt en mere synlig tendens til, at begge parter skiftevis indtager rollen som den, der yder og den, der ydes omsorg for. Således ses reciprociteten også her, hvor parterne på skift giver, modtager og giver igen. Samtidig er det blevet påpeget, at disse relationer er mere ustabile, præget af mistillid og hurtigt kan brydes. Ifølge Mauss kan dette netop ske gennem en afvisning af reciprociteten ved ikke at leve op til en af de tre forpligtelser. I næste kapitel vil disse forskelle i reciprocitetsforholdene blive udforsket yderligere.

4.5. Delkonklusion

Dette kapitel blev indledt med en argumentation for at forstå omsorg i Caféen som relationel samt et ønske om at udforske dette aspekt. Jeg har argumenteret for, at Caféen er særlig i forhold til omsorgen, da relationerne mellem brugere og ansatte som udgangspunkt ikke er private. Dog er de ansattes arbejde heller ikke et klart defineret omsorgsarbejde men har træk

fra professionelt socialt omsorgsarbejde. Det gør det vanskeligt at indfange kvaliteten af omsorgen og relationerne til brugerne i den sprogbug, som præger megen teori om omsorg. Denne tvetydighed har ydermere betydning for grænsedragningen mellem det professionelle, personlige og private i de ansattes omsorg og relationer til brugerne, hvor der balanceres mellem nærhed og distance. I forlængelse heraf har jeg argumenteret for, at selvom Caféen sætter rammerne om store og små fællesskaber mellem brugerne, er deres interne relationer stadig præget af ustabilitet og mistillid. Det er blevet påpeget, at de ansatte og brugerne i højere grad formår at opbygge tillidsfulde relationer, som styrkes over tid, fordi de ansatte står udenfor miljøet på gaden og repræsenterer et stabilt holdepunkt for mange brugere. På baggrund heraf har jeg inddraget Noddings' omsorgsteori som led i at uddybe forståelsen af omsorgens relationelle dimensioner. Herigennem er der blevet argumenteret for, at brugernes modtagelse af omsorgen er central for etableringen og vedligeholdelsen af omsorgsrelationer til de ansatte, hvorved der skabes glæde hos begge parter. Således er det blevet understreget, at brugerne er aktive parter i omsorgsrelationerne. Ved at inddrage Mauss' reciprocitetsteori i supplement hertil er der til slut blevet argumenteret for, at modtagelsen af omsorg kan ses som en forpligtelse forbundet med det at gøre omsorg. Denne forpligtelse præger særligt relationerne mellem ansatte og brugere, og opfyldelsen af forpligtelsen har stor betydning for, hvordan det at gøre omsorg opleves. Ved at udforske omsorgens relationelle dimension er det derved, i tråd med Han, blevet tydeligt, at den måde hvorpå omsorg gøres er forbundet med de relationer, den gøres i, hvilket vil blive uddybet i næste kapitel. I Caféen tegner der sig et billede af et særligt reciprocitetsforhold, som jeg også vil se nærmere på i næste kapitel. Her vil tendensen til at forstå denne type omsorgsrelationer som klart asymmetriske med en aktiv og en passiv part blive problematiseret yderligere, og jeg vil endvidere udforske nogle af de udfordringer og forståelser, som er forbundet med omsorgen.

Kapitel 5. Omsorgen udfordres

Indtil nu er omsorgsbegrebet blevet udforsket og indkredset ved at undersøge, hvordan omsorg gøres, opleves og forstås i Morgencaféen, hvorved en relationel omsorg er trådt tydeligt frem i relationerne mellem ansatte og brugere, hvor den tager en særlig form. I dette kapitel udfordres forståelsen af disse omsorgsrelationer såvel som omsorgen i sig selv, når jeg blandt andet ser nærmere på, hvordan omsorgen ikke altid er en kilde til glæde. Derved vil det blive tydeligt, at omsorg også kan opleves som en byrde, som tærer på den, der yder omsorg. I tråd hermed påpeger Mol et al., at udforskningen af hvordan omsorg gøres ofte vil give udslag i komplekse og ambivalente indtryk (Mol et al. 2010a:12). Dette vil træde frem i kapitlet, hvor det vil blive udforsket, hvordan de ansatte til tider giver udtryk for og handler på baggrund af en ambivalent følelse i forhold til brugerne og det at gøre omsorg.

I dette kapitel vil relationerne mellem ansatte og brugere endnu en gang være i forgrunden⁸¹, mens brugernes interne relationer forbliver i baggrunden. Det skyldes blandt andet, at omsorgsrelationerne mellem brugerne i højere grad præges af, at de er i samme situation og på skift indtræder i rollen som den der yder og den der ydes omsorg for. I det følgende vil jeg dog udfordre, hvad jeg anser som en problematisk tendens indenfor omsorgsteori til at skelne klart mellem symmetriske og asymmetriske relationer. På baggrund af en forståelse af omsorg som noget relativt vil jeg argumentere for, at der med fordel i stedet kan tales om et dynamisk kontinuum mellem asymmetri og symmetri. På trods af denne vigtige pointe ser jeg stadig en højere grad af asymmetri i relationerne mellem brugere og ansatte end internt mellem brugerne. Derfor er det interessant at udforske hvilken type reciprocitet, der kendetegner disse relationer. Endvidere vil jeg i dette kapitel se nærmere på de værdier, som de ansatte knytter til det at gøre omsorg, da de spiller en central rolle i forhold til, hvordan omsorgen gøres og opleves.

Indledningsvis vil jeg kaste endnu et blik på brugernes modtagelse af omsorgen og argumentere for, at brugerne også i nogen grad gør omsorg for de ansatte. Dette udfordrer tendensen til at skelne klart mellem symmetri og asymmetri i denne type relationer. Dernæst vil jeg uddybe forståelsen af den reciprocitet, som blev påpeget i forrige kapitel ved hjælp af antropolog Marshall Sahlins' (1972) reciprocitetstypologi. Det vil øge forståelsen af, hvilken rolle de forpligtelser, som er forbundet med omsorgen, spiller samt betydningen af de relationer, som omsorgen gøres i. I

⁸¹ I den forbindelse træder de frivillige helt i baggrunden her, da jeg i forlængelse af forrige kapitel nu dykker endnu mere ned i relationerne mellem ansatte og brugere. Disse relationer er som sagt stærkere, mere personlige og i højere grad præget af omsorg sammenlignet med relationerne mellem brugere og frivillige, og derfor er det også særligt her omsorgen og relationerne udfordres.

forlængelse af dette vil jeg se nærmere på, hvordan det påvirker de ansatte, når brugerne i visse perioder udviser mindre kapacitet til at modtage omsorgen. Jeg vil herigennem argumentere for, at den glæde, som omsorgens modtagelse giver, hurtigt kan udfordres, hvorved omsorgen og relationerne til brugerne i højere grad opleves ambivalent og som en byrde. Endelig vil jeg se på, hvilke værdier de ansatte forbinder med god omsorg. Ved at koble dette med begrebet omsorgstræthed vil jeg argumentere for, at omsorgens modtagelse er central for at bekræfte omsorgens værdi. Dette er vigtigt for, hvordan de ansatte oplever det at gøre omsorg. På den baggrund vil det blive konkluderet, at omsorgen, oplevelsen af at gøre omsorg samt de relationer, hvori omsorgen gøres, i høj grad er dynamiske og skrøbelige, fordi parterne hele tiden påvirker hinanden, når omsorgen gøres og modtages eller ikke modtages.

5.1. Asymmetriske relationer?

I foregående kapitel blev der argumenteret for, at brugerne bør ses som en aktiv part i omsorgsrelationerne til de ansatte, da deres modtagelse af omsorgen er vigtig for at relationerne styrkes og bekræftes, hvilket skaber glæde hos begge parter. I det følgende vil jeg argumentere for, at denne glæde i sig selv kan forstås som omsorg, samt at nogle brugere også gør omsorg for de ansatte på anden vis, hvilket sætter spørgsmålstegn ved en klar skelnen mellem symmetri og asymmetri i sådanne relationer.

Youssef sætter i det følgende ord på følelsen af, at der også gøres omsorg overfor ham:

”Altså den måde de hjælper på, den måde de er her... Altså den måde de smiler, når de snakker til dig - taknemmelig, lave sjov med dig; der kan du godt føle ’jamen okay, der er de glade for en’, altså de er meget kærlige overfor en – du kan spørge dem, lige meget hvornår som helst, kan du spørge dem om hjælp, og så står de der, og det er den omsorg, du ved, okay de vil gerne hjælpe til.” (Youssef)

Det, at brugerne udviser taknemmelighed og glæde i forbindelse med den omsorg, Youssef gør, fremstilles her som en kilde til personlig glæde hos ham. I tråd hermed er der tidligere blevet argumenteret for, at de ansatte bestræber sig på og værdsætter at etablere personlige relationer til brugerne, som sætter pris på de tillidsfulde relationer, der skabes til de ansatte over tid. Dette afspejler en forståelse af det at indgå i menneskelige relationer som noget positivt. Ifølge Ehrenreich kan de relationer, som kan opstå mellem ansatte og brugere på væresteder, i sig selv

forstås som en form for omsorg, fordi mennesker har behov for sociale relationer. Hun beskriver dette som en relationel form for omsorg og fremhæver, at det blandt andet handler om at give og modtage nærhed, venlighed og omtanke, hvilket har positiv betydning for begge parter (Ehrenreich 2005:10). Heri ses paralleller til den glæde, som ifølge Noddings opstår, når omsorgsrelationer styrkes og bekræftes. På baggrund af dette kan der argumenteres for, at brugernes modtagelse af omsorgen i sig selv kan forstås og opleves som en måde at gøre omsorg. Ligeledes ses det i Youssefs udtalelse samt i forrige kapitel, at brugernes modtagelse af omsorgen også indeholder elementer af anerkendelse, hvor det ikke blot er omsorgen, der anerkendes men også de ansatte, der yder den. Denne anerkendelse ligner den, der blev beskrevet i kapitel 3, da der er tale om en anerkendelse af de ansattes sociale værdi som mennesker.

Ydermere forbinder Youssef også bevidstheden om, at brugerne er villige til at yde praktisk hjælp, hvis behovet opstår, med glæde, omsorg og en følelse af at være værdsat. Denne villighed til at hjælpe giver nogle brugere også eksplicit udtryk for: *"Så hvis der er brug for hjælp, så siger de bare: 'Anouk, kan du ikke lige hjælpe?' 'jo det kan jeg da godt, jeg har ikke noget at lave'..."* (Anouk). Her fremstiller Anouk sig selv som en, der står til rådighed for de ansatte, hvis behovet skulle opstå, og for Youssef opleves dette, som en måde hvorpå brugerne gør omsorg overfor ham. I disse tilfælde indtræder brugerne således ikke kun i rollen som den, der modtager omsorg men også som den, der yder omsorg.

Noddings påpeger, at rollerne som den der yder omsorg og den omsorg ydes for ikke er permanente men påtages i specifikke møder. Dog skelner hun mellem symmetriske forhold, hvor begge parter på skift indtager rollerne og ulige eller asymmetriske forhold, hvor det typisk kun er den ene part, der yder omsorg, mens den anden primært modtager (såsom forældre-barn, lærer-elev samt sygeplejer-patient relationen (Noddings 1984:69-70; Noddings 2012:53-54). Med argumentet om at omsorg modtages aktivt, sætter Noddings et relevant fokus på begge parters aktive deltagelse i en omsorgsrelation, selv i professionelt omsorgsarbejde. Herved adskiller hun sig fra dele af den omsorgsteori, som har været dominerende i sygeplejeforskning i Skandinavien, hvor eksempelvis filosof og sygeplejerske Kari Martinsen argumenterer for en altruistisk tilgang til omsorg. Ifølge Martinsen bør den professionelle omsorg funderes i en uselvvisk handling således, at den der yder omsorg er mest aktiv og ikke forventer at få noget igen⁸² (Pettersen & Hem 2011:217,219; Martinsen 1992:57,62). Selvom de ansattes engagement i Caféen som påpeget kan ses som beslægtet med professionelt omsorgsarbejde, er det blevet vist, hvordan modtagelsen af omsorg

⁸² Martinsen fokuserer som nævnt på den professionelle omsorg i sygeplejen og påpeger en klar asymmetri i sådanne situationer, hvor den professionelle er den, der giver mest og er mest aktivt handlende (Martinsen 1992:62).

fremstår som en implicit reciprok forpligtelse. Ved at koble Noddings med antropologisk reciprocitetsteori kan det således påpeges, at omsorg i Caféen ikke kan forstås fyldestgørende ud fra en altruistisk tilgang, da omsorgen er forbundet med forpligtelser, og begge parter spiller en aktiv rolle.

På trods af dette ses der hos Noddings stadig en tendens til at skelne tydeligt mellem symmetriske og asymmetriske relationer. En tendens der også fremgår af anden omsorgsteori, hvor symmetriske og asymmetriske omsorgsrelationer ofte fremstilles som statiske og hinandens modsætninger (se eksempelvis Martinsen 2006; Sørensen 2001; Darling 2011; Wærness 1984). Relationerne mellem ansatte og brugere i Caféen kan umiddelbart fremstå tydeligt asymmetriske, da de ansatte besidder en række ressourcer, som brugerne ikke har – de kan tilbyde mad, drikke, tøj, lægehjælp og lignende. I kapitel 3 blev det således vist, hvordan de ansatte gør omsorg overfor brugerne. Imidlertid er det også blevet understreget, at det giver de ansatte en stor glæde, når brugerne modtager omsorgen og bekræfter relationerne; en glæde der i sig selv kan opleves som omsorg. I det ovenstående udfordrer Youssef ydermere den asymmetriske forståelse af relationerne, når han forklarer, hvordan han oplever, at brugerne gør omsorg overfor ham. I et studie af omsorg i den norske hjemmepleje skelner sociolog Karen Christensen også mellem symmetriske og asymmetriske relationer. Dog beskriver hun det som et kontinuum, hvor dette udgør yderpolerne, og hun understreger, at der findes stor variation her indenfor (Christensen 1997:48-50). Endvidere argumenterer hun for, at relationer fejlagtigt kan fremstå ensidige, hvis man bruger samme målestok for parternes bidrag og handlinger (ibid.:468). I Caféen besidder brugerne eksempelvis ikke samme materielle ressourcer som de ansatte i forhold til at gøre omsorg. Sammenlignes deres omsorgsrelationer efter denne målestok, kommer de derfor nemt til at fremstå ensidige. I det ovenstående er det dog blevet tydeligt, at de ansatte oplever, at brugerne gør omsorg; en omsorg der kan ligge i selve modtagelsen af de ansattes egen omsorg, men som også kan tage andre former. For Lars kommer brugernes omsorg blandt andet til udtryk i tilbud om hjælp og tilkendegivelse af interesse: ”... de kommer jo altid og spørger mig, hvordan jeg har det, og om de kan hjælpe med noget...” (Lars).

De brugere der gør omsorg gennem interesse og tilbud om hjælp er særligt brugere, der over tid har udviklet en tillidsfuld og personlig relation til de ansatte. Blandt de brugere hvor relationen til de ansatte er mindre stærk, modtages omsorgen, men dette følges sjældnere op af tilbud om hjælp og lignende. I begge tilfælde er det dog tydeligt, at både brugere og ansatte er involveret i at gøre omsorg og får glæde ud af at indgå i omsorgsrelationerne, selvom deres omsorg kan tage forskellige

former. På baggrund heraf kan der argumenteres for en relativ forståelse af omsorg, hvor parternes omsorg ikke bør sammenlignes efter samme målestok. Derimod gør den enkelte omsorg ud fra de materielle, sociale og personlige ressourcer, som han/hun besidder, og her kan selv en umiddelbart lille gestus såsom at udvise taknemmelighed eller interesse have stor betydning.

Derved kan Noddings' og anden omsorgsteori nuanceres ved at sætte spørgsmålstejn ved tendensen til at forstå omsorgsrelationer som enten klart asymmetriske eller symmetriske. I tråd med Christensen synes relationerne mellem brugere og ansatte snarere at befinde sig på et dynamisk kontinuum mellem symmetri og asymmetri, som kan variere over tid og fra relation til relation. Denne dynamik kan med fordel uddybes ved hjælp af antropolog Gregory Batesons (1965[1936]) forståelse af sociale relationer. Baseret på et studie af Iatmul-folket i Ny Guinea⁸³ argumenterer Bateson for, at individer gensidigt indvirker på hinanden i sociale relationer⁸⁴. Derfor vil relationer ofte forandre sig over tid, og Bateson bruger begrebet schismogenese til at betegne denne differentieringsproces⁸⁵ (Bateson 1965[1936]:171,175-78). Dog påpeger han også muligheden for dynamisk ligevægt, hvor relationerne fremstår statiske og uforandrede men i realiteten holdes i ligevægt gennem kontinuerlige balancerende processer (ibid.:190). Udforskningen af relationerne og omsorgen mellem brugere og ansatte har gjort det tydeligt, at parterne indvirker på hinanden blandt andet gennem den omsorg, der gøres og modtages. Ved at anvende Batesons teori til at se på disse omsorgsrelationer kan denne omsorg forstås som en af de processer, der er med til at opretholde, forskyde og forandre ligevægten i relationerne. Ydermere kan det påpeges, at selv hvis relationerne fremstår statiske, kan det være resultatet af dynamisk ligevægt. Sammenholdt med Christensen kan der derved argumenteres for, at relationerne befinder sig på et dynamisk kontinuum mellem symmetri og asymmetri, hvor de forandres og opretholdes gennem parternes gensidige påvirkning af hinanden over tid; blandt andet gennem omsorgen.

Med dette indblik i hvordan brugerne ikke blot modtager omsorg men i nogle tilfælde også yder omsorg, bliver det interessant at vende tilbage til reciprociteten i disse relationer.

⁸³ Bateson ser blandt andet på, hvordan forskelle i mænd og kvinders etos udvikles blandt Iatmul-folket (Bateson 1965[1936]).

⁸⁴ I sin teoretiske tilgang forholder Bateson sig kritisk til ideen om funktion, som havde været meget fremtrædende i datidens antropologi. Således ønsker han i højere grad at fokusere på proces og kommunikation fremfor funktion og struktur, hvilket også fremgår af teorien om schismogenese (Eriksen & Nielsen 2001:74-75).

⁸⁵ Bateson skelner mellem komplementær og symmetrisk schismogenese. Den komplementære dækker over en progressiv forandring, hvor forskellene mellem parterne øges, og den symmetriske dækker over en progressiv forandring, hvor parterne er lige (Bateson 1965[1936]:176-78).

5.2. En særlig reciprocitet

Det er blevet vist, hvordan der er en implicit forpligtelse til som minimum at modtage den omsorg, de ansatte gør samt, at dette i sig selv kan opleves som omsorg, foruden at nogle brugere også gør omsorg på anden vis overfor de ansatte. Dog udtrykker de ansatte ingen eksplicitte eller implicitte krav til, at brugerne gengælder den omsorg, de gør på fuldt ud symmetrisk vis. I stedet trækker de på en professionel forståelse af det arbejde, de gør, når de giver udtryk for, at de som ansatte på et værested for socialt udsatte tilbyder en række materielle og immaterielle ting til en brugergruppe med store behov og små ressourcer. Denne bevidsthed ses eksempelvis i holdningen til, hvorfor der ikke kræves betaling for Caféens mad. Lars forklarer, at et betalingskrav ville betyde, at mange af brugerne ville holde op med at komme i Caféen. Han uddyber: ”Jamen det er ud fra tanken om, at de har ikke pengene. (...) Tanken var jo, at vi ville gerne have dem ind i varmen (...)” (Lars). Et krav om betaling undgås således, da det forstås som en hindring i forhold til at få brugerne ”ind i varmen”. De ansatte fordrer derfor ikke at få det samme igen, som de giver, da et sådan krav ses som en forhindring for at skabe relationer til og gøre omsorg overfor brugerne.

Forståelsen af denne type reciprocitetsforhold kan med fordel uddybes ved hjælp af Sahlins’ reciprocitetstypologi. Megen af den litteratur der bygger på Mauss’ teori har bidraget til en forståelse af, at reciprokke forhold kan tage flere former (Lewinter 2003:360). Heriblandt argumenterer Sahlins for, at reciprocitetsbegrebet dækker over et kontinuum fra generaliseret over balanceret til negativ reciprocitet⁸⁶ (Sahlins 1972:191-96). Generaliseret reciprocitet er den mest solidariske form, hvor forventningen om gengældelse underspilles til fordel for betydningen af det sociale, så forpligtelsen til at give igen bliver ubestemt og diffus og kan strække sig over lang tid. Balanceret reciprocitet dækker over en direkte udveksling, hvor gengældelsen finder sted indenfor en kort tidsperiode og mere eller mindre modsvarer det, der gives, ellers nedbrydes relationen. Endelig beskriver negativ reciprocitet forsøget på at få noget uden at give igen, hvor begge parter søger at maksimere eget udbytte på den andens bekostning (ibid.:193-95). På baggrund af dette kan der argumenteres for, at relationerne mellem brugere og ansatte placerer sig nær en form for generaliseret reciprocitet. Det ses, idet det ikke fremstår som en forpligtelse, at brugerne gør omsorg overfor de ansatte i samme omfang, som de ansatte gør overfor brugerne. Denne potentielle

⁸⁶ Disse tre former repræsenterer kontinuumets poler og midtpunkt, og Sahlins påpeger, at de empiriske realiteter ofte vil placere sig et sted mellem disse ekstremer og altså ikke nødvendigvis falder klart indenfor den ene eller anden type (Sahlins 1972:196). Med fremhævelsen af disse forskellige former for reciprocitetsforhold er Sahlins med til at kritisere ideen om, at individet altid vil søge at maksimere eget udbytte ud fra en form for cost-benefit analyse (Eriksen 2001[1995]:177-78). Dette ses eksempelvis i hans fremhævelse af betydningen af det sociale element i generaliseret reciprocitet.

forpligtelse træder derimod i baggrunden til fordel for det sociale, som fremhævet af Lars. Dog er der fortsat en forpligtelse til som minimum at modtage omsorgen. Den glæde denne modtagelse giver de ansatte bliver således brugernes primære måde at give igen. At relationerne tager denne form er som påpeget påvirket af, at de ansatte i nogen grad forstår den omsorg de gør overfor brugerne som beslægtet med professionelt omsorgsarbejde. Således træder ønsket om at yde omsorg for brugerne i forgrunden for en eventuel forpligtelse til, at brugerne skal give igen udover at modtage omsorgen. Omsorgsrelationernes reciprocitet er ligeledes flettet ind i hverdagens liv, hvor den ofte strækker sig over en lang og diffus tidsperiode.

I et studie af forholdet mellem penge, sociale relationer og sundhedsydelse i Uganda påpeger antropolog Hanne Mogensen, at tillid spiller en rolle i forhold til forskellige former for reciprocitetsforhold. Således er tilliden mellem parterne stor ved generaliseret reciprocitet, mens negativ reciprocitet er forbundet med mangelfuld tillid (Mogensen 2005:46,49-50). Denne forskel i tillid ses, når relationerne mellem brugere og ansatte sammenlignes med brugernes interne relationer. Som før påpeget nærer brugerne en grundlæggende mistillid til hinanden, hvilket påvirker deres interne relationer og gør dem mere ustabile. Der er dog vist eksempler på omsorgsrelationer mellem brugerne. Disse kendetegnes typisk ved en form for balanceret reciprocitet, hvor parterne på skift gør omsorg for hinanden, og hvor gengældelsen ofte finder sted indenfor en begrænset tidsperiode. Den grundlæggende mistillid påvirker således reciprociteten i relationerne og forstærker tendensen til, at de hurtigt brydes, hvis gengældelsen udebliver⁸⁷. Det er blevet påpeget, at der er mere tillid mellem brugere og ansatte, særligt når relationer har haft mulighed for at udvikle sig over tid, og dette stemmer godt overens med den generaliserede form for reciprocitet i disse relationer.

Ved at inddrage Mauss og Sahlins i relation til den omsorg der gøres i Caféen, er forståelsen af den gensidighed, som Noddings fremhæver i omsorgsrelationer, blevet nuanceret. Således er der opnået forståelse for, hvordan relationerne mellem ansatte og brugere (samt internt mellem brugerne) er påvirket af reciproke forpligtelser, samt at de ansatte nedtoner forpligtelsen til at give ved at fremhæve den professionelle dimension af deres engagement. Dette underbygger argumentet om, at de forskellige relationer omsorgen gøres i er forbundet med, hvordan omsorgen kommer til udtryk.

⁸⁷ Det må dog understreges, at der internt mellem nogle brugere også ses langvarige og tillidsfyldte relationer, hvor udvekslingen bærer mere præg af generaliseret reciprocitet. Denne slags relationer findes primært mellem brugere, der har kendt hinanden i mange år. I nogle tilfælde er disse forhold også funderet i en familierelation (eksempelvis nære venner af familien, fætre eller søskende).

På baggrund heraf vil jeg vende fokus mod, hvad der sker i de situationer, hvor reciprociteten og dermed også relationerne og omsorgen udfordres og sættes under pres.

5.3. En ambivalens træder frem

De fleste dage er stemningen i Caféen og blandt brugerne god. Der er dog også dage og perioder, hvor brugerne er opfarende og lader til at smitte hinanden med dårligt humør, hvilket får konflikter mellem dem til at blusse hurtigere op. Dette sker oftest sidst på måneden, hvor brugerne er særligt pressede rent økonomisk, hvilket blandt andet betyder, at der er færre penge til alkohol og mad. Brugernes overskud og rummelighed er i disse perioder mere begrænset, og de giver selv udtryk for, at dette påvirker stemningen i Caféen: ”... hvis man skal gå herud, så er det bedst fra starten af måneden, så er det meget roligt, men hvis man kommer på slutningen af måneden, så skal man informeres om, at der er mere støj og øhh.. meget aktive på folkene...” (Simon). Simon foretrækker at komme i Caféen først på måneden, hvor der er mere roligt. Han oplever, at der er mere støjende sidst på måneden, hvor brugerne beskrives som mere ”aktive”, hvilket kan ses som en henvisning til den urolige og opfarende stemning, der kan være. Endvidere påpeger de ansatte som beskrevet, at der ofte er flere brugere i Caféen sidst på måneden (afspejles i brugeroptællingen jævnfør bilag 2), hvilket også skaber mere uro. Disse udsving hos brugerne har betydning for deres relation til de ansatte, da de i disse perioder ofte har mindre socialt overskud til at udvise taknemmelighed og således modtage de ansattes omsorg. Dette skal ikke forstås som, at brugerne bevidst afviser de sociale relationer, som er forbundet med den reciprocitet, der ligger i omsorgens modtagelse⁸⁸. Den udeblivende modtagelse er snarere et udtryk for manglende socialt overskud.

Derudover påvirkes stemningen i Caféen generelt, og den øgede tendens til konflikter resulterer ofte i mere at se til for de ansatte, der forsøger at opretholde ro og orden. Stemningen kan således svinge meget afhængigt af disse perioder. Hvordan dette påvirker de ansatte kan spores i deres udtalelser om brugerne, som til tider er direkte selvmodsigende:

”... men jeg synes jo mest, de suger, men det gør sådan en gruppe jo som... de har jo ikke det store overskud... men jeg synes faktisk, jeg får rigtig meget igen hver dag, (...) så jeg synes, vi får meget igen altså. De giver ikke så meget.. jo der er nogen af dem,

⁸⁸ Der er få tilfælde, hvor enkelte brugere bevidst afviser at indgå i relationer til de ansatte blandt andet ved at holde sig for sig selv og ikke søge de ansattes omsorg, men dette er særtilfælde, og det drejer sig om brugere, der, af forskellige årsager ikke ønsker at indgå i den omsorg og socialitet, som ellers er mellem brugere og ansatte i Caféen.

der giver lidt, hvad de nu kan overskue af praktiske ting, men det er jo meget noget med, at de skal have noget..." (Marianne)

I samme sætning beskrives brugerne som nogen, der "suger" og nogen, man "får rigtig meget igen" fra; to beskrivelser der strider mod hinanden, hvilket vidner om eksistensen af en ambivalent følelse hos Marianne. I en gennemgang af hvordan begrebet ambivalens er blevet behandlet i antropologiske slægtskabsstudier siden 1940'erne, argumenterer antropolog Michael Peletz for, at ambivalens er en naturlig del af slægtskabs- såvel som andre relationer (Peletz 2001:414). Med reference til the Oxford English Dictionary definerer Peletz ambivalens som: "*Sameksistensen af selvmodsigende følelser eller holdninger til en person eller ting*" (ibid.:414, oversat fra engelsk). Det er hans argument at i stedet for at se ambivalens som en undtagelse, bør det forstås som en integreret del af de fleste sociale relationer, hvor tendens til ambivalens kun er større, jo tættere relationerne er (ibid.:432,436-37). Ambivalens forstået på denne måde er tydeligt til stede i Mariannes udtalelse om brugerne, og ifølge Peletz skal dette ikke ses som et vidne om en manglende social relation men snarere det modsatte.

Mariannes ambivalens lader til at være påvirket af hendes ide om, hvad der kan forventes af "*sådan en gruppe*". Denne formulering kan ses som en reference til brugergruppen som socialt udsatte, der som følge af deres situation ikke har "*det store overskud*" og derfor ikke kan forventes at give så meget igen. Dette vidner om, at der som påpeget ikke er en forventning til en balanceret reciprocitet. På trods af dette påvirker brugernes overskud de ansatte, hvilket ses i disse ambivalente holdninger, som Lars også giver udtryk for, når han forklarer: "*Indimellem så kommer der noget tilbage, det må jeg sige. Bare det... man kan sige, de er jo meget taknemmelige og meget glade mennesker...*" (Lars). I et senere interview beskriver han imidlertid brugerne således: "*Ja, i det hele taget, de her mennesker, de spiser dig jo, altså de æder dig jo op langsomt; de sætter stikket i (...), det er jo kun dem.*" (Lars). Som hos Marianne beskrives brugerne først som nogen, der giver igen og udviser taknemmelighed og dernæst som nogen, der tapper Lars for energi, når de "*sætter stikket i*". Det er tydeligt, at Lars påvirkes personligt af dette, hvilket endnu en gang understreger det personlige engagement.

Disse udtalelser står i kontrast til de ansattes udtryk for, at brugerne gennem deres modtagelse og anerkendelse af omsorgen giver dem glæde og i nogle tilfælde også omsorg igen. Når ambivalensen træder frem, fremstår relationerne ligeledes mere asymmetriske, og reciprociteten opleves som mangelfuld. Denne type udtalelser er langt hyppigere i de perioder, hvor brugernes overskud er

mindre, stemningen i Caféen dårligere og modtagelsen af omsorgen mindre tydelig eller helt udeblivende. Således understreges det, hvordan den omsorg der gøres kan forstås som en proces, hvorigennem brugere og ansatte i deres relationer indvirker på hinanden. Ifølge Noddings, betyder en mangelfuld modtagelse af omsorgen, at en stor del af den glæde, der forbindes med at gøre omsorg, forsvinder. Det at gøre omsorg vil derfor i højere grad slide på den, der yder omsorgen, hvorved omsorgsrelationen sættes under pres (Noddings: 1984:52; Noddings 2007:43,46,48). I Caféen ses dette, når den generelle glæde ved at yde omsorg for brugerne påvirkes af følelsen af, at omsorgen ikke modtages, hvorfor den i stedet opleves som noget, der tærer. At de ansatte fortsat gør omsorg, selvom brugerne ikke opfylder forpligtelsen til at modtage, kan forstås på baggrund af de ansattes forståelse af deres arbejde som beslægtet med professionelt omsorgsarbejde. Dette underspilles som sagt ofte til fordel for det personlige engagement. I de perioder og situationer hvor de ansatte i mindre omfang oplever, at brugerne modtager og anerkender omsorgen, endsiges giver igen ved at vise interesse eller tilbyde hjælp, trækkes der derimod i højere grad på det professionelle engagement. Her lader omsorgen til at være mere grundet i de ansattes forestilling om den omsorg, de som ansatte på et værested for socialt udsatte bør gøre fremfor i deres personlige relation til brugerne. Det ses dog samtidig, at den mangelfulde reciprocitet påvirker de ansattes oplevelse af at gøre omsorg. Således forbindes det at gøre omsorg i disse perioder snarere med ambivalente følelser end med glæde. Marianne forklarer i det følgende udfordringerne ved at være så rummelig og tålmodig, som hun føler, hun bør være også i de perioder, hvor brugerne er pressede:

"Jeg synes, det er svært at holde den der gejst nogle gange. (...) det synes jeg nogle gange, så er man brugt, så er det ikke altid, ens tålmodighed er lige... (...) Men det er jo også der, man skal være den gode.. der er det jo, man skal være god pædagogisk..."

(Marianne)

Ved at fremhæve sine pædagogfaglige værktøjer viser Marianne, at hun søger at trække på sin professionelle baggrund, når gejsten er svær at finde for fortsat at være der og gøre omsorg for brugerne.

Dette indblik i de ansattes ambivalens, og hvordan de håndterer, når modtagelsen af omsorgen og dermed reciprociteten er mere mangelfuld, peger mod, at omsorgen er forbundet med nogle værdier i forhold til, hvad der ses som god og dårlig omsorg. Disse værdier påvirker, hvordan de ansatte gør omsorg og lader også til at have indflydelse på, hvordan de oplever det at gøre omsorg og indgå i

omsorgsrelationer. En forståelse af disse værdier er derfor vigtigt for at forstå omsorg i Caféens kontekst, og derfor vil jeg nu rette blikket herimod.

5.4. Den gode omsorg

I kapitel 3 blev det understreget, hvordan opmærksomhed på den enkelte og dennes behov er et vigtigt element i at gøre omsorg overfor brugerne. Dog lader det til, at ikke alle behov betragtes lige positivt. Et indblik i dette er første led i at udforske de værdier, som de ansatte knytter til det at gøre omsorg, hvor jeg vil argumentere for, at der eksisterer en særlig ide om, hvad god omsorg er. Hvis brugerne har lyst og økonomisk overskud, kan de som sagt donere fem kroner i en bøsse for maden i Caféen. Når brugerne er særligt økonomisk pressede, kan de finde på at spørge de ansatte om penge til en øl. Hvis de ansatte efterkommer dette, tages pengene oftest fra denne bøsse. I det følgende citat taler Marianne om sit forhold til at støtte brugernes behov for alkohol økonomisk, når de har voldsomme abstinenser, og også her træder en ambivalens frem:

”... den der femmer (...), den går jo lidt tilbage her, når de ikke har noget, og den har jeg personligt igennem årene haft lidt svært ved (...). Jeg synes, det virker mærkeligt, at vi på den ene side siger: 'Giv os en femmer og her, nu skal I få noget mad,' og så putter jeg den [femmeren] også i forhold til deres alkohol (...). Men på den anden side, kan jeg jo godt se... nogle gange når jeg så står med en af de der, der har det rigtig dårligt og overhovedet ikke kan få kroppen til hverken det ene eller andet, så kan jeg jo godt se, at det er en nødvendighed.” (Marianne)

Implicit stiller Marianne i citatet mad og alkohol overfor hinanden som udtryk for henholdsvis noget godt og dårligt. Mol et al. argumenterer for, at en undersøgelse af, hvordan ideer om god og dårlig omsorg kommer til udtryk i en given kontekst, er et vigtigt element i at forstå, hvordan omsorg gøres. Formålet med dette er ikke at foretage en generaliserende bedømmelse af godt og dårligt men at forstå de værdier, som er forbundet med omsorgen og derved øge forståelsen af omsorg i den konkrete kontekst (Mol et al. 2010a:11-13). Sådanne omsorgsværdier fremgår af Mariannes udtalelse, hvor det at støtte brugernes misbrug økonomisk forbindes med dårlig omsorg sammenlignet med at tilbyde mad, hvilket ses som udtryk for god omsorg. Samtidig påpeger hun, at det, der umiddelbart forbindes med dårlig omsorg, kan være en nødvendighed, hvilket Lars uddyber:

”Altså omsorg kan jo også være, når han står her og ikke har nogen penge (...), at man giver ham til to øl. Om det er i orden eller ej, det ved jeg ikke, men under alle omstændigheder, hvis jeg skal snakke med ham, så skal han jo være rask, ellers så sidder han bare og tænker øl. Så hvis jeg skal hjælpe ham videre, så skal der jo være lidt ro på først.” (Lars)

Lars argumenterer for, at brugernes misbrug og abstinenser kan være et vilkår, man må forholde sig til, fordi tilfredsstillelsen af abstinenserne i nogle tilfælde er så voldsomt et behov, at det hindrer brugerne i at modtage det, der forstås som god omsorg⁸⁹. I tråd med dette fremhæver Mol et al., at værdier knyttet til omsorg ikke altid er indlysende men ofte kommer til udtryk i komplekse og ambivalente holdninger og handlinger, hvor ideer om god og dårlig omsorg kan være spundet ind i hinanden (Mol et al. 2010a:12-13). En sådan ambivalens ses i holdningen til at støtte brugernes misbrug økonomisk. Endvidere peger dette mod, at de ansatte har en overordnet forståelse af god omsorg som noget, der gør en forskel i brugernes liv. I den forbindelse tillægges brugernes misbrug en negativ værdi, hvorved det at støtte det som udgangspunkt er udtryk for dårlig omsorg. Når Marianne og Lars sætter brugernes abstinenser ind i en kontekst af nødvendighed i forhold til at kunne hjælpe dem, bliver det dog muligt at ændre opfattelsen af disse handlingers værdi, så de bliver et led i at gøre god omsorg. Herved ses det, hvordan ideer om godt og dårligt ikke kan defineres på forhånd men bliver til og forandres gennem handlinger, hvilket Mol også fremhæver (Mol 2008:87).

Selvom det ikke er Caféens eksplicitte formål at forandre, behandle eller rådgive brugerne i forhold til deres situation, spores der blandt de ansatte et ønske og håb om at gøre en mere gennemgribende forskel og hjælpe brugerne med at skabe forandringer i deres liv. Handlinger, der støtter op om dette, får derved høj værdi og forbindes med ideen om god omsorg. Det fremgik af forrige kapitel, hvor flere af de ansatte gav udtryk for, at det giver dem glæde, når de kan mærke, at omsorgen betyder noget for brugerne. Endvidere ses det, når Lars udtaler *”... hvis vi ikke får dem ind, kan vi jo ikke rigtig arbejde med dem.”* (Lars), når Youssef forklarer *”... vi hjælper dem med alt hvad man kan jo, og det føler jeg ligesom, det er et step fremad for dem (...)”* (Youssef), og når Marianne fortæller *”Jeg kunne godt ønske nogle gange, at man kunne få nogle af dem i lidt mere*

⁸⁹ Abstinenserne kommer blandt andet til udtryk ved voldsom koldsved, rystelser i hele kroppen og opkastning, der gør det vanskeligt at spise, drikke og slappe af. Blandt de brugere, der har et stort alkoholmisbrug, kan tilfredsstillelsen af deres abstinenser således forstås som et fysisk behov.

behandling... ” (Marianne). I hverdagen er der dog sjældent ressourcer eller tid til at arbejde mod sådanne langsigtede forandringer, og det er som sagt heller ikke Caféens formål. Derfor repræsenteres den gode omsorg i praksis af mad, drikke, opmærksomhed, anerkendelse og lignende, der på hverdagsplan gør en forskel for brugerne - de får noget at spise og drikke, har et sted at være, føler sig godt behandlet og anerkendt, modtager lægehjælp med mere. Som følge heraf får det stor betydning for de ansatte, at de oplever, at denne omsorg gør en forskel for brugerne. Når brugerne modtager den omsorg, de ansatte gør i hverdagen, kan det på den baggrund forstås som en måde, hvorpå de bekræfter de ansatte i, at omsorgen gør en forskel. Det er således ikke blot relationerne, der bekræftes og styrkes gennem modtagelsen som påpeget af Noddings, men også de ansattes værdier i forhold til, hvad god omsorg er. I de perioder hvor brugernes sociale overskud er mere begrænset, og omsorgen i mindre grad modtages, finder denne bekræftelse i mindre grad sted. I det følgende vil jeg argumentere for, at det er med til at øge den ambivalente følelse af, at det at gøre omsorg og indgå i relationer til brugerne også kan være tærende og trættende.

5.5. At blive omsorgstræt

På samme vis som en ambivalent holdning til brugerne i visse perioder træder frem i de ansattes udtalelser, er der også eksempler, hvor den omsorg, de gør, fremstår mere ambivalent i forhold til den opmærksomhed og anerkendelse, der tidligere blev fremhævet som vigtige elementer:

Amalie og hendes kæreste kommer ind i Caféen. Amalie ser trist ud og sætter sig ind i det tilstødende spiserum uden at hilse på nogen. Da jeg går derind, kan jeg se, at hun sidder alene og græder. Marianne, der kender Amalie godt, går over til hende, aer hende lidt på kinden og spørger, hvad der er galt. Amalie forklarer grædende, at der er en, der har behandlet hende 'nedladende'. Marianne står lidt og spørger så, om det måske ikke bare føles sådan, fordi Amalie har drukket lidt for meget, og hun foreslår: 'Så må du gå ud i samfundet, det er godt vejr', hvorefter hun forlader lokalet for at fortsætte arbejdet i køkkenet. (Uddrag fra feltnoter)

Når Marianne aer Amalie på kinden og spørger ind til hendes situation, giver hun udtryk for opmærksomhed, interesse og medfølelse og gør således omsorg overfor Amalie. Ved derefter at påpege at Amalie har drukket, bagatelliserer og underkender Marianne dog på sin vis Amalies følelser. Det efterfølgende forslag om at problemet kan løses ved at "gå ud i samfundet" og det gode vejr underbygger dette og kan fremstå som en kynisk reaktion på Amalies tårer. En sådan

reaktion skal blandt andet ses i lyset af de ansattes mangeårige erfaring og omgang med brugerne. En erfaring, som de giver udtryk for, har lært dem, at følelser og reaktioner kan blive forstærket, når brugerne eksempelvis er påvirket af alkohol, hvilket også er den forklaringsmodel, Marianne trækker på.

Til yderligere at forstå betydningen af disse mange års erfaringer vil jeg inddrage begrebet ”compassion fatigue”, der forbindes med professor i psykologi og socialt arbejde Charles Figley (1995). Begrebet kan på dansk oversættes til medfølelses- eller omsorgstræthed (i det følgende betegnet som omsorgstræthed) og defineres af Figley som *”en tilstand af udmattelse og dysfunktion – biologisk, psykologisk og socialt – som resultat af forlænget eksponering for medfølelses-/omsorgsstres og alt hvad dette fremkalder.”* (Figley 1995:253, oversat fra engelsk). Det er hans argument, at denne tilstand ofte rammer såkaldte professionelle hjælpere som socialarbejdere og lignende, der i deres arbejde er udsat for en række stressfaktorer. Det skyldes, at empati og medfølelse er nogle af grundelementerne i denne form for arbejde, samt at man ofte er eksponeret for andres lidelser over en lang periode (ibid.:2,15,252). Med reference til Figley påpeger professor i socialt arbejde Ana Leon et al., at dette kan komme til udtryk som eksempelvis fysisk og emotionel træthed, nedsat medfølelse for og evne til at relatere til de individer, der arbejdes med samt håbløshed (Leon et al. 2008:44). De ansatte i Caféen gør omsorg overfor en gruppe socialt udsatte brugere blandt andet ved at vise interesse og forståelse for brugernes problemer og behov, og de udviser således empati og medfølelse. Med deres mangeårige arbejde i Caféen kan der derfor argumenteres for, at de er eksponeret for de stressfaktorer, som Figley påpeger. At dette blandt andet kan resultere i en følelse af træthed og håbløshed, giver Lars og Marianne udtryk for i det følgende:

”Jo, fordi nu har jeg jo gjort det her i så mange år, at nu er jeg sku’ godt nok ved at blive lidt udbrændt.. jeg er sku’ ved at være træt (...). De har brugt mig, det har de.”

(Lars)

”Jeg tror, det her er et arbejde, uanset hvordan, du bliver brugt, og du er træt når du... (...) Det er så bare trist, at de... at de vælger at leve... mange af dem... det der misbrug og så videre, det er jo ikke rart at se på.” (Marianne)

Både Marianne og Lars forklarer, hvordan deres engagement i Caféen, og den omsorg, de gør her, resulterer i, at de nogle gange føler sig ”brugt” og ”træt”. Lars har som beskrevet været knyttet til

Caféen i over 25 år og har således en længerevarende erfaring med og eksponering overfor brugerne end Marianne og Youssef. Den form for generel omsorgstræthed som ses i udtalelserne herover er i tråd med Figley mest tydelig hos Lars men ses også hos Marianne og Youssef. Som det fremgår af beskrivelsen af Mariannes reaktion overfor Amalie, lader denne træthed til blandt andet at betyde, at de ansatte til tider kan have svært ved at engagere sig i og vise medfølelse overfor brugerne og deres problemer. Det er i den forbindelse vigtigt at gøre opmærksom på, at Figley taler om en psykisk tilstand, som kommer til udtryk i en række symptomer. Formålet med at inddrage denne teori er ikke at diagnosticere de ansatte i Caféen. Imidlertid er det mit argument, at begrebet omsorgstræthed kan have antropologisk relevans, da det kan være med til at give forståelse for, hvordan det at gøre omsorg kan opleves. I Caféens kontekst er dette et led i at forstå de ansattes reaktioner samt ambivalente udtalelser, følelser, og forståelser i forhold til det at gøre omsorg. Herigennem nuanceres forståelsen af omsorg ved at vise, hvordan omsorgen ikke blot kan opleves som en kilde til glæde men også til træthed og frustrationer. Dette uddybes yderligere, når begrebet i det følgende kombineres med en analyse af de værdier, de ansatte knytter til god omsorg.

5.6. Ønsket om at gøre en forskel

Det er blevet påpeget, at der blandt de ansatte kan spores et håb og ønske om at gøre en forskel for brugerne på længere sigt, hvilket forbindes med god omsorg. Disse langvarige forandringer er dog ikke Caféens fokusområde. Den omsorg, der gøres i praksis, handler derfor om at gøre en forskel for brugerne på hverdagsplan. Jeg vil på baggrund af dette argumentere for, at bekræftelsen af at omsorgen gør en forskel får en særlig betydning for de ansatte.

Som nævnt i beskrivelsen af brugerne i kapitel 2 skelner Lars mellem tre brugertyper – de unge, mellemgruppen og terminalplejegruppen. Dette er ikke en inddeling, som de ansatte refererer til i hverdagen eller som afspejles i deres tilgang til brugerne. I tråd hermed stilles der på tværs af denne inddeling generelt ikke krav til, at brugerne skaber langvarige forandringer i deres liv⁹⁰. Der er enkelte eksempler på brugere, som giver udtryk for et ønske om at skabe forandring ved eksempelvis at komme ud af et misbrug eller få en stabil bolig. I disse tilfælde støtter de ansatte op om brugerens ønske og søger så vidt muligt at hjælpe med kontakt til relevante sociale instanser og lignende. I få tilfælde resulterer dette i varige forandringer, men generelt er det dog sjældent, at dette finder sted, hvilket Marianne også peger på i citatet i forrige afsnit. Det gælder særligt for de

⁹⁰ Dog må det påpeges, at der ses en forskel i forhold til de få nye unge brugere, som kommer til Caféen. Her stilles stadig ikke krav til forandring, men Caféens ansatte søger dog at etablere et samarbejde med andre sociale instanser for at arbejde mod at få den unge væk fra gaden.

brugere, som Lars referer til som terminalplejegruppen: ”Og så er der jo også den store gruppe af de der terminalpleje, hvor der... de kommer jo ingen vegne, det er jo også trættende at se dem dø på den måde, så jeg er brugt ja, det er jeg.” (Lars). Figley pointerer i den forbindelse, at særligt to faktorer påvirker tendensen til omsorgstræthed: Evnen til i nogen grad at sætte grænser og distancere sig personligt fra arbejdet samt følelsen af at arbejdet gør en forskel for dem, der arbejdes med (Figley 1995:253). Der er tidligere blevet argumenteret for, at de ansatte bevæger sig i gråzonerne mellem det professionelle, personlige og private engagement i relationerne til brugerne og omsorgen heri samt, at de til tider finder det svært at drage grænser i forhold til brugerne. Ligeledes er det flere gange blevet fremhævet, hvordan de ansatte i høj grad involverer sig i og påvirkes personligt af omsorgen og relationerne. Dette kan således forstås som en medvirkende årsag til, at det at gøre omsorg for brugerne til tider kan føles som noget, der ”bruger” de ansatte og gør dem trætte. Samtidig ses det, at de ansatte dagligt oplever, at den omsorg der gøres i Caféen sjældent fører til langvarige forandringer i brugernes liv og gør en forskel på dette plan. At dette kan føre til en følelse af omsorgstræthed ses både i Lars’ og Mariannes udtalelser her og i tidligere afsnit, og det fremgik også tydeligt i Mariannes reaktion i forbindelse med de understegte hakkebøffer i kapitel 4.

Mol et al. argumenterer for, at ideer og værdier i forhold til god omsorg i en given kontekst er det, de, der er involveret i omsorgen, stræber efter og søger at leve op til (Mol et al. 2010a.:12). I Caféens kontekst er der blevet argumenteret for, at de ansatte stræber efter at gøre en forskel for brugerne. Dette repræsenterer således god omsorg. På baggrund heraf er det mit argument, at brugernes modtagelse af omsorgen får en særlig betydning, der rækker ud over opretholdelsen af reciprocitet og bekræftelsen af de sociale relationer. Ved at modtage den omsorg, de ansatte gør i hverdagen, bekræfter brugerne de ansatte i, at omsorgen gør en forskel for dem på hverdagsplan, selv hvis de langsigtede forandringer udebliver. Således bekræftes de ansatte i, at den omsorg, de yder, gør en forskel for brugerne og dermed lever op til deres ideer om god omsorg. Dette, sammenholdt med at relationerne bekræftes og styrkes, er med til at give de ansatte glæde i forhold til at gøre omsorg og relatere til brugerne samt lyst til at fortsætte. Udebliver modtagelsen, sættes relationerne derimod under pres, og omsorgens værdi bekræftes ligeledes ikke. I de perioder hvor brugernes overskud er begrænset, og den manglende modtagelse i højere grad finder sted, træder ambivalensen i forhold til relationen til brugerne og det at gøre omsorg derfor tydeligere frem. Det er således i disse perioder, at omsorgen og relationerne til brugerne i højere grad opleves som noget, der tærer på de ansatte og gør dem trætte fremfor at være en kilde til glæde.

5.7. Delkonklusion

I dette kapitel har jeg forsat haft fokus på omsorg i relationerne mellem brugere og ansatte, og forståelsen af disse relationer er blevet udfordret og udviklet. Jeg har argumenteret for, at de ansatte kan opleve brugernes modtagelse af omsorgen som en form for anerkendende omsorg i sig selv. Ved at vise hvordan nogle brugere ydermere gør omsorg for de ansatte blandt andet gennem interesse og tilbud om hjælp, er der blevet sat spørgsmålstejn ved tendensen til at skelne klart mellem asymmetriske og symmetriske omsorgsrelationer. Dette baseres på en relativ forståelse af omsorg, hvor den omsorg, der gøres mellem parterne, ikke måles efter samme målestok. På baggrund heraf er der blevet argumenteret for, at omsorgsrelationerne mellem ansatte og brugere placerer sig på et dynamisk kontinuum mellem asymmetri og symmetri, samt at parterne gensidigt påvirker hinanden over tid. På baggrund af dette er det blevet påpeget, at brugerne ikke er forpligtet til at gengælde de ansattes omsorg fuldt ud, selvom der er en forpligtelse til at modtage omsorgen. Dette skyldes blandt andet, at de ansatte forstår deres arbejde som delvist beslægtet med professionelt omsorgsarbejde. Derfor underspiller de forpligtelsen til at gengælde til fordel for det sociale, som er forbundet med ønsket om at hjælpe brugerne. Relationerne mellem ansatte og brugere kan derfor beskrives som præget af en form for generaliseret reciprocitet, hvorimod de interne brugerrelationer i højere grad er præget af en mindre tillidsfuld balanceret reciprocitet. I forlængelse heraf er det blevet vist, hvordan relationerne mellem ansatte og brugere sættes under pres i de perioder, hvor brugernes overskud er mere begrænset, og de i mindre grad lever op til forpligtelsen til at modtage omsorgen. Dette kommer til udtryk i ambivalente følelser overfor brugerne blandt de ansatte, hvor det at gøre omsorg i højere grad fremstilles som en byrde, der tærer og gør de ansatte trætte. Et indblik i de værdier, de ansatte knytter til ideen om god omsorg, har gjort det tydeligt, at de har et ønske og håb om at skabe varige forandringer i brugernes liv. Da dette ikke er Caféens fokusområde, knyttes ideen om god omsorg i praksis til at gøre en forskel for brugerne på hverdagsplan. Ved at inddrage begrebet omsorgstræthed og kombinere det med analysen af disse værdier er forståelsen af betydningen af reciprocitet blevet nuanceret. Der er således blevet argumenteret for, at brugernes modtagelse af omsorgen får en særlig betydning: Herigennem bekræftes og styrkes de sociale relationer, men forpligtelsen til at modtage er også afgørende for, at de ansatte bekræftes i, at omsorgen gør en forskel. Således forsikres de om, at omsorgen falder indenfor rammerne af deres ide om god omsorg. Sammenholdt er brugernes modtagelse derfor afgørende for, at det at gøre omsorg opleves som en glæde blandt de ansatte og giver dem lyst til at forsætte. Udebliver modtagelsen derimod, udfordres både de sociale relationer

og omsorgens værdi, og omsorgen opleves i højere grad som en trættende byrde. Dette understreger, at omsorgen og de relationer den gøres i ikke er statiske men dynamiske og skrøbelige, idet ansatte og brugere hele tiden indvirker på hinanden gennem den omsorg, der gøres og modtages mellem dem.

Kapitel 6. Konklusion og perspektivering

I Caféen nærmer klokken sig 13, og de fleste brugere har spist op og forladt stedet. I køkkenet er de ansatte og frivillige ved at rydde de sidste ting og gøre klar til i morgen. To brugere, der endnu ikke er gået, hjælper med at tørre bordene af og sætte stole op, inden også de pakker deres tasker og jakker sammen. 'Tak for i dag, og tak for god mad', siger den ene henvendt mod køkkenet på vej ud af Caféen. 'Selv tak, vi ses i morgen', lyder det tilbage, før de to brugere begiver sig ned af trappen, hen af gangen og ud af porten på vej mod gaden.

Dette speciale har sat fokus på omsorg. På baggrund af fire måneders feltarbejde i Morgencafé for Hjemløse har jeg udforsket, hvordan omsorg gøres, opleves og forstås i denne kontekst, hvor omsorg ikke i udgangspunktet er privat men heller ikke en defineret professionel arbejdsopgave. Derfor adskiller Caféen sig fra de kontekster, som omsorg typisk associeres med og studeres i – den private sfære og den professionelle sundheds- og plejesektor, der med udviklingen af den danske velfærdsstat har overtaget en lang række omsorgsopgaver. Som følge heraf fremstår den omsorg, som gøres i Caféen, særligt interessant, da der sættes spørgsmålstegn ved, hvordan omsorg kan forstås i denne kontekst. Med dette fokus på omsorg skriver jeg mig ind i en del af antropologien, som særligt de seneste år har fundet interesse for omsorgsbegrebet. Dette har dog primært været indenfor sundhedssystemets kontekst, hvor studiet af omsorg ofte figurerer som et led i at studere andre elementer af samfundet. Herved har omsorgsbegrebet en tendens til at træde i baggrunden. Derfor adskiller mit studie sig også fra denne litteratur ved at have sat fokus på omsorg i sig selv udenfor sundhedssystemets kontekst.

Gennem min analyse er det blevet tydeligt, at omsorg har en central betydning i Caféen, hvor omsorg gøres i hverdagens små handlinger særligt i relationerne mellem ansatte og brugere. Derved fremhæves omsorgens relationelle dimension; en dimension flere antropologiske studier tidligere har påpeget. I disse studier er det dog kun i mindre omfang blevet undersøgt, hvordan det relationelle kommer til udtryk, hvilket jeg anser for at være et vigtigt element i at forstå omsorg. Derfor har jeg i specialet søgt at udforske de relationer, hvori omsorgen gøres. Herigennem understreges det, at den måde omsorg kommer til udtryk i høj grad er forbundet med de relationer, hvori omsorgen gøres. Jeg har i den forbindelse argumenteret for, at omsorgsrelationerne mellem brugere og ansatte bevæger sig i spændingsfeltet mellem det professionelle, personlige og private.

Dette er med til at sætte rammerne for den omsorg, der gøres, og det har ligeledes betydning for, hvordan det at gøre omsorg opleves og forstås. Ved at bringe omsorg og de relationer, hvori omsorg gøres, i fokus, er der derved opnået en forståelse for omsorgens muligheder såvel som grænser, forpligtelser, udfordringer og skrøbelighed.

Gennem specialet har jeg foretaget en bevægelse fra en åben udforskning af omsorg i Caféens kontekst mod en indsnævring af, hvordan omsorg kan forstås i denne sammenhæng. Således har jeg påpeget, at den omsorg, der gøres i Caféen, er rammesat af, at Caféens brugere er hjemløse og socialt udsatte. Derfor har de ansatte og i nogen grad de frivillige i hverdagen fokus på at imødekomme nogle af de basale fysiske behov, som brugerne kan have svært ved at stille på egen hånd som følge af deres begrænsede ressourcer. I den forbindelse er mad trådt frem som et essentielt element i omsorgen og et vigtigt forbindelsesled mellem brugere og ansatte. Via et indblik i madens materielle såvel som sociale dimensioner er det blevet tydeligt, at mad er med til at stille et basalt behov for næring blandt brugerne, men at det også er forbundet med at vise opmærksomhed og anerkendelse af den enkeltes sociale værdighed. Dette er ligeledes centrale aspekter af, hvordan omsorg gøres. Brugere giver i tråd hermed udtryk for, at følelsen af opmærksomhed og anerkendelse er vigtig men noget, de ikke altid oplever at få i de kontekster, de indgår i udenfor Caféen. Således understreges det, at omsorg i form af tilfredsstillelsen af basale fysiske behov er forbundet med tilfredsstillelsen af en række mere emotionelle behov.

På baggrund af dette har jeg argumenteret for, at den omsorg, der gøres i Caféen, er relationel – den finder sted mellem mennesker og i særlig grad mellem ansatte og brugere. Dette er som sagt ikke noget innovativt argument, men jeg har argumenteret for, at det er nødvendigt i højere grad at udforske, hvordan omsorgen kommer relationelt til udtryk, idet forståelsen af omsorg ikke kan adskilles fra de relationer, hvori omsorgen gøres. De relationer, der præger Caféen, falder ikke klart indenfor det skel mellem det professionelle, personlige og private, som ofte præger den Skandinaviske forskning i omsorg og socialt arbejde. Derimod har jeg påpeget, hvordan de ansatte søger at navigere i gråzonerne herimellem, når de gør omsorg og relaterer til brugerne med udgangspunkt i et ønske om at engagere sig personligt men ikke privat, mens det professionelle underspilles. Jeg har også vist, hvordan grænserne mellem disse til tider flytter sig eller flyder sammen. I forhold til brugerne har jeg argumenteret for, at Caféen er med til at sætte rammerne om en måde at være sammen på, som kan være fællesskabende og i nogen grad adskiller sig fra de kontekster, brugerne ellers befinder sig i. På den baggrund fremstår Caféen som en form for fristed, hvor en del af de konflikter og den konkurrence, der findes på gaden, begrænses. Dette afspejler sig

i den tillid, som brugerne giver udtryk for at have opbygget til de ansatte over tid. Endvidere har jeg påpeget, at der også ses eksempler på intern brugeromsorg. Dog er det samtidig blevet vist, at brugernes interne relationer i Caféen præges af en højere grad af mistillid og ustabilitet, hvilket er med til at begrænse omsorgens udstrækning og gøre, at relationerne hurtigere brydes.

Ved at inddrage både brugere og ansattes perspektiver på omsorgen har jeg opnået en nuanceret forståelse for deres indbyrdes relationer, hvori omsorgen gøres. På den baggrund har jeg argumenteret for, at omsorg i disse relationer er forbundet med reciprocitet. Omsorg er således ikke blot noget, der gøres og gives men også noget, der modtages aktivt. I den forbindelse er måltidet igen trådt frem som en kommunikationsform, hvorigennem omsorgen modtages af brugerne, når de udviser taknemmelighed, anerkendelse og respekt. Denne modtagelse er central for at bekræfte og styrke omsorgsrelationerne, hvilket skaber glæde hos både brugere og ansatte og understreger relationernes gensidighed. Jeg har på baggrund heraf argumenteret for, at den omsorg, der gøres i Caféen, ikke kan forstås fyldestgørende ud fra en altruistisk omsorgsforståelse. Omsorgen gives ikke ubetinget fra en primært aktiv til en primært passiv part men er derimod forbundet med forpligtelsen til at modtage, hvilket gøres aktivt. I den forbindelse kan relationerne mellem brugere og ansatte i udgangspunktet fremstå klart asymmetriske, da de ansatte blandt andet besidder en række materielle ressourcer, som brugerne ikke har, og denne type relationer fremstilles ofte sådan. Ved at udforske omsorgens relationelle dimension har jeg dog påpeget, at der i disse relationer er tale om to aktive parter. Dette understreges yderligere, når de ansatte giver udtryk for, at brugernes modtagelse i sig selv kan opleves som omsorg, samt at nogle brugere også gør omsorg gennem interesse og praktisk hjælp. Således argumenterer jeg for at forstå omsorg som noget relativt, hvor brugere og ansatte gør omsorg ud fra de ressourcer, de hver især besidder. På baggrund af dette er det mere passende at tale om, at disse omsorgsrelationer bevæger sig på et dynamisk kontinuum mellem asymmetri og symmetri, hvor de gensidigt og konstant påvirker hinanden over tid.

Jeg har gentagende gange vist, hvordan de ansatte i høj grad engagerer sig personligt i omsorgen og deres relationer til brugerne. Dog har jeg også påpeget, hvordan de ansattes engagement i Caféen i nogen grad er beslægtet med professionelt socialt omsorgsarbejde. Dette bliver tydeligt, når de giver udtryk for, at der, trods forpligtelsen til at modtage, ikke er en forpligtelse til, at brugerne giver det samme igen, som de får. En sådan forpligtelse er i højere grad til stede i brugernes interne relationer. De ansatte fremhæver derimod deres professionelle forpligtelse overfor brugerne, hvilken de ligeledes trækker på, når omsorgen i mindre grad modtages. Dette finder navnlig sted i de perioder, hvor brugerne er særligt økonomisk og personligt pressede grundet deres situationer,

hvilket begrænser deres sociale overskud. At der ikke er tale om en udelukkende professionel relation understreges dog af, at de ansatte fortsat påvirkes personligt af brugernes modtagelse eller mangel herpå. Således giver de i disse perioder i højere grad udtryk for ambivalente følelser og frustrationer i forhold til brugerne og det at gøre omsorg fremfor den glæde, som tidligere er blevet påpeget. Dette gør det ydermere tydeligt, hvordan parterne indvirker gensidigt på hinanden gennem omsorgen, og deres relationer sættes i disse perioder under pres.

Jeg har argumenteret for, at en følelse af omsorgstræthed kan opstå på baggrund heraf. Dette skal dog også ses i forhold til de værdier, de ansatte knytter til ideen om god omsorg. Jeg har i den forbindelse påpeget, at der blandt de ansatte kan spores et håb og ønske om at gøre en forskel for brugerne på lang sigt, hvilket forbindes med god omsorg. Denne form for langvarige forandringer er dog ikke Caféens fokus, og de ansatte har endvidere mange års erfaringer med, at sådanne forandringer sjældent finder sted blandt brugerne. Det betyder, at ideen om god omsorg i praksis forbindes med det at gøre en forskel for brugerne på hverdagsplan. Derfor får brugernes modtagelse af omsorgen en essentiel betydning. Gennem denne bekræftes de ansatte i, at omsorgen gør en forskel og dermed lever op til ideen om god omsorg. Opfyldelsen af den reciprokke forpligtelse til at modtage omsorg er således ikke blot med til at skabe og styrke de sociale relationer mellem brugere og ansatte. Derimod er modtagelsen også med til at bekræfte, at omsorgen gør en forskel og har en værdi. Dette giver både personlig glæde og lyst til forsat at gøre omsorg blandt de ansatte. Når omsorgen derimod ikke modtages, er det ikke blot de sociale relationer, der sættes under pres men også omsorgens værdi, der sættes spørgsmålstegn ved. Således understreges omsorgens skrøbelighed, da det ses, hvor hurtigt oplevelsen af omsorg som en kilde til glæde kan blive til oplevelsen af omsorg som en kilde til frustration og træthed.

På denne baggrund er det mit argument, at omsorg er noget der gøres i hverdagens små og store handlinger, som i Caféen finder sted mellem særligt ansatte og brugere. Her er ønsket at gøre en forskel på hverdagsplan, og omsorgen tager form som en relativ, relationel og dynamisk proces mellem to aktive parter. Mad figurerer som en essentiel del af omsorgen, der er med til at skabe en forbindelse mellem brugere og ansatte. I denne kontekst kommer omsorgens relationelle dimension til udtryk på en særlig måde, der falder i gråzonerne mellem det private, personlige og professionelle og bevæger sig på et kontinuum mellem symmetri og asymmetri, hvor omsorgen er forbundet med forpligtelser, forventninger og værdier.

Specialet bidrager hermed til den antropologiske omsorgsforskning med et nyt perspektiv på omsorgsbegrebet i en kontekst, der falder udenfor sundhedssystemet. Endvidere peger jeg mod en

måde, hvorpå omsorg i sig selv samt omsorgens relationelle dimension kan bringes i fokus. Ved at udforske hvordan omsorg gøres, opleves og forstås i Caféen, har jeg således opnået øget indsigt i omsorg som begreb, samt hvordan omsorgen kommer relationelt til udtryk.

Mad og reciprocitet har været vigtige elementer i at forstå omsorgen i Caféen. I den forbindelse har en antropologisk tilgang til studiet af måltidets sociale betydning samt antropologisk teori om reciprocitetsforpligtelser og reciprocitetsforhold bidraget til at nuancere forståelsen af omsorg og spillet mellem omsorg, mad og sociale relationer. Herigennem har jeg sat spørgsmålstejn ved tendenser indenfor omsorgsforskningen generelt til at skelne klart mellem professionel og privat omsorg, passive og aktive parter i en omsorgsrelation samt asymmetriske og symmetriske omsorgsrelationer. I stedet peger jeg på, at der er tale om et mere sammensat billede, hvor jeg understreger, at omsorgen, og de relationer den gøres i, er relativ, dynamisk, foranderlig og kompleks. Derved fremhæves det endvidere, hvordan forståelsen af omsorg ikke kan adskilles fra de relationer og den kontekst, hvori omsorgen gøres.

Perspektivering

I antropologisk øjemed peger dette speciale som fremhævet mod en måde at bringe omsorg i sig selv i fokus både inden- og udenfor sundhedssystemets kontekst. Ved at udforske hvordan omsorg gøres, opleves og forstås, samt hvordan omsorgen som noget relationelt konkret kommer til udtryk, kan der opnås uddybende forståelse for omsorgsbegrebet. Jeg ser dette som et vigtigt skridt for den antropologiske omsorgsforskning, hvor jeg finder et behov for i højere grad at sætte fokus på omsorg i sig selv fremfor som et led i at studere andre elementer af samfundet. En sådan tilgang vil endvidere muliggøre sammenligning på tværs af kontekster, hvilket kan kaste lys over ligheder og forskelle. I dette speciale tegnes konturerne af et omsorgsbegreb i relation til Caféen som kontekst, hvor omsorg fremstår som noget relativt, der gøres i hverdagens relationer mellem mennesker. Den måde, hvorpå omsorg kommer til udtryk, er tæt forbundet med de relationer, omsorgen gøres i, hvor relationerne mellem brugere og ansatte i Caféen bevæger sig mellem det personlige, private og professionelle. Andre omsorgsstudier som dette og sammenligninger på tværs af forskellige kontekster kan være et vigtigt led i at øge den antropologiske forståelse af omsorg som begreb samt disse forbindelser mellem omsorg og de relationer, hvori omsorgen gøres. I forhold til den omsorg der gøres i Caféen, kunne det med fordel videre studeres, hvordan brugere, ansatte og frivillige gør, oplever og forstår omsorg udenfor Caféens rammer. Dette ville ikke blot skabe grundlag for sammenligning men også give nye perspektiver på omsorgen og dens relationelle dimension,

hvorved forståelsen af hvilke rammer Caféen sætter for omsorgen og disse relationer ligeledes kan øges.

Endvidere lader det til, at diskussioner om forståelsen af og indsatsen overfor hjemløse og socialt udsatte samt samfundets forvaltning af omsorg i Danmark ingenlunde vil miste deres relevans de kommende år. Ikke blot synes antallet af hjemløse og socialt udsatte at stige, men det økonomiske og politiske pres på velfærdsstaten øges også. På den baggrund forbliver det relevant at diskutere om, og i så fald hvordan, samfundet skal varetage forskellige omsorgsopgaver, samt hvilken rolle den frivillige sektor skal spille i den kontekst. Som følge heraf er der ligeledes flere samfundsmæssigt relevante perspektiver i dette speciale, der blandt andet giver indsigt i en form for omsorg, som placerer sig i gråzonerne mellem det professionelle, personlige og private. Dette understreger behovet for at se nærmere på denne skelnen. Endvidere viser jeg, hvordan den form for omsorg, som præger Caféen, er forbundet med et stort personligt engagement, hvilket skaber muligheder for nære og anerkendende omsorgsrelationer mellem brugere og ansatte. For brugerne fremstår dette særligt betydningsfuldt, idet de giver udtryk for at opleve manglende anerkendelse og mangel på social værdighed i andre kontekster. Disse personlige relationer er en kilde til glæde for brugere og ansatte, men specialet illustrerer også nogle af de udfordringer, et sådan engagement kan give, når omsorgen eksempelvis ikke modtages, og der udtrykkes ambivalente følelser og træthed i forhold til det at gøre omsorg. Således er der lagt op til en diskussion af, hvordan omsorg i fremtiden kan og bør tage form indenfor rammerne af en velfærdsstat både i frivillige organisationer som Caféen samt i mere klart professionelle kontekster.

Endvidere er specialet med til at nuancere forståelse af hjemløse og sociale udsatte, når det påpeges, at de ikke er passive men spiller en aktiv rolle i omsorgsrelationerne til de ansatte. Således fremstår brugerne ikke blot som ressourcekrævende men som en mulig ressource i sig selv. Dette understreger værdien af se på interaktionen mellem ansatte og brugere i socialt arbejde. Ligeledes peges der mod vigtigheden af at åbne op for en dynamisk forståelse af sådanne relationer både teoretisk og praktisk, selv når de umiddelbart fremstår klart asymmetriske, og i højere grad se på muligheder såvel som begrænsninger i denne form for arbejde.

Litteratur

- Ahlmark, Nanna, Susan Reynolds Whyte, Janneke Harting & Tine Tjørnhøj-Thomsen
2014. Recognition as Care: A Longitudinal Study of Arabic Immigrants' Experience of Diabetes Training in Denmark. *Critical Public Health*, 2014:1-15.
- Alexander, Carla & Charles Grant
2009. Caring, Mutuality and Reciprocity in Social Worker-Client Relationships. *Journal of Social Work*, 9(1):5-22.
- Bateson, Gregory
1965[1936]. Chapter XIII: Ethological Contrast, Competition and Schismogenesis. I: *Naven: The Culture of the Iatmul People of New Guinea as Revealed through the Study of the "Naven" Ceremonial*, af Gregory Bateson, s. 171-197. 2. udgave. Stanford: Stanford University Press.
- Bech-Jørgensen, Birte
2003. *Ruter og rytmer. Brobyggerne, frontfolket og de hjemløse*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Benjaminsen, Lars & Heidi Hesselberg Lauritzen
2013. *Hjemløshed i Danmark 2013: National kortlægning*. København: SFI - Det Nationale Forskningscenter for Velfærd.
- Berthelsen, John, Bente Dunker Bertelsen, Gitte Jensen & Birgit Kirkebæk (red.)
1992. *Da omsorgen gik på arbejde*. København: Forlaget børn og unge.
- Boeskov, Signe & Nanna Folke Olsen
2005. *Små skridt – store forandringer. En undersøgelse af hjemløshed i gruppen af grønlandere i København*. København: Center for Kulturanalyse, Københavns Universitet.
- Brandt, Preben
1992. *Yngre hjemløse i København. Belyst ved en undersøgelse af de socialpsykiatriske forhold hos de 18-35 årige brugere af institutionerne for hjemløse i København*. Afhandling, Det samfundsvidenskabelige fakultet, Københavns Universitet. København: FADL'S FORLAG.

Breumlund, Anne & Inger Bruun Hansen

2005. *Når alkohol dominerer hverdagen, et sociologisk perspektiv på alkoholmisbrug og behandling*. Århus: Klim.

Buch, Elana D.

2014. Troubling Gifts of Care: Vulnerable Persons and Threatening Exchanges in Chicago's Home Care Industry. *Medical Anthropology Quarterly*, 28(4):599-615.

Bukhave, Henriette Brøgger & Marie Strøe Lind

2013. *Mit liv som hjemløs – fire unge hjemløses livshistorier*. Speciale i kandidatuddannelsen i socialt arbejde, Ålborg Universitet.

Bundgaard, Helle

2003: Lærlingen. Den formative erfaring. I: *Ind i verden*, redigeret af Kirsten Hastrup, s. 51-69. København: Hans Reitzels Forlag.

Christensen, Karen

1997. *Omsorg og arbejde – En sociologisk studie af ændringer i den hjemmebaserede omsorg*. Ph.d.-afhandling i sociologi, Bergens Universitet.

Christensen, Louise

2011. *Livet udenfor. En etnografisk beskrivelse af hjemløses hverdagsliv i København og oplevelser af marginalisering*. Speciale i antropologi, Institut for Antropologi, Københavns Universitet.

Christensen, Suna

2009. En-hovedet-under-armen-kultur eller blot værdibaseret arbejde. I: *Hverdagspraksis i socialt arbejde*, redigeret af Katrine S. Johansen, Kathrine L. B. Ludvigsen & Helle S. Nielsen, s. 113-133. København: Akademisk Forlag.

Darling, Jonathan

2011. Giving space: Care, Generosity and Belonging in a UK Asylum Drop-in Centre. *Geoforum*, 42:408-417.

Desjarlais, Robert

1997. *Shelter Blues, Sanity and Selfhood among the Homeless*. Philadelphia: University of Pennsylvania.

DeWalt, Kathleen M. & Billie R. DeWalt

2002. *Participant Observation, a Guide for Fieldworkers*. Walnut Creek: AltaMira Press.

Douglas, Mary

1972. Deciphering a Meal. *Daedalus*, 101(1):61-81.

Ehrenreich, Ditte

2005. *Rum til at være – dilemmaer ved omsorg for værestedsbrugere med alkoholmisbrug*. København: VFC Socialt Udsatte.

Elbæk, Ole & Mette Højte Jensen

2006. *Ung og hjemløs. Hvem er de unge – og hvad karakteriserer kommunens indsats overfor denne gruppe?* København: VFC Socialt Udsatte.

Elle, Jens Christian

2006. *Det velduftende plejehjem. På sporet af en ny mad- og omsorgskultur i den offentlige sektor*. Ph.d.-afhandling i Produktion og Ledelse, Institut for Produktion og Ledelse, Danmarks Tekniske Universitet.

Eriksen, Kristin Ådnøy, Bengt Sundfør, Bengt Karlsson, Maj-Britt Råholm & Maria Arman

2012. Recognition as a Valued Human Being: Perspectives of Mental Health Service Users. *Nursing Ethics*, 19(3):357-368.

Eriksen, Thomas Hylland

2001[1995]. *Small Places, Large Issues. An Introduction to Social and Cultural Anthropology*. 2. Udgave. London: PLUTO PRESS.

Eriksen, Thomas Hylland & Finn Sivert Nielsen

2001. *A History of Anthropology*. London: PLUTO PRESS.

Fabricius, Hanne

2001. Den hjemløse – i historisk perspektiv. I: *Lad de sidste blive de første. Socialpædagogik om udstødte og marginaliserede medborgere*, redigeret af Ditte Sørensen, s. 5-8. København: Socialpædagogernes Landsforbund.

Figley, Charles R.

1995. Compassion Fatigue as Secondary Traumatic Stress Disorder: An Overview & Epilogue: The Transmission of Trauma. I: *Compassion Fatigue. Coping with Secondary Traumatic Stress Disorder in those who treat the Traumatized*, redigeret af Charles Figley, s. 1-20 & 248-254. New York: Brunner/Mazel, Inc.

Flyverbom, Anna Lilje, Carina Wedell Andersen & Laura Helene Højring

2008. *Analyse af hjemløsetilbud i København*. København: Kuben Byfornyelse Danmark.

Gilligan, Carol

1982. *In a Different Voice*. Cambridge: Harvard University Press.

Graham, Janice E. & Raewyn Bassett

2005. Reciprocal Relations. The Recognition and Co-construction of Caring with Alzheimer's Disease. *Journal of Aging Studies*, 20:335-349.

Gulløv, Eva & Susanne Højlund

2003. At analysere stedets betydning. I: *Feltarbejde Blandt Børn*, redigeret af Eva Gulløv & Susanne Højlund, s. 130-50. København: Gyldendal.

Habermann, Ulla

2007. *En postmoderne helgen? - om motiver til frivillighed*. København: Museum Tusulanums Forlag.

Han, Clara

2012. *Life in Debt. Times of Care and Violence in Neoliberal Chile*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

Hansen, Finn Kenneth

1996. *Væresteder for socialt udsatte*. København: Center for Alternativ Samfundsanalyse og Socialt Udviklingscenter.

Hansen, Marianne Nord

2003. *Omsorg i de mellem menneskelige relationer i sundhedsvæsenet. Et kvalitetsudviklingsperspektiv*. Delpublikation nr. 6 i skriftserien ”De mellem menneskelige relationer”. Århus: Århus Amts Trykkeri.

Harbers, Hans, Annemarie Mol & Alice Stollmeyer

2002. Food Matters. Arguments for an Ethnography of Daily Care. *Theory, Culture & Society*, 19(5/6):207-226.

Hasse, Cathrine

1995: Fra journalist til ”Big Mamma”. Om sociale rollers betydning for antropologers datagenerering. *Tidsskriftet Antropologi*, 31:53-64.

Holm, Lotte

2012. Kapitel 1. Måltidets sociale betydning. I: *Mad, mennesker og måltider – samfundsvidenskabelige perspektiver*, redigeret af Lotte Holm & Søren Tange Kristensen, s. 23-38. 2. udgave. København: Munksgaard.

Honneth, Axel

2003. *Behovet for anerkendelse: En tekstsamling*, redigeret af Ramus Willig. København: Hans Reitzels Forlag.

Høgsbro, Kjeld, Kirsten Marie Bovberg, Louise Hardman Smith, Mette Kirk & Jesper Henriksen

2003. *Skjulte livsverdener. En etnografisk undersøgelse af forholdene for mennesker med hjemløshed, misbrug og sindslidelse som problem*. København: AKF Forlaget.

Højlund, Peter & Søren Juul

2005. *Anerkendelse og dømmekraft i socialt arbejde*. København: Hans Reitzels Forlag.

Jacobson, Nora

2007. Dignity and Health: A review. *Social Science & Medicine*, 64:292-302.

Jensen, Karen

1992. *Hjemlig omsorg i offentlig regi*. København: Hans Reitzels Forlag.

Jensen, Karen

1997. *Hjemlig omsorg i offentlig regi. En undersøgelse af kundskabsudviklingen i omsorgsarbejde*. København: Hans Reitzels Forlag.

Jensen, Katherine O'Doherty

2012. Hvad er "rigtig" mad? I: *Mad, Mennesker og Måltider – samfundsvidenskabelige perspektiver*, redigeret af Lotte Holm & Søren Tange Kristensen, s.145-156. 2. udgave. København: Munksgaard.

Johansen, Katrine Schepelern, Kathrine Louise Bro Ludvigsen & Helle Schjellerup Nielsen

2009. Praksisnære og konstruktive perspektiver på socialt arbejde. I: *Hverdagspraksis i socialt arbejde*, redigeret af Katrine S. Johansen, Kathrine L. B. Ludvigsen & Helle S. Nielsen, s. 9-26. København: Akademisk Forlag.

Juul Jensen, Uffe

1992. Kapitel 3.1. Er omsorg mulig? Samtale med Uffe Juul Jensen. I: *Da omsorgen gik på arbejde*, redigeret af John Berthelsen, Bente Dunker Bertelsen, s. 37-43. København: Forlaget Børn & Unge.

Juul, Søren

2009. Recognition and Judgement in Social Work. *European Journal of Social Work*, 12(4):403-417.

Juul, Søren & Erik Riiskjær

2012. *FÆLLES VÆRDIER i det sociale og sundhedsmæssige arbejde med socialt udsatte*. København: Ministeriet for Sundhed og Forebyggelse og Social- og integrationsministeriet.

Kirkebæk, Birgit

2009. Behandlingen af socialt udsatte historisk set. I: *Udsat for forståelse – en antologi om socialt udsatte*, redigeret af Preben Brandt, Bjarne Lenau Henriksen, Karl Bach Jensen & Niels Christian Rasmussen, s. 42-56. København: Rådet for Socialt Udsatte.

Klaver, Klaartje & Andries Baart

2011. Attentiveness in Care: Towards a Theoretical Framework. *Nursing Ethics*, 18(5):686-693.

Kleinman, Arthur

2009. The Art of Medicine. Caregiving: The Odyssey of Becoming More Human. *The Lancet*, 373:292-293.

2010. On Caregiving. *Harvard Magazine*, Jul-Aug:25-29.

2012. The Art of Medicine. Caregiving as Moral Experience. *The Lancet*, 380:1550-1551.

2013. From Illness as Culture to Caregiving as Moral Experience. *The New England Journal of Medicine*, 368(15):1376-1377.

Kristensen, Kasper A.

2008. *Hjemløshed og Personlig Livsførelse*. Ph.d.-afhandling i psykologi, Institut for Psykologi, Københavns Universitet.

Larsen, Birgitte Romme

2011. Becoming Part of Welfare Scandinavia. Integration through the Spatial Dispersal of Newly Arrived Refugees in Denmark. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 37(2):333-350.

Larsen, Jørgen Elm

2009. Forståelser af begrebet social udsathed. I: *Udsat for forståelse – en antologi om socialt udsatte*, redigeret af Preben Brandt, Bjarne Lenau Henriksen, Karl Bach Jensen & Niels Christian Rasmussen, s. 17-41. København: Rådet for Socialt Udsatte.

Leira, Arnlaug

1994. Concepts of Caring: Loving, Thinking, and Doing. *Social Service Review*, 68(2):185-201.

Leon, Ana M., Judith A. S. Altholz & Sophia F. Dziegielewski

2008. Compassion Fatigue: Considerations for Working with the Elderly. *Journal of Gerontological Social Work*, 32(1):43-62.

Leufgen, Jill & David A. Snow

2004. Survival Strategies. I: *Encyclopedia of Homelessness*, redigeret af David Levinson, s. 549-556. Thousand Oaks: SAGE Publications.

Lewinter, Myra

2003. Reciprocities in Caregiving Relationships in Danish Elder Care. *Journal of Aging Studies*, 17:357-377.

Lyon-Callo, Vincent

2004. *Inequality, Poverty, and Neoliberal Governance. Activist Ethnography in the Homeless Sheltering Industry*. Canada: Broadview Press.

Martinsen, Kari

1992. Kapitel 3.3. Bliver omsorgen sanseløs? Samtale med Kari Martinsen. I: *Da omsorgen gik på arbejde*, redigeret af John Berthelsen, Bente Dunker Bertelsen, s. 57-66. København: Forlaget Børn & Unge.

2006. *Øjet og kaldet*. København: Munksgaard Danmark.

2010[1994]. *Fra Marx til Løgstrup. Om etik og sandelighed i sygeplejen*. 2. udgave. København: Munksgaard Danmark.

Maslow, Abraham. H.

1970 [1954]. *Motivation and Personality*. New York, Evanston & London: Harper & Row Publishers.

Mauss, Marcel

1969 [1954]. *The Gift. Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies*. London: Cohen & West LTD.

Mogensen, Hanne

2005. Skillingen, broderen og tabletten. *Tidsskriftet Antropologi*, 49:45-59.

Mol, Annemarie

2008. *The Logic of Care. Health and the Problem of Patient Choice*. New York: Routledge.

Mol, Annemarie, Ingunn Moser & Jeanette Pols

2010a. Care: Putting Practice into Theory. I: *Care in Practice. On Tinkering in Clinics, Homes and Farms*, redigeret af Annemarie Mol, Ingunn Moser & Jeanette Pols, s. 7-25. Bielefeld: Transcript.

2010b. Authors' Response. Debate. *Technoscienza. Italian Journal of Science & Technology Studies*, 2(1):83-86.

Mortensen, Nils

2009. Kortlægning af social marginalisering. I: *Udenfor eller indenfor. Sociale marginaliseringsprocessers mangfoldighed*, redigeret af Jørgen Elm Larsen & Nils Mortensen, s. 20-32. København: Hans Reitzels Forlag.

Myrthue, Pia

2006. *Mad og kontakt til hjemløse på gaden i København. Om hjemløse i ny synlighed*. Masterspeciale i Sundhedsantropologi, Institut for Antropologi, Københavns Universitet.

Noddings, Nel

1984. *Caring. A Feminine Approach to Ethics & Moral Education*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

2002. Caring, Social Policy, and Homelessness. *Theoretical Medicine*, 23:441-454.

2007. Caring as Relation and Virtue in Teaching. I: *Working Virtue: Virtue Ethics and Contemporary Moral Problems*, redigeret af Rebecca L. Walket & Phillip J. Ivanhoe, s. 41-60. Oxford: Oxford University Press.

2012. The Language of Care Ethics. Feature. *Knowledge Quest*, 40(4):52-56.

Nørgaard, Britta

2005. Axel Honneth og en teori om anerkendelse. *Tidsskrift for Socialpædagogik*, 16:63-70.

O'Leary, Patrick, Ming – Sum Tsui & Gillian Ruch

2013. The Boundaries of the Social Work Relationship Revisited: Towards a Connected, Inclusive and Dynamic Conceptualisation. *British Journal of Social Work*, 43(1):135-153.

Patton, Michael Quinn

2002. Analysis, Interpretation and Reporting. I: *Qualitative Research & Evaluation Method*, Michael Quinn Patton, s. 500-515 og 554-588. Thousand Oaks: SAGE Publications.

Pedersen, Dorrit

2006. *De står til de falder. En evaluering af Plejekollektivet – et pleje- og omsorgstilbud til syge og hjemløse stofmisbrugere*. København: Københavns Kommune.

Peletz, Michael

2001. Ambivalence in Kinship since the 1940s. I: *Relative Values. Reconfiguring Kinship Studies*, redigeret af Sarah, Franklin & Susan McKinnon, s. 413–44. Durham: Duke University Press.

Pettersen, Tove & Marit Helene Hem

2011. Mature Care and Reciprocity: Two Cases from Acute Psychiatry. *Nursing Ethics*, 18(2):217-231.

Piras, Enrico Maria & Alberto Zanutto

2010. What Exactly are “Care” and “Practice”? Some Notes on Concepts and their Boundaries. Debate. *Technoscienza. Italian Journal of Science & Technology Studies*, 2(1):79-83.

Rasmussen, Jon Dag

2012. *Steder at være for socialt udsatte ældre – antropologisk studie af Multihuset på Nørrebro*. København: Ensomme Gamles Værn.

Rådet for Socialt Udsatte (RSU)

2009. 1. Rådets indledende bemærkninger. I: *Udsat for forståelse – en antologi om socialt udsatte*, redigeret af Preben Brandt, Bjarne Lenau Henriksen, Karl Bach Jensen & Niels Christian Rasmussen, s. 8-16. København: Rådet for Socialt Udsatte.

2014. *Årsrapport*. København: Rådet for Socialt Udsatte.

Sabaj-Kjær, Ilja

2012. *Undersøgelse af unge hjemløse på Frederiksberg 2012*. Frederiksberg: Frederiksberg Kommune.

Sahlins, Marshall

1972. *Stone Age Economics*. Frome, London: Butler and Tanner LTD.

Schiermacher, Mille

2010. *Den moderne qivittoq – En tilstand af permanent midlertidighed*. Speciale i antropologi, Institut for Antropologi, Københavns Universitet.

Siiger, Charlotte

2004. *I en god sags tjeneste. Møder mellem gadesygeplejersker og hjemløse*. Speciale i antropologi, Institut for Antropologi, Københavns Universitet.

2009. *Politik og praksis i hverdagen. En antropologisk undersøgelse af intentioner og pragmatik i det sociale arbejde på boformer for hjemløse*. Ph.d.-afhandling i antropologi, Institut for Antropologi, Københavns Universitet.

Simmel, Georg

1998[1957]. Måltidets sociologi. I: *Moderne tænkere. Georg Simmel. Hvordan er samfundet muligt?*, redigeret af Henning Vangsgaard, s. 135-143. København: Gyldendal.

Snow, David A. & Leon Anderson

1993. *Down on their Luck. A Study of Homeless Street People*. Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press.

Socialforvaltningen

2008. *Hjemløsestrategi for København*. København: Københavns Kommune, Socialforvaltningen.

Socialt Udviklingscenter (SUS)

2003/2004. *Tilbud til hjemløse i København*. København: Socialt Udviklingscenter (SUS) for Rådet for Socialt udsatte.

Spradley, James P.

1980. *Participant Observation*. New York: Holt Rinehart and Winston.

Stax, Tobias Børner

2005. *Duetter fra anden sal på slottet*. Ph.d.-afhandling i sociologi, Sociologisk Institut, Københavns Universitet.

Stevenson, Lisa

2014. *Life beside Itself. Imagining Care in the Canadian Arctic*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

Sørensen, Ditte (red.)

2001. *Lad de sidste blive de første. Socialpædagogik om udstødte og marginaliserede medborgere*. København: Socialpædagogernes Landsforbund.

Ticktin, Miriam

2011. *Casualties of Care – Immigration and the Politics of Humanitarianism in France*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

Tjørnhøj-Thomsen, Tine

2010. Samværet: Tilblivelse i tid og rum. I: *Ind i verden. En grundbog i antropologisk metode*, redigeret af Kirsten Hastrup, s. 93-115. København: Hans Reitzels Forlag.

Tronto, Joan C.

1987. Beyond Gender Difference to a Theory of Care. *Journal of Women in Culture and Society*, 12(4):644-663.

1993. *The Moral Boundaries. A Political Argument for an Ethic of Care*. London, New York: Routledge.

Watson, Jean

2008. *Nursing. The Philosophy and Science of Caring*. Revised & Updated Edition. Boulder: University Press of Colorado.

Wærness, Kari

1984. The Rationality of Caring. *Economic and Industrial Democracy*, 5:185-211.

Yates-Doerr, Emily

2012. The Weight of the Self: Care and Compassion in Guatemalan Dietary Choices. *Medical Anthropology Quarterly*, 26(1):136-158.

Internetkilder og links

Den Store Danske

2009-2014. Narkotika.

[http://www.denstoredanske.dk/Krop, psyke og sundhed/Sundhedsvidenskab/Toksikologi/narkotika](http://www.denstoredanske.dk/Krop,_psyke_og_sundhed/Sundhedsvidenskab/Toksikologi/narkotika). Sidst besøgt d. 03.03.2015.

fødevarerBanken

2015: Om os. <https://foedevarebanken.dk/om-os/>. Sidst besøgt d. 03.02.2015.

Giv Din Hånd

2015: Morgencafé for Hjemløse. <http://www.givdinhaand.dk/morgenCaféen>. Sidst besøgt d. 13.02.2015.

Last, John M. (red.)

2007. A Dictionary of Public Health.

<http://www.oxfordreference.com.ep.fjernadgang.kb.dk/view/10.1093/acref/9780195160901.01.0001/acref-9780195160901-e-2714>. Sidst besøgt d. 02.02.2015.

Politikens Nudansk Ordbog

2015. Omsorg. <http://www.ordbogen.com/opslag.php?word=omsorg&dict=pndo>. Sidst besøgt d. 27.04.2015.

Socialstyrelsen

2015. Definition af hjemløshed. <http://www.socialstyrelsen.dk/udsatte/hjemloshed/tal-og-fakta-om-hjemlose-borgere/definition-af-hjemloshed>. Sidst besøgt d. 14.04.2015.

The American Anthropological Association (AAA)

2009. Code of Ethics of the American Anthropological Association.

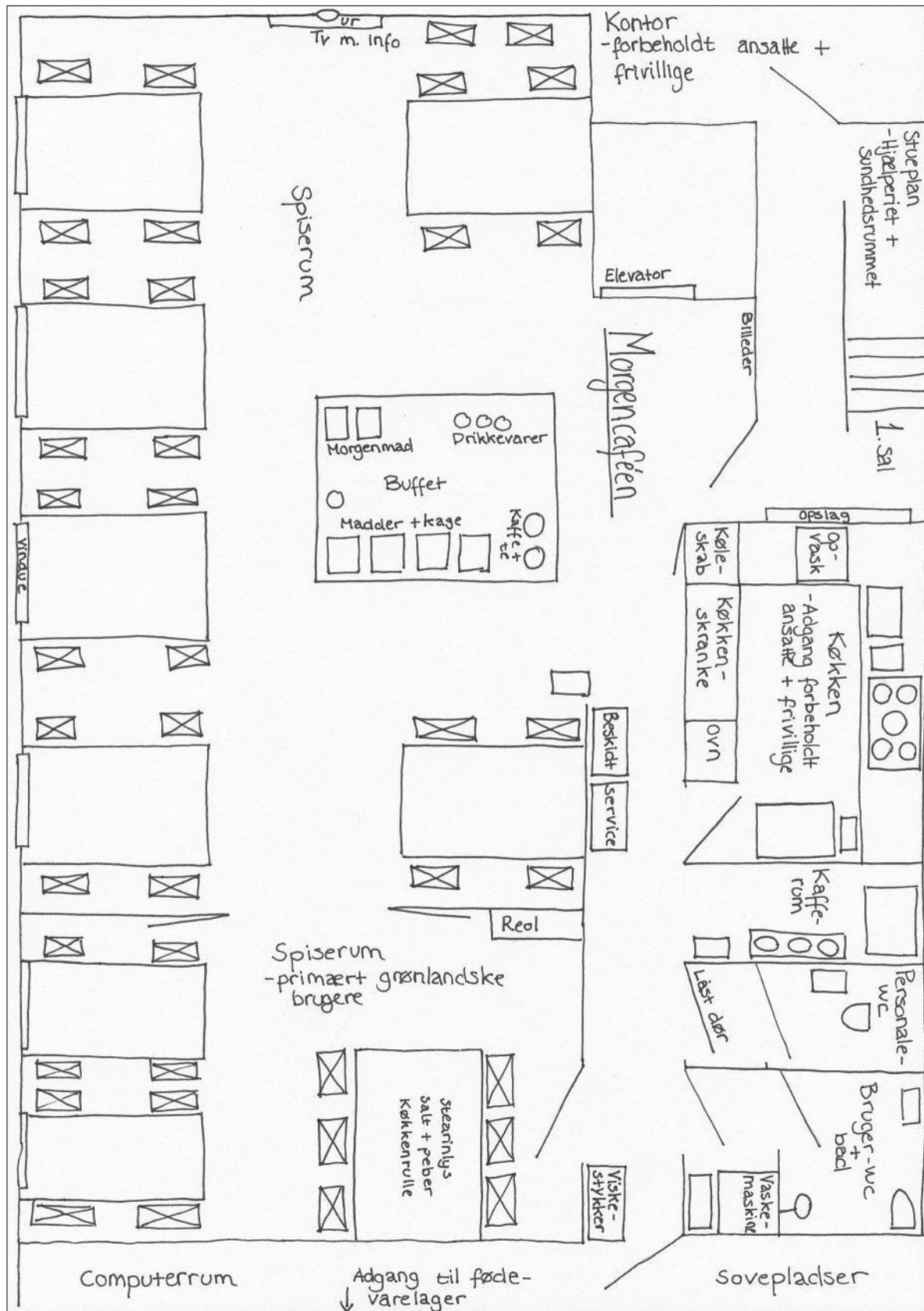
<http://aaanet.org/profdev/ethics/>. Sidst besøgt d. 10.02.2015.

Undervisningsministeriet

2014. Satspuljemidler. <http://uvm.dk/Uddannelser/Paa-tvaers-af-uddannelserne/Puljer/Satspuljemidler?allowCookies=off&remember=on>. Sidst besøgt d. 11.05.2015.

Bilag

Bilag 1: Skitse over Morgencaféen

Bilag 2: Brugeroptælling

Nedenstående graf viser antallet af brugere i Morgencaféen under den pågældende dags frokostservering, som er den tid på dagen, hvor der er flest brugere samlet i Caféen. Dog må det påpeges, at der kan være brugere, som kommer og spiser i Caféen men ikke er til stede under frokosten.

Da jeg ofte tog del i frokostserveringen, der er dagens travleste tidspunkt, erfarede jeg at det var vanskeligt at tælle brugerne. Derfor lavede jeg et skema, hvori jeg talte antallet af tallerkner, der blev serveret fra køkkenet. Da det er langt de fleste af Caféens brugere, der spiser frokost, hvis de er til stede under serveringen, kunne jeg derved få en god indikation på, hvor mange der var i Caféen under frokosten. Der må dog tages forbehold for en vis fejlmargen.

Med få undtagelser støtter nedenstående graf de ansattes observationer af, at der var en tendens til, at antallet af brugere var lavest først på måneden med en stigning mod månedens slutning. At antallet igen er lavt d. 31.3. skyldes, at mange offentlige ydelser udbetales den sidste dag i måneden.

